



**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**HOMEROS'TA ÖLÜM SONRASINA İLİŞKİN
YUNAN MİTOLOJİK TASAVVURU**

**Hazırlayan
Ayşe ÖNER**

**Danışman
Prof. Dr. Ramazan ADIBELLİ**

Yüksek Lisans Tezi

Ağustos 2022, KAYSERİ

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**HOMEROS'TA ÖLÜM SONRASINA İLİŞKİN
YUNAN MİTOLOJİK TASAVVURU**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Ayşe ÖNER**

**Danışman
Prof. Dr. Ramazan ADIBELLİ**

Ağustos 2022, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Ayşe ÖNER
İmza



T.C.

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Program Adı : Yüksek Lisans

Tez Başlığı : Homeros'ta Ölüm Sonrasına İlişkin Yunan Mitolojik Tasavvuru

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Önsöz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 67 sayfalık kısmına ilişkin 16/09/2022 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 17' dir.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 16.09.2022

Danışman: Prof. Dr. Ramazan ADIBELLİ

Öğrenci: Ayşe ÖNER

İmza

İmza

KILAVUZA UYGUNLUK

“Homeros’ta Ölüm Sonrasına İlişkin Yunan Mitolojik Tasavvuru” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Ayşe ÖNER

Danışman

Prof. Dr. Ramazan ADIBELLİ

Felsefe ve Din Bilimleri ABD Başkanı

Prof. Dr. Süleyman AKYÜREK

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Ramazan ADIBELLİ danışmanlığında **Ayşe ÖNER** tarafından hazırlanan “**Homeros’ta Ölüm Sonrasına İlişkin Yunan Mitolojik Tasavvuru**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Felsefe ve Din Bilimleri** Anabilim Dalı’nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

...../...../.....

JÜRİ:

Danışman :

Üye :

Üye :

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

“Hepimiz ölmek için yaşıyoruz.” Bu cümlemin bireyler, toplumlar, inanç sistemleri veya bilimsel sahalarda inkâr edilemeyen, tek ortak fikrimiz olduğundan eminim. Bizden yüzyıllar öncesinde insanlar ölümden kaçamamışlar, bilimin sürekli ilerleme kat ettiği bu çağda da hâlâ ölümsüzlüğü bulamamışlardır. Dünya görüşlerimizde, Tanrı anlayışlarımızda, yaratılış anlatılarımızda, ölüm sonrası hayat inanışlarımızda vs. farklılıklar olmakla birlikte her nefsin ölümü tadacağı olgusu, kimse için inkâr konusu olamamaktadır. Ölümün kaçınılmaz bir gerçek olduğunu kabul eden toplumlardan biri olan Antik Yunanlıların, bu gerçeklik hakkında nasıl bir inanç, gelenek, ritüel geliştirdikleri konusu “Homeros’ta Ölüm Sonrasına İlişkin Yunan Mitolojik Tasavvuru” isimli bu tez çalışmasında ele alınmıştır. Araştırmada, Yunan mitolojisinin bel kemiği kabul edilen Homeros’un, *İlyada* ve *Odyseia* eserleri temel alınarak, Yunan mitolojisinde ölüm sonrasının nasıl tasavvur edildiği sistemli bir şekilde incelenmiştir.

Tezin birinci bölümünde mitolojinin ne olduğu ve tarih boyunca insanlık için ne ifade ettiği açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra mit çeşitleri ve mitlerin bazı özellikleri üzerinde kısaca durulmuştur. Devamında ise mitolojinin konusu ve diğer alanlarla ilişkisi irdelenmiş, konu üzerinde söz sahibi bazı araştırmacıların fikirlerine yer verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca tez çalışmasının asıl konusu olduğu için Yunan Mitolojisinin temel özellikleri üzerinde durulmuştur.

Tezin alt yapısını oluşturan bu ön bilgilerden sonra ikinci bölümde, Yunan mitlerini yazıya geçirmeyi başlatmış ilk isim olarak kabul edilen Homeros’un kim olduğu, Yunan dini üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu, Homeros’tan etkilenenler ve onu eleştirenler hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra onun iki önemli eseri olan, *İlyada* ve *Odyseia*’da ölüm sonrasına ilişkin tasavvuru incelenerek sistemli ve özgün bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Öncelikle sorgulayan, merak eden, araştıran, anlam arayışı içinde olanların halkasına dâhil olma fırsatını nasip ettiği için Allah Azze ve Celle’ye hamdolsun. Hayatımın her alanında ve ilim yolculuğumda bana her zaman güvenen, maddi manevi desteğini eksik etmeyen aileme, arkadaşlarıma ve tezimin hazırlanmasında her zaman bana destek olup yol gösteren çok değerli hocam, tez danışmanım Prof. Dr. Ramazan ADIBELLİ’ye, şükran borcumu ifade etmek isterim.

Ayşe ÖNER– 2022

HOMEROS'TA ÖLÜM SONRASINA İLİŞKİN YUNAN MİTOLOJİK TASAVVURU

Ayşe ÖNER

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Ağustos 2022

Danışman: Prof. Dr. Ramazan ADIBELLİ

ÖZET

Homeros'ta Ölüm Sonrasına İlişkin Yunan Mitolojik Tasavvuru, konulu bu tez çalışmasında Antik Yunan insanının, dünya deneyiminde varoluşundaki anlamının sırrını nasıl çözdüğüne, ömrünün kaçınılmaz sonu olan ölüm hakikatiyle nasıl baş ettiğine ve ölüm sonrası var oluşu nasıl açıkladığına değinilmiştir. Her toplumda olduğu gibi Antik Yunanlılarda da yazılı kültür öncesi dönemlere ait bilgiler arkeolojik bulgularla sınırlıdır. Ancak M.Ö. yaklaşık sekizinci yüzyılda Homeros ile başlayan yazılı gelenekten günümüze ulaşan belgeler sayesinde, Yunan toplumunun siyasi, sosyal, kültürel, dinî vb. alanlara dair düşüncelerine, uygulamalarına daha ayrıntılı şekilde ulaşabiliyoruz. Bu çalışmada ise, günümüze ulaşan bilgiler arasında Antik Yunan döneminde pek çok bilgi için kaynak gösterilen, ilk yazılı belgeler olarak kabul edilen, Homeros'un eserlerinde Yunan toplumunun ölüm sonrası tasavvuruna nasıl yer verildiği tespit edilerek, sistemli ve anlaşılır bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Homeros'un, *İlyada* ve *Odyseia* eserlerinde, ölümün şüphesiz her insanın başına gelen, tanrılar tarafından belirlenmiş bir kader olduğu vurgulanmıştır. Ölüm sonrası ise yok oluş değil aksine, Antik Yunan inancında kişileştirilmiş Ölüler Ülkesinin kralı olan Hades'in evinde, yeryüzünün, yeraltına yansımış gölgesi olarak, dünyada nasıl yaşanmışsa o hâl üzere yeni bir varoluşla devamıdır. Tanrılar tarafından, beden ve ruh olarak yaratıldığına inanılan insanoğlunun, ölümünden sonra ruhunun, yeni yurduna rahatlıkla gidebilmesi için geleneklere uygun cenaze töreni ile geçiş kapısı aralanarak yardım edilir. Ölümünden sonra insanoğlunun başka bir boyutta, yeni bir varoluşla sonsuza kadar varlığını devam ettireceğine değinen Homeros, ölümü; soğuk, sevimsiz, acımasız, kara yazgı ve ölüm sonrasında bedenden ayrılarak Hades'in yurduna giden ruhları da bilinçsiz gölgeler olarak betimlemiştir. Aynı zamanda Homeros, insanın varoluşunun, kişinin bu hayattan göçüp gittikten sonra geride kalan şanınin ölümsüzleşmesiyle anlam bulduğuna dikkat çekmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Mitoloji, Homeros, *İlyada*, *Odyseia*.

GREEK AFTER DEATH IN HOMEROS MYTHOLOGICAL IMAGINE

Ayşe ÖNER

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences

Master Thesis, August 2022

Supervisor: Prof. Dr. Ramazan ADIBELLİ

ABSTRACT

In this thesis it has been explained in detail about description of afterlife/postmortem in Greek mythology by Homer, according to Homer's experiences these are solved : the mystery of the meaning of his existence in the world, how he coped with the truth of death, which is the inevitable end of his life, and how he described the existence after death. As in every society, information on written pre-cultural periods in Ancient Greece is limited in archaeological remains. However, owing to the survived written tradition documents which started by Homer in 8th century BCE, we can attain about the political, social, cultural, religious, etc. of the Greek society's thoughts and practices in much more detail. In this study, according to Homer's works, which was accepted as the first written documents, it was explained in a systematic and understandable way by determining among the information that has survived from that day to the present day how the post-mortem conception of the Greek society which was cited as a source for many information in the Ancient Greek period.

In Homer's Iliad and Odyssey, it is emphasised that death is undoubtedly a destiny determined by the gods that happens to every human being. Postmortem, on the contrary, is the continuation of a new existence as it was lived in the world, as the shadow of the earth reflected to the underground, in the house of Hades, the king of the Land of the Dead just as it happened in the Ancient Greek belief. The human being, who is believed to have been created by the gods as body and soul, after her/his death, the soul is helped by opening the gate with a funeral ceremony in accordance with the traditions so that the person can easily go to her/his new home. Homer mentioned that after death, human beings will continue to exist in another dimension, with a new existence and Homer described death as cold, unlikeable, cruel, after dark fate worse and death, the souls that leave the body and go to Hades' homeland are also described as unconscious shadows. Also Homer pointed out that the existence of man finds meaning with the immortalisation of the glory left behind after passing away from this life.

Keywords: History of Religions, Mythology, Homer, Iliad, Odyssey.

İÇİNDEKİLER

HOMEROS'TA ÖLÜM SONRASINA İLİŞKİN YUNAN MİTOLOJİK TASAVVURU

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.Mit	4
1.2. Mitlerin Özellikleri.....	11
1.2.1. Mit Çeşitleri.....	14
1.3. Mitoloji.....	17
1.3.1. Mitolojinin Konusu	19

İKİNCİ BÖLÜM HOMEROS ESERLERİNDE ÖLÜM SONRASI MOTİFLER

2.1. Homeros'un Hayatı	27
2.2.İlyada'da ve Odysseia'da Geçen Ölüm Sonrası Tasavvur	32
2.2.1.Ölümün Kaynağı ve İnsanların Ölümlü Oluşu.....	35
2.2.2. Yaşam ve Ölüm Döngüsünde Kader ve İradenin Yeri.....	36
2.2.3. Ölü Defin Şekilleri ve Uygun Defin Yapmanın Önemi.....	44
2.2.4.Ölülerin Mekânı Hades'in Krallığı.....	47
2.2.5. Ölüm Sonrasına Dair Bilginin Kaynağı.....	54

2.2.6.Ölüm Sonrası Varoluşu Belirleyen Etkenler ve Karşılaşılabacak Hâller.....	56
SONUÇ	63
KAYNAKÇA.....	66



SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ

ABD. : Ana Bilim Dalı

Bkz. : Bakınız

Çev. : Çeviren

Haz. : Hazırlayan

M.Ö. : Milattan Önce

M.S. : Milattan Sonra

md. : maddesi

s. : Sayfa

trhsz. : tarihi yok

vb. : ve benzerleri

vd. : ve diğerleri

GİRİŞ

Ölümün varlığı, insanlık tarihi boyunca karşılaşılan kaçınılmaz bir gerçektir. Ölümlü oluşunun farkında olan insanlık, bu hakikatin sırrının yanı sıra sınırlılığının, sorumluluklarının, nelerin kaybedebileceği ya da nelerin kazanılabileceğinin bilgisinin peşine düşmüştür. Her var olanın elbet bir gün göçüp gittiği şu dünya hayatında, insanlar ölüm sonrasında olabilecekleri değişik şekillerde sorgulamış ve tecrübe edildikten sonra anlatılabilecek veya bilimsel olarak açıklanabilecek bir olgu olmadığı için kutsal ile ilişkilendirerek açıklamaya çalışmışlardır. Kutsalın varlığı ile anlamlandırılan ölüm gerçeği karşısında insanlar, benzer ve farklı inançlara, ritüellere, fenomenlere sahip olmuşlardır. Aynı zamanda her topluluk inançlarını, ritüellerini, fenomenlerini sonraki nesillere aktarmaya çalışmıştır. Bu inançlar, fenomenler yazılı veya yazısız olarak günümüze ulaşmıştır. Ulaşan yazılı eserler arasında toplumların hakikat ve kutsal olarak kabul ettikleri, içinde yaşadıkları; tarihi, coğrafyayı, kültürü, dili, dini vb. olay ve olguları yansıtan mitler de yer almaktadır. İnsanların anlam arayışına ışık tutan mitler ana başlık olarak varlığın nasıl başladığı ve sonrasında ne olacağı üzerine çeşitli dillerde anlatılmıştır. Ölüm sonrası konu alan mitler “eskatoloji” başlığı altında incelenmektedir.

Bu tez çalışmamda, Homeros’ta ölüm sonrasına ilişkin tasavvuru konu edilerek, Antik Yunan toplumunun, eskatoloji inancını, ölümlü insan olarak varoluşunu, dünya hayatını, sorumluluklarını, beklentilerini, ölüm ve sonrasını nasıl anlamlandırdıklarını ve bunun bilgisini neye dayandırdıklarını sistemli bir şekilde açıklanması amaçlanmıştır.

Çalışmamda, günümüze ulaşabilmiş ve Yunan dünyası için yapılan araştırma ve incelemelerde, muhakkak başvurulması gereken kaynaklar listesinin başında olan Homeros’un, *İlyada* ve *Odyseia* eserleri baş kaynak olarak kullanılmıştır. Homeros’un eserleri bu güne kadar tarih, arkeoloji, sanat, edebiyat, psikoloji, sosyoloji, mitoloji, din

bilimleri vb. pek çok alanda ve konuda didik didik incelenmiş, kaynak olarak kullanılmıştır. Ancak Antik Yunan toplumunun pek çok alanında bilgi edinmemizi sağlayan bu eserlerde, Yunanlılarda ölüm sonrası anlayışın nasıl olduğuna ve kaleme alındığına dair George Alexander Gazis'in, "Homer and the Poetics of Hades", Jeff Adams'ın, "Greek and Roman Perceptions of the Afterlife in Homer's Iliad and Odyssey and Virgil's Aeneid", Egon Friedell'in, "Antik Yunan'ın Kültür Tarihi" gibi bazı yabancı çalışmalar dışında, Türkçe çalışmalar arasında sistematik bir çerçevede de ele alınmış çalışma bulunmamaktadır. Antik Yunan'da ölüm sonrası anlayış ile ilgili hem yabancı hem de Türkçe çalışmalarda genellikle, ölüm sonrasında varacakları yeraltı ölümler ülkesinin ismi ve tanrısı olan Hades'in, Demeter ve Persephone ile olan efsanesinin göz önünde tutulduğu, ölümün bereket kültü ile ilişkilendirilmeye çalışıldığı görülmüştür.

Yapılan araştırma ve incelemelerde Hades'in bereket kültüyle ilişkili anlatıların yanı sıra, elde edilen bilgiler; Antik Yunan dünyasında, ölüm hakikatinin Hades Krallığında sonsuzluğa açılan geçiş kapısı inancıyla ilgili olduğunu göstermektedir. Bu kapıdan istese de istemese de her insan geçmek zorundadır. İlahi kader insanın payına ölümlü olmayı yazmıştır. Ecelinin bir gün kapısını çalacağını ve yeraltı ölümler ülkesine (Hades'in Krallığı) gideceğinin farkında olarak yaşayan Antik Yunan insanı, ölümünden sonra isminin yüceltilmesi ve sonsuza kadar yâd edilmesi için onurlu bir yaşam sürme gayretindedir. Homeros, ilahi kaderi, ölüm ve sonrasını betimlerken aslında her şeyin tam da olması gerektiği gibi ve insanoğlunun hayrına işleyen bir sistemden bahseder. Kişi kendi sınırlarını bilir, ölümlülüğünün farkında olur ve tanrıların ihsan ettiği seçme hakkını doğru olana kullanırsa tanrıların merhametine, desteğine layık olur. Aksine kim ilahi sisteme karşı aşırılık edecek olursa tanrılar tarafından en ağır şekilde cezalandırılır.

Tezimin asıl kapsamına giren, kendilerini bir sonraki nesillere aktarabildikleri kadarıyla tanımaya çalıştığımız toplumlardan biri olan Yunanlıların ölüm sonrası tasavvurlarını, yazılı kültür öncesine ve yaşadığı döneme dair bilgiler yansıtan Homeros'un, *İlyada* ve *Odyseia* eserleri incelenerek derli toplu ve anlaşılır bir şekilde açıklamaya çalıştım. Bunun içinde Türk deneme ve inceleme yazarı, Eski Yunan ve Roma dilleri uzmanı, filolog, arkeolog, çevirmen Azra Erhat ve özellikle Eski Yunan klasiklerinden yaptığı çevirilerle tanınmış ve A. Kadir'in, Eski Yunanca aslından dilimize kazandırdıkları *İlyada* ve *Odyseia*'nın Türkçe çevirileri incelenmiştir.

Çalışma, Dinler Tarihi disiplinin teorik yönünün ilgilendiği bir konu olduğu için öncelikle mevcut kaynaklar temin edilerek, ilmî usullere uygun olarak incelenmiş ve konuyla ilgili eserler mukayese yapılmak suretiyle bilimsel eleştiriye tabii tutulmuştur. Mitoloji, Yunan dini ve Homeros ile ilgili tezimin alanına giren konular, kavramlar, tanımlar hakkında daha açıklayıcı, anlaşılır bilgi edinebilmek için Joseph Campbell, Donna Rosenberg, Mircea Eliade, Jean Pierre Vernant, Jenny Strauss Clay, Walter F. Otto, Karen Armstrong, Egon Friedell, Fuzuli Bayat, Cengiz Batuk, Şinasi Gündüz, Ramazan Adıbelli gibi mitoloji, fenomenoloji, dinler tarihi vb. alanlarda uzman isimlerin çalışmalarından faydalanılmıştır.



BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

“Homeros’ta Ölüm Sonrasına İlişkin Tasavvur” adlı çalışmamda konunun anlaşılır bir şekilde ilerlemesi için öncelikle mitin ve mitolojinin ne olduğunu ve insan hayatında nasıl bir yere sahip olduğunu açıklamak faydalı olacaktır. Bu terimlerin anlamları hakkında akademik camiada da farklı görüşler ve sayısız tanımlamalar vardır. Bu görüşlerden de bir kısmına yer verilerek, genel anlamda kutsalı konu alan mit ve mitolojinin ne anlam ifade ettikleri açıklanacaktır.

1.1.Mit

Yunancada söz ya da konuşma anlamına gelen mythos/muthos kelimesi; geçmişte söylenenlerin tekrar edilmesi, anlatı, söylence, sözlü rivayet ya da öykülerdir.¹ Türkçede birbirinin yerine kullanılan mit veya mitos, geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücüne paralel olarak biçim değiştiren tanrı, tanrıça, evrenin doğuşu ile ilgili hayali, alegorik bir anlatımı olan halk hikâyeleri olarak bilinir.²

Yunan kültürünün anlatılagelen söylencelerini kaleme almaya başlayan Homeros, mit kelimesini, destan (epik) anlamında literatürde kullanan ilk kişidir.³ 20. yüzyıla kadar, Batı’daki felsefecilerin ve teologların mit tanımlamaları, Yunan mitolojisine dayanılarak yapıldığı için, bu kavrama hayalî, uydurma, gerçek dışı, kurgu, yalan vb. anlamlar yüklemişlerdir.⁴ Bu anlamlar, yaklaşık olarak M.Ö. 6. yüzyılda İyonyalı felsefeciler tarafından yüklenmeye başlanmıştır. Antik Yunan döneminin sonlarında görülen bilimsel araştırmalar ve felsefi düşünceler içerisinde Thales’in, Anaximander’in astronomik

¹ Cengiz Batuk, “Mit, Tarih ve Gerçeklik Sorunu Üzerine Notlar”, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (2009): 28.

² Türkçe Sözlük (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1988) “mitoloji”, [http:// www.tdk.gov.tr](http://www.tdk.gov.tr).

³ Batuk, “Mit, Tarih”, 30.

⁴ Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat (İstanbul: Om Yayınevi, 2001), 11.

hesaplamaları, felsefi yorumları, anlatılar hakkında düşündürmeye başlamıştır. Devamında Yunan filozofu aynı zamanda şair, sosyal ve din eleştirmeni olarak bilinen Kolophonlu Xenophanes (Ksenofanes)'in, Homeros ve Hesiodos hakkında ağır eleştirileri olmuş ve bunu hicivli bir dille ifade etmiştir. Antik Yunan mitolojisinde iki önemli kaynak olarak gösterilen Homeros ve Hesiodos'un anlattıkları tanrıların; zina, hırsızlık, birbirini kandırma gibi tanrıya yakışmayan tasvirlerini eleştirerek, hiç kimsenin tanrılar hakkında kesin bilgiye ulaşamayacağını her şeyin kanaat meselesi (doxa) olduğunu söylemiştir. Xenophanes, Antropomorfik tanrı anlatılarını, *‘Eğer öküzler ya da aslanların veya atların; insanlar gibi elleri olsaydı onlar da, heykeller yapabilseler ya da resimler çizebilselerdi, tanrıları kendi suretlerinde tasvir ederlerdi. Atların tanrıları atlar gibi, öküzlerin tanrıları öküzler gibi olurdu...’* diyerek sert bir dille düşüncelerini ifade etmiştir.⁵

Yunan mitleri dışında, Mısırlılar, Babiller, Persliler gibi diğer kültürlerden de anlatıları araştırarak kısmen karşılaştırma yapmaya çalışan tarihçi Herodotus ise Yunan mitlerinde anlatılanların, Mısır kültüründen izler taşıdığını ifade etmiştir.⁶ Mitlerin içeriği konusunda ise onları, insanların gördüklerini, duyduklarını kendilerinden de bir şeyler katarak anlattıkları tarihî değeri olmayan güvenilirmez söylentiler olarak kabul etmiştir. Ve yine Antik Yunan filozoflarından olan Sokrates ve Platon mitlerin anlamlarının şairler tarafından büyük bir bölümünün hayalî motiflerle dolu olduğunu iddia etmişlerdir.⁷ Ayrıca Platon, miti, gerçekle ilgisi olmayan, kurmaca boş ve gülünç bir masal olarak tanımlamıştır. Homeros'un anlatılarında, tanrılar için yalanlar uydurduğunu, toplumuna bu efsaneler ile zarar verdiğini düşünen Platon, *“Gorgias”* ya da *“Devlet”* gibi en önemli eserlerinde hakikatin, tanrılar katındaki hakikat olduğunu metafizik âlem ile ifade etmeye çalışarak o da eleştirdiği şeyin benzerini ortaya koymuştur. Homeros öncesinden ve sonrasında bugüne Platon ve diğer Yunan düşünürler hatta diğer milletler de ortaya koyduğu eserlerde tükenmez bir esin kaynağı olarak mit diline yer vermişlerdir.⁸

⁵ Eric J. Sharpe, *Dinler Tarihi Tarihsel Bir Anlatı*, çev. Fuat Aydın (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2013) 20.

⁶ Sharpe, *Dinler Tarihi Tarihsel Bir Anlatı*, 21.

⁷ Lauri Honko, *“Miti Tanımlama Problemi”*, çev. Nezir Temür, *Milli Folklor*, 59 (2015): 99.

⁸ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993), önsöz.

Xenophanes, Herodotus, Platon gibi düşünürlerin eleştirdikleri mitsel zıyade, mitleri bir araya getirenlerin hakikati kavrayabilecek yeterliliğe sahip olmadıkları, kendi dünyalarından hayalî şeyler kattıklarını düşündükleri ozanlar içindir.⁹

Stoacılar da mitsel düşünceyi alegorik yaklaşım ile ifade etmeye çalışan bir görüş ortaya koymuşlardır. Mitlerde geçen tanrıların aslında doğal fenomenler olduklarını; Zeus’u gök, Demeter’i yeryüzü, Hera’yı hava gibi anlamının gerektiğini savunmuşlardır.

Mitlerin kahramanlarının kadim zamanlarda yaşamış gerçek kişiler olduklarını, ölmeden önce ya da öldükten sonra yüceltildiklerini ve tanrılaştırıldıklarını tespit ettiğini savunan Euhemerus (M.Ö.330-260), seyahat romanında (Sacred Scripture) deniz yolculuğunda Hint okyanusunda ki Panchaia ülkesine uğrar. Panchaia’da, üzerinde tanrılar Uranos, Kronos ve Zeus’un işlerinin (Zeus’un kendisi tarafından) yazılı olduğu bir altın sütun gördüğünü anlatır. Bu kutsal yazıttan çıkarılan ana fikir tapınılan tanrıların, farklı yollarla kendilerini ön plana çıkarmış olan ve yaşarken dahi tanrı olarak tapınılmaya başlanmış bir zamanların erkekleri ve kadınları oldukları, bu tapınma âdetinin onların ölümünden sonra da devam ettiği şeklindedir.¹⁰ Euhemerus, ilk kez mitlerin tarihi gerçeklik ile doğrudan bir bağlantısı olabileceği fikrini dile getirmiş ve mitler hakkında radikal yorumlar yapmıştır. O dönemde her ne kadar felsefî düşünceler mitleri şekillendirmeye çalışsa da mitler bir kenara atılmamış ve filozoflar mitlerden yararlanmışlardır.¹¹ Euhemerus, kendinden sonra Snorri Sutrluson, David Hume, Cicero, Herbert Spenser, Sigmund Freud gibi düşünürleri etkilemiş hatta Hristiyanlık döneminde de putperest düşünceyi etkisiz hâle getirmenin bir yolu olarak ön plana çıkartılmıştır.¹² Bu etkileşim sonrasında dinin kökeninin atalar kültü ile başladığı ya da insan zihninin mitik düşünce sonrasında evrim geçirerek bilimsel düşünceye ulaştığı gibi fikirler savunulmuştur.¹³ Yaratımın, insanın, bilincin, toplumların, inançların, düşüncelerin, kurumların evrimle, zaman içinde en mükemmele doğru ilerlediği fikrinin savunucuları özellikle 19. yy. da batıda bazı sosyolog, psikolog, antropolog, filozof, din bilim insanlarıdır. Bu düşünürler gerçekte ilgisi olmayan, çocuksu, kurmaca, hayalî anlatılar

⁹ Batuk, “Mit, Tarih”, 32.

¹⁰ Sharpe, *Dinler Tarihi Tarihsel Bir Anlatı*, 23.

¹¹ Tuba Konuk, “Antik Yunan ve Roma’da Din, Mitos ve Çocuk Görünümlü Tanrılar” (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 14.

¹² William Harris, “Euhemerism” The Greek Myths, (Erişim Tarihi 02.12.2019), <http://community.middlebury.edu/~harris/GreekMyth/Preface.html>

¹³ Sharpe, *Dinler Tarihi Tarihsel Bir Anlatı*, 23.

olarak nitelendirdikleri mitin de zamanla bilime evrildiğini söylemişlerdir. Bu düşüncelerine delil olarak sundukları tez ise 1859 yılında yayımlanmış Charles Darwin'in, "*Türlerin Kökeni*" isimli eseridir. Canlı organizmaların basitten karmaşığa doğru ilerleyen bir sistemi takip etmesi gibi toplumların, medeniyetlerinde bu şekilde ilerlediği teorisi sunulmuştur.¹⁴ Yine filozof ve antropologların mitleri içeriklerine bakarak sınıflandırma ve tanımlamaları da çok açıklayıcı değildir.¹⁵ Psikanalistler miti, kolektif bilinçaltının ürünü olarak görürler ve gündüz görülen rüyalardan başka bir şey olmadığını söylerler.¹⁶

Bahsettiğimiz düşünürlerden farklı olarak Bronislaw Malinowski mitin, toplumun ihtiyaç ve isteklerine göre pratik ihtiyaçlara cevap veren, dinî ve ahlakî özlemleri derinden doyuran kadim bir gerçekliğin yeniden anlatılması olduğunu ifade etmiştir.¹⁷ İlkel kabul edilen topluluklara indirgenen ve ideolojik yaklaşımlar çerçevesinde yorumlanan miti, Malinowski gibi bilim insanı olan Mircea Eliade, Raffaele Pettazoni, Josep Campbell de bu düşüncelerden uzak, daha objektif ve fenomenolojik yaklaşımla tanımlamaya çalışmışlardır. Bu düşünürler mitin sadece ilk çağlara ait ve ilkel kabul edilen toplulukların değil Mısır, Mezopotamya, Antik Yunan, Roma medeniyetlerinin yanı sıra Müslüman, Yahudi, Hristiyan, Hindu, Budist, Taoist gibi kendi kültürleri içinde kutsal anlatıların/mitlerin hakikat kabul edildiğine ve inançları doğrultusunda önem verildiğine dikkat çekmişlerdir.¹⁸

Mit/mitos kelime kökeni, Antik Yunan'da söz/kelam anlamına gelen *muthos* kelimesinin çoğulu olan *muthoi* olarak bilinen kutsal öykülerden günümüze gelmiştir¹⁹ ama mitsel düşünce ya da mit dili ile dinî inançlarını, sosyal, kültürel, siyasi hayatlarını, kahramanlıklarını vb. ifade ediş sadece Yunan kültürüne münhasır olan bir şey değildir. Mircea Eliade, Yunan belgelerinden yola çıkarak miti tanımlamaya çalışan felsefecilerin ve teologların yaptıkları tanımların kurmaca çerçevesi dışına çıkamadıklarını, sadece Yunan mitlerinin analizleri ile ifade ettikleri için araştırma incelemede mit kavramı ile

¹⁴ Ramazan Adıbelli, "Mitoloji", içinde *Dinler Tarihi I II*, ed., Mustafa Alıcı, Süleyman Turan, (İstanbul: Lisan Yayıncılık, 2018), 63.

¹⁵ Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, önsöz

¹⁶ Şinasi Gündüz, "Kutsal Hakkında Konuşmak: Dinsel Söylemde Mitos", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (2009): 16.

¹⁷ B. Malinowski, *İlkel Toplum*, çev. Hüseyin Portakal (Ankara: Öteki Yayınevi, 1998), 98-101, 103. ;

¹⁸ Adıbelli, "Mitoloji", 66.

¹⁹ Ramazan Adıbelli, "Sisifos Miti ve Bir Hermenötiğin Hermenötiği", *Bilimname Dergisi*, 1/XXXV (2018): 18.

neyin kastedildiği büyük ölçüde seçilen dokümanlar ile ilgili olduğunu belirtmiştir.²⁰ Eliade, mit konusunda araştırma incelemelerde yalnızca Yunan belgeleri ile yetinilmemesi gerektiğine özellikle vurgu yaparak, mitin '*canlı bir şey*' olduğunu ve dinsel yaşamlarının temelini oluşturan, uydurulmuş sözler olarak düşünmekten ziyade hakikat olduğuna inanan toplumların ele alındığında anlaşılabilirliğini savunur.²¹

Sadece Yunan belgeleri ile sınırlı analiz yapanların aksine mitler hemen hemen her kültürde tespit edilmiş ve arkeolojik kazılar, mağara duvarlarındaki çizimler, çivi yazıları, hiyeroglifler, kutsal metinler, mozaikler, heykeller, mimari eserler vb. her bulgu mitsel düşüncenin izlerini taşımakta ve bu da bize mit olgusunun insanlık tarihi kadar eskiye dayandığını göstermektedir.²²

İnsanlığın varlık sahasına geldiği günden bugüne kadar ulaşan mitsel düşünce ve mitler hakkında yapılan sınırsız tanımlamalar hem çağdaş bilimsel literatürde, hem de teolojik literatürde çok farklı şekillerde kullanıldığı için, bu konudaki herhangi bir tanım büyük ölçüde bakış açılarını yansıtır türden olacaktır.²³

Mircea Eliade, sosyal bilimlerde kullanılan kavramların çoğunda olduğu gibi mit kavramının da farklı şekillerde tanımlanmasında dinler tarihçisinin önemli bir problemle karşı karşıya kaldığına dikkat çekmiştir. Mit kavramını, özellikle 19.yüzyılda; 'kurmaca, fabl, uydurma' olarak kabul eden bu ifadelerin dışında, arkaik halkların kabul ettiği 'gerçek ve kutsal bir öykü' olarak ele almıştır. Dinler tarihçileri, sosyologlar ve etnologlar tarafından 'en eski vahiy, kutsal gelenek, örnek gösterilen ilk model'²⁴ olarak kabul edilen mit, toplumlara, içinde yaşadığı fiziki hayatın ve görünenin ardında daha fazlasının olduğu mesajını vermiştir. Eliade miti, kutsal ve hakikat olduğuna inanan arkaik ve geleneksel toplumlarda kabul edilen şekliyle; düşünce ve davranışlara model oluşturan, insan hayatlarına anlam ve değer kazandıran, kutsal zamanda (kadim zamanda/başlangıçta) olup bitmiş, hakikatlerin (her şeyin) yaratılış öyküleri olarak ele alır. Bunun yanı sıra, tüm arkaik ve geleneksel toplumlardaki mitlerin her türünü ve bütün yönlerini kapsayan, bilginler tarafından da kabul edilebilecek ve aynı zamanda uzman

²⁰ Ramazan Adıbelli, *Mircea Eliade ve Din* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 197.

²¹ Mircea Eliade, *Arayış Tarih ve Dinde Anlam*, çev. Cem Soydemir (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017), 97-98.

²² Uğur Orhan, "Çağdaş Sanatta Mitoloji" (Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi, 2019), 1.

²³ Turan Koç, *Din Dili* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 118.

²⁴ Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, 11.

olmayanların da kolaylıkla kavrayabilecekleri bir mit tanımı yapılmasının zor olduğuna dikkat çekmiştir. Bütün bu zorluklara rağmen Eliade'nin “en az kusursuz” olarak nitelendirdiği bir mit tanımı yapmaya çalıştığı görülmektedir:²⁵

“Mit, kutsal bir öykü anlatır, bidayette, ‘başlangıçların’ efsanevi zamanında gerçekleşen bir olayı nakleder. Bir başka deyişle mit, ister bütün gerçeklik olan Kozmos, ister bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı veya bir kurum gibi Kozmosun sadece bir parçası olsun, Doğaüstü Varlıkların icraatları sayesinde bir gerçekliğin nasıl meydana geldiğini anlatır. Dolayısıyla mit, her zaman bir ‘yaratılış’ öyküsüdür: Bir şeyin nasıl meydana geldiği, nasıl var olmaya başladığı anlatılır. Mit, sadece gerçekten meydana gelen, tamamen tezahür eden şeyden bahseder. Mitlerdeki şahıslar Doğaüstü Varlıklardır. Bunlar, özellikle ‘başlangıçtaki’ eşsiz zamanda yaptıkları şeylerle bilinirler. Dolayısıyla mitler, bunların yaratıcı faaliyetlerini bildirir ve bunların eserlerinin kutsallığını (ya da sadece ‘doğaüstülüğünü’) gözler önüne serer. Özetle mitler, kutsalın (ya da ‘doğaüstü’ olanın) dünyada çeşitli ve bazen de dramatik şekilde ortaya çıkışını tasvir eder. Dünyayı gerçek olarak tesis eden ve onu bugünkü hâline getiren işte kutsalın bu ortaya çıkışıdır. Dahası, Doğaüstü Varlıkların müdahaleleri sonucunda insan bugünkü hâle, yani ölümlü, cinsiyetli ve kültürel bir varlık olma durumuna gelmiştir.”²⁶

Miti, arkaik halklarda ve mitsel düşünceyi yaşatan geleneksel toplumların, kutsallarını ifade eden, insanı kendi iç (manevi) dünyasına yönelten ve hayatta olma deneyimini anlamlandıran bir araç olarak düşündüğümüzde, mitlerin her toplulukta farklı fenomenler ile ifade edilmiş gibi görünse de tarihî süreç içerisinde bulgu ve belgelerin karşılaştırılması ve diğer disiplinlerden de yararlanılarak, mitlerde evrensel benzerliklerin olduğu tespit edilmiştir. Amerikalı bir mitolog olan ve erken yaşlarda Kızılderililerin hikâyeleri ile başlayan, kültürler arası kutsal yazıları, destanları, mitleri karşılaştırarak devam eden Josep Campbell,²⁷ toplumların zihin ve iç dünyalarının ortak ilkelere sahip olduğunu ve bunun sonucunda da birbirine benzer edebî temaları olan²⁸ mitleri ortaya koyduklarını tespit etmiştir. Campbell, bu temalar arasında; yaratılış anlatıları, göğe

²⁵ Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, 12-15.

²⁶ Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, 15-16.

²⁷ Joseph Campbell ve Bill Moyers, *Mitolojinin Gücü Kutsal Kitaplardan Hollywood Filmlerine Mitoloji ve Hikâyeler*, çev. Zeynep Yaman (İstanbul: MediaCat, 2013), 30.

²⁸ Campbell, *Mitolojinin Gücü*, 24.

çıkışlar, reenkarnasyonlar, bakire doğum mucizeleri, ölüm sonrası dirilişler, ölüm sonrası âlemler gibi mitlere konu olmuş benzer konuların insanlığın ruhunda ortak olan ilkeleri ortaya koymaya çalışmıştır.²⁹ Hindu kutsal kitabı Vedalarda geçen; “*Gerçek birdir, fakat bilgeler ona birçok isim takmışlardır*”³⁰ cümlesini mitsel düşünce için yorumlayan Campbell, mitlerin ifade edilişlerinde kültüre göre şekil değiştirse de hepsinin özlerinin kutsalı algılama gayreti ve insanın görünenin ardındaki hakikatle irtibat kurma ihtiyacından doğduğunu söylemiştir. Ve yine mitin, insan aklının ve vücudunun ortaya koyduğu her şeyin (sanat, felsefe, din, bilim, teknoloji vb.) esin kaynağı olduğunu da iddia etmiştir.³¹

Bilimsel araştırmaların ilerlemesiyle birlikte zaman içerisinde elde edilen çeşitli bulgular bir araya getirilip incelendiğinde bizden öncekiler hakkında bilgi edinmemize yardımcı oluyor. Bilimsel araştırmalar özellikle disiplinler arası çalışmalar şeklinde yürütüldüğünde ve her ne kadar zor olsa da objektif bir pencereden bakılabildiğinde insanlık tarihinin resmini daha net görmemizi sağlıyor. İnsanlığın, tarih sahnesine çıktığı günden bugüne kadar kendini, çevresindeki olayları, varlıkları kısaca gözünün gördüğü ve hatta gördüklerinin de ötesini, hayatının insanüstü bir hakikate sahip olduğunu ifşa eden mitler, fiziki hayatına bilgi kaynağı olduğu gibi insanın varoluşunu da anlamlandırmıştır.³²

Mitin tanımını özetleyecek olursak, zamanın en başında meydana gelmiş olaylar, ölüm sonrası ve bugünün insanların davranışlarıyla (ritüel) ilişkili olup, genel olarak insanın mitteki dünyada kendisini anlamlandırmak suretiyle düşünce ve davranışlarının bütün yönlerini geleneksel bir dille ifade etmesidir. Bu nedenle de mit, bazılarının basite indirgedikleri tarzda bir fabl, masal ya da destan olmadığı gibi diğer söylemlerden ayıran özelliği, kutsalın varlığı ve yokluğuyla doldurulan bir dünyada insanın varlığını anlamlandırmasıdır.

²⁹ Campbell, *Mitolojinin Gücü*, 17.

³⁰ Josep Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, çev. Sabri Gürses (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010), 10.

³¹ Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, 13.

³² Adıbelli, “Sisifos Miti ve Bir Hermenötiğin Hermenötiği”, 13.

1.2. Mitlerin Özellikleri

Mitlerin ön plana çıkan en temel özelliği kutsal olanın, her kültürlerde benzer ya da farklı fenomenler ile tezahür etmesidir. Ve yine bu anlatılarda kutsal ile ilişkilendirilerek, evrenin bütününe veya parçalarının yaratılışı, düzenin nasıl kurulduğu ve nasıl devam etmesi gerektiği, yaratılanlara düşen görev ve sorumlulukların nasıl ve neden başladığı, bir kurumun ya da bir çalışma şeklinin nasıl ortaya çıktığı gibi konular yer alır. Bu sebeple de mitlerin ortak özellikleri arasında bir şeyin nasıl var olduğunu ve sebebi hikmetini anlatan yaratılış öyküleri olduğunu söyleyebiliriz.³³ Bu oluşumu veya yaratılışı gerçekleştirenler ise doğaüstü varlıklardır.³⁴ Mit, aynı zamanda inanan toplumlarda kutsalları ile bağ kurabilmek için vasıta özelliği taşımanın yanı sıra insanın en temel psikolojik ihtiyacı olan varoluşu anlamlandırma ihtiyacına cevap vermektedir.³⁵

Mite bir söz ve sanat olarak da bakabiliriz ancak onun gerçekliğini kendi içinde aramamız³⁶ ve mitlerde yer alan fenomenlerin, ait olduğu anlam çerçevesinden incelenerek, görünenin ardındaki görünmeyeni görünür ve daha anlaşılır hâle getirdiğini fark etmemiz gerekir.³⁷ Ne zaman, kime, niçin, nasıl söylendiğine ve en önemlisi de söylenilen bu sözlerin onu hakikat olarak kabul etmiş, inananlar için ne anlam ifade ettiğini göz önünde bulundurmalı ki bugünün insanına, asırlar öncesinden gelen mitler, semboller, resimler vb. bulgular aslolan bütün özellikleri ile kendini bize gösterebilsin.

Mircea Eliade, mitlerin bazı özelliklerini şu şekilde özetlemiştir;

- Bütün hakikatlerini sır gibi içinde saklayan, insanı büyüleyen Kozmosun, onun parçası olan herhangi bir şeyin (bitki, ada, insan davranışları vb.) veya başlangıçtaki bir olayın ortaya çıkışını anlatan mit, var olduğuna inanılan ya da tam olarak ortaya çıkmış bütün gerçekliklerin nasıl var olduklarını anlatan “yaratılış” öyküleridir.³⁸
- Mitlerin başkahramanları, kutsal kabul edilen başlangıçtaki zamanda yapmış olduğu şeylerle ön plana çıkan; insanüstü varlıklar, doğaüstü varlıklar, tanrılar, yarı tanrılar veya tanrısal varlıklardır. İnsanın içinde bulundukları zamanın ve toplumların

³³ Adıbelli, “Mitoloji”, 67.

³⁴ Tevfik Aksoy, “Mitoslarda Yaratılış Motifleri” (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007), 12-14.

³⁵ Adıbelli, “Mitoloji”, 74.

³⁶ Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, önsöz.

³⁷ Adıbelli, “Mitoloji”, 67.

³⁸ Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, 16.

sahip olduğu ölümlü, cinsiyetli, uygar vb. özelliklerinin bu doğaüstü varlıklar sayesinde mümkün olduğu için bunların anlatıldığı olaylar kutsal bir nitelik kazanmaktadır. Eliade, mitin gerçekliği konusunda özetle şunu söylemektedir: “Arkaik dünya için mit, inanan insan için hakiki gerçekliğin yani kutsalın ortaya çıkışlarını anlattığı için gerçektir.”

- Mit kavramı ortak dilde her ne kadar uydurulmuş ya da hayal ürünü gibi ifadelerle gerçeği yansıtmayan şeyler olarak kullanılmışsa da özellikle sosyologlar, etnologlar ve din tarihçileri için en eski vahiy, kutsal gelenek, örnek gösterilecek model anlamlarında da kullanılmaktadır.

- Mitler yaratılışın öyküsü olduğu için miti bilen insan, nesnelerin ilk hallerini de çok iyi bilir, onları tanır, nesneler üzerinde bir nevi hâkimiyet kurar ve onları istediği gibi yönetip kullanmayı başarabilir.

- Aklın, bilimin tek hakikat olduğunu savunan modern insan, nasıl ki kendisinin tarih tarafından ve zaman içerisinde evrimle bugünlere geldiğini düşünüyorsa, arkaik toplumlarda varlığının tek boyuttan ibaret olmadığına, fiziki âlemin ötesinde başka boyutla da ilişkisinin olduğuna inanan insan, kendini belli sayıda mitsel olayın sonucu olarak görür. Sözgelimi tıpkı bir eşyanın kesin bir biçimde yapılp ortaya çıkması gibi, bir kerede ve kesin olarak “verilmiş”, “yapılmış” olduklarını her ikisi de kabul etmez. Tarihî süreçle bugünlere geldiğini düşünen insan, geçmişte olan olayların yeniden olacağını kabul etmez, tarihî olay bir kere olur ve tarihte kalır. Örneğin ilk tarıma geçiş, keşifler, icatlar ve devam eden hep ileriye bakan bir düzleme inanır. Arkaik insan içinse tam tersine, başlangıçta (ab origine) olmuş bitmiş, mükemmel olduğuna inandığı, özlem duyduğu, tanrıların, ataların, kahramanların yaptıklarını, kutsal anı mitlerin bilinmesi ve ritüellerle yeniden tecrübe edebilirler. Eliade, inanan insanın mitler vesilesiyle içinde bulunduğu zamandan başka bir boyuta taşınmaya ve kutsalı yeniden tecrübe etmeye çalıştığını ve bu sebeple de mitlerin nostalji olduğunu söyler.

- Mit, arkaik ve geleneksel toplum insanının anlaşılmasında, bütün ritüellerine ve bütün anlamlı insan davranışlarına (yeme, içme, avlanma, evlilik, çalışma, eğitim, sanat ya da bilgelik) örnek oluşturacak ilk modelleri ortaya koymaktadır.³⁹

³⁹ Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, 11-29.

- Mit, her kültürde, dilden dile, yazılı edebiyatla ya da insanın buna ihtiyaç duyan yanından dolayı, tekrar tekrar hatırlanan ve tekrar tekrar yaşanan bir olgudur.

- Eliade, mitin insanı büyüleyen, hakikatin sırlarını ifşa eden özelliklerinin algılanmamaya başlandığında bozulduğunu ve sonunda gerçek olmayan efsane ya da masal hâline dönüştüğünü belirtmiştir. Nitekim "gerçek bir öykü" ye dayanan mit ile gerçek dışı fabllar, masallar, efsaneler arasındaki ayrımın daha iyi anlaşılabilmesi için Eliade, mitlerin hâlâ canlılıklarını koruduğu Kızılderili Pawnee ve Cherokee topluluklarını, Avustralya yerlilerinden Karadjeri'leri ve Togo yerlileri gibi toplulukları örnek göstermektedir. Bütün bu topluluklar, gerçek öykülerle, yalancı anlatıları birbirinden ayırmakta, özellikle dünyanın başlangıcıyla ilgili mitleri gerçek öykü kategorisinde değerlendirmektedir.⁴⁰

- Dolayısıyla arkaik toplumlar tarafından da ‘gerçek’ ve ‘yalancı’ olarak sınıflandırılan bu iki tür öykü, içerik bakımından tamamen farklıdır. Birinde kutsal ve doğaüstü olaylar ve şahıslar yer alırken diğlerinin içeriği ise kutsal olmayandır (profan). İçeriği aşkın bir anlam ifade etmeyen olayları ele aldığı için efsaneler ve masallar, sahte hikâyeler olarak değerlendirilmektedir.

Kutsalın tecrübesi kadar, kutsala yönelik söylemlerin temelinde kutsalla ilgili tanımlamaların olmasıda dikkat çekicidir. Yalnızca geleneksel olarak din şeklinde tanımlanan inanç sistemlerinde değil, insanla ilgili her durumda kutsalın bir şekilde tezahür ettiği görülür. Kutsala ilişkin anlatıyı ifade eden mitler, dinsel söylem için oldukça önemlidir. Mitlerin genelde pozitivist paradigma doğrultusunda tanımlanması ve kullanılması mitlerin doğru anlaşılması yönünde bir sorun ortaya koymaktadır.⁴¹

Mitlerin, deneysel olarak veya bilimsel bir metin gibi incelenmesi pek doğru görünmemektedir. Çünkü onların varoluş nedeni, herhangi bir bilgi türünü ortaya koymak değil, duygu, düşünce, inanç ve toplumsal etkinlikleri, toplumsal görünüşleriyle birlikte kolektif insanın yaşam tarzı hâline getirerek, kültür mirasının devamını sağlamaktır. Mitlerin geleneğin devamlılığını ve kültürün kesintisizliğini sağlayan bir görevi üstlendiği görülmektedir.⁴²

⁴⁰ Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, 18-19.

⁴¹ Şinasi Gündüz, “Kutsal Hakkında Konuşmak”, özet.

⁴² İsmail Taş, “Mit ve Mitik Düşüncenin Yapısı”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 3/8 (2000): 70,71.

İnsanlığın kutsal ifade etmek için kullandığı mitteki sembolik dili anlamaya çalışmak önemlidir ancak asıl problem, kutsal olan fiziki boyutu aşan bir şey olduğu için ve bunu da dünya sınırları içinde hatta her topluluğun kendi kültürü dışına çıkamayarak “dil” aracılığı ile ifade edilmeye çalışılıyor olmasındandır. Dilin kullanımı sadece metafizik alana dair değil, sanat, edebiyat ve ahlak gibi metaforik dilin kullanıldığı alanlarda da, o alanın içinde olmayanlar için anlamsızlığa yol açabiliyor. Dini sembolizm düşüncesi ise bu problemin sadece dilsel olarak ifade edilmiş olmasıyla değil, dinin tamamen sembolik bir anlatım biçimine sahip olmasından kaynaklandığını belirtiyor. Metafizik boyut söz konusu olduğunda kullanılan dil ve ifade biçimlerinin sembolik olması kaçınılmazdır ve bunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında dinin ve kutsal metinlerin, kıssaların, mitlerin dilini, içinde bulunan toplumun o dile yüklediği anlam doğrultusunda değerlendirmeye çalışılmalıdır.⁴³

Mitlerin özelliklerinde kısaca şu üç temel özellik bulunur; birinci kutsal olanı, ikinci metafizik âlemi anlamaya yönelik olması, üçüncü olarak da insanın çeşitli istek ve beklentilerine tatmin edici cevaplar vermesidir. İnsan, kutsalları, ilahi varlıkları, doğaüstü varlıkları, metafizik âlemi ve bütün bu âlemle ilgili eğilimlerini mit yoluyla ifade etmeye çalışmış, günlük hayatında meydana gelen olayları algılayıp bunların kaynağını, neden ve nasıllarını kadim gelenekten gelen bilgilerle anlamlandırmıştır. Örneğin doğum, ölüm, hastalık vb. günlük hayatında insanın iradesi dışında gerçekleşen olayları, mitlerle nedenini açıklamaya çalışmıştır.⁴⁴

1.2.1. Mit Çeşitleri

Mit çeşitleri hakkında kim nasıl bir ölçek kullanmışsa o yönde bir sonuca ulaşılmıştır. Bu sebeple birbirine benzer ve birbirinden ayrı sınıflandırmalar yapılmaktadır. Yapılan sınıflandırmalardan biride Ortadoğu mitolojilerini ölçek alan Samuel Henry Hooke’a aittir.⁴⁵ Hooke’a göre miti, görünen hakikatlere göre veya tarihle karşılaştırmak ya da fiziksel dünyadan bir kanıt bulmaya çalışmak abestir. Hooke, mitin gerçek ya da uydurma olduğu konusunda değil de mitlerin

⁴³ Latif Tokat, “Dinin Sembolik Dili”, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 6/ 1 (2009): özet.

⁴⁴ Şinasi Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında* (Samsun: Etüt Yayınları, 1998), 26-27.

⁴⁵ Adıbelli, “Mitoloji”, 68,69.

işlevsel yönü ile ilgilenmiş ve mitleri işlevlerine göre sınıflandırmıştır.⁴⁶ Hooke, sınıflandırdığı mitlerin işlevinin, insan idrakinin üstünde olan hakikatleri, toplumlara başka yollarla ifade edilemeyecek olan fiziki âlemin sınırları içinde fenomenleri kullanarak, simgesel terimlerle anlaşılır kıldığından bahseder. Bu anlatımlarda mitlerde simgeciliğin bir uzantısı olduğunu görüyoruz.

-Ritüel Mitleri: Ritüel, Antik Yunan’da dromenon (dram) olarak isimlendirilen bazı davranışların yapıldığı ve muthos (söylenen) bölümden oluşan, kendilerini kuşatan, görünmeyen güçlere karşı topluluğun esenliğini sağlamak için düzenlenen kutsal törendir (ayin, ibadet). Dinsel amaçla yapılan bu ritüellerde yapılan davranışların öyküsünü anlatan mitler, bir nevi inancın pratiğe nasıl aktarıldığının anlatımıdır.

-Orijin Mitleri: Köken mitleri olarak da bilinen hatta bazı bilginlerin, en eski mit türü olduğunu kabul ettikleri orijin mitleri, nesnelerin, olguların, geleneklerin veya inancın (bitki, tarım aracı, dağ, vb.) nasıl meydana geldiğinin kutsal öyküsünü anlatırlar.⁴⁷

Fuzuli Bayat ise, mitlerin insanın kafasında oluşturduğu sorulara cevap verebilecek bir düzeyde olduklarını belirterek, soyut ve somut kavramların alegorik olarak açıklandıklarını ve bu tip mitlerin köken veya izah edici mitler olduğunu söylemiştir.⁴⁸

-Kült Mitleri: İsrail milletinin dini gelişim safhasında ortaya çıkmış bir mit türüdür. Yahudi dininin şekillenmesinde, kutsal metinlerin ve ritüellerin ortaya çıkmasında etkisi olan tarihi süreçler ve geleneklerdir. Mısır topraklarından, kölelikten kurtulmanın anısına kutlanan bayramlar gibi bazı özel günler vardır. Bu günlerde düzenlenen törenlerde, sunaklara kurbanlar kesilmiş, kutsal sözlerle eşlik edilmiş, yerleştikleri Kenan topraklarındaki halklardan da kült mitleri dediğimizi yeni kutsal mitler, ritüeller eklemiştir.

-Prestij Mitleri: Kendisine kutsallık atfedilen bir halk kahramanının, değer verilen bir liderin veya peygamberin doğumunun, yaşamının, yaptıklarının sıradan olmadığını, ilahî, mucizevî ya da esrarengiz olduğunu yansıtan mit türüdür.⁴⁹

⁴⁶ Samuel Henry Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, çev. Alaeddin Şenel (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2015), 13-14.

⁴⁷ Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, 14-20.

⁴⁸ Fuzuli Bayat, *Mitolojiye Giriş* (Çorum: Karam Yayınları, 2005), 10.

⁴⁹ Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, 16-18.

-Kozmogoni Mitleri: Evrenin ortaya çıkışı, dünyanın nasıl meydana geldiği, insanın ve maddenin kökeni ile ilgili olan bu mitlerde; evrenin oluşumunda kaostan kozmosa doğru bir yol izlediği inancı vardır. Evrenin, dünyanın ve insanın nasıl yaratıldığı veya ortaya çıktığı ile ilgili kafasında oluşan soruları gidermek isteyen insan, içinde bulunduğu yer, zaman, coğrafya, kültür vb. şartlardan da etkilenerek mitler ortaya çıkarmıştır.

Kozmogoni miti “gerçek”tir, çünkü Dünya’nın varlığı da bunu kanıtlamaktadır; ölümün kökeni miti de “gerçek”tir, çünkü insanın ölümlülüğü bunu kanıtlamaktadır ve bu böyle sürüp gider.⁵⁰

-Eskatoloji Mitleri: Aşkın güç tarafından (tanrı ya da tanrılar), fiziki tarih sahnesinin dışında kutsal zamanda var edilen kozmosun, yine tanrı ya da tanrıların hükmüyle vaktin geldiğinde, yaşanan hayatın sona ermesi, yeni bir yaşamın kurulması gibi konuları anlatan mitlerdir.⁵¹ Kozmogonik ve eskatolojik mitlerin varlığı, insanlığın kendi varoluşuna ve ölüme dair nasıl, neden, ne zaman, kim tarafından gibi sorularına ve yine insanın içinde bulunduğu dünya düzleminde uyması gerektiği ahlak kurallarının neler olduğuna dair cevaplar verebiliyor olması açısından önemlidir.⁵²

Mitleri çeşitli sınıflara ayıran diğer isimlerden bazıları şu şekildedir; Doç. Dr. Dursun Ali Tökel; Kozmogonik mitler, Orijin mitleri, Olağanüstü şahıslarla ilgili mitler, Av ve ziraat mitleri, İnsan hayatının önemli anlarına ilişkin mitler olarak beş başlığa ayırmıştır.⁵³ Dinler tarihçilerinden olan Prof. Dr. Cengiz Batuk, mitleri diğer bir ismi olan mitos kelimesini kullanarak; Kozmogoni ve Antropogoni mitosları, Köken mitosları, Ritüel mitosları, ve Eskatoloji mitosları olarak dört başlık altında toplamıştır.⁵⁴ Prof. Dr. Fuzuli Bayat da, öncelikle genel kategoriler ve özel kategoriler olmak üzere iki ana başlığa ayırmış. Bunları da kendi içinde; genel kategoride olanları, bütün milletlerde görülebilecek; “Kozmogonik Mitler”, “İlk İnsanın Yaratılması Mitleri”, “Türeyiş Mitleri”, “Takvim Mitleri” olarak sıralamıştır. Özel kategorideki Mitleri de her ulusta bulunmayan mitolojik kategoriler olarak; “Köken Mitleri”, “Teogoni Mitleri”,

⁵⁰ Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, 16.

⁵¹ Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, 19.

⁵² Ramazan Adıbelli, “Dinlerdeki Kozmogonik ve Eskatolojik Anlatılar Bağlamında Ahlakı Anlamlandırmak” *Bilimname Dergisi*, 2/XXI (2011): 36.

⁵³ Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2000), 15.

⁵⁴ Cengiz Batuk, *Tarihin Sonunu Beklemek -Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 36-45.

“Totem Mitleri”, “Kahramanlık Mitleri”, “Eskatoloji Mitler” olarak sınıflandırmıştır.⁵⁵

Bu detaylı sınıflandırmalarının yanı sıra mitler iki temel başlık altında toplayanlar da olmuştur. Bunlar Köken ve Yaratılış mitleri ile Eskatoloji mitleridir. Köken ve yaratılış mitleri sınıfına; evrenin oluşumunu anlatan kozmogonik mitler, herhangi bir olgunun, kurumun, eşyanın nasıl ortaya çıktığını anlatan etiyolojik mitler, tanrı ya da tanrıların doğuşunu anlatan teolojik mitler ve insanın varoluşunu ve türeyişini anlatan antropogonik mitler girmektedir. İkinci başlık olan eskatolojik mitler ise dünyanın, insanın sonunu, kıyamet ve kıyamet alametlerini, ölüm sonrasını konu alan mitlerdir.⁵⁶

Filozof Paul Ricour, birbirinin zıttı gibi görünen kozmogonik ve eskatolojik mitlerin bile aslında aynı kategoride olduğunu savunmuş ve eskatolojik mitlerin özünde başka bir varoluşun, yaratımın olacağından bahsedildiğine dikkat çekmiştir.⁵⁷ Ricoeur, dinler tarihçisi Mircea Eliade gibi bütün bu sınıflandırmaları tek başlık altında toplayarak, mit çeşitlerinin aslında Kozmogoni ve köken mitlerinin içerisinde yer aldığını anlatmıştır. Eliade’ ye göre Kozmogoni miti; hastalıkların, tedavilerin, ailenin, soyların, herhangi bir bitkinin veya ölüm olgusunun, kutsal zamanda (başlangıçta) Tanrı ya da tanrılar tarafından nasıl yaratıldıklarının öyküsünü anlatır.⁵⁸

1.3. Mitoloji

Mitoloji, mitlerin doğuşlarını, anlamlarını yorumlayan, inceleyen bilim veya arkaik topluluklara, bir ulusa, bir dine, uygarlıklara ait mitlerin, efsanelerin bütünüdür.⁵⁹ Mit ve logos kavramlarının birleşiminden oluşmuş Antik Yunanca bir kelimedir.

İlkçağlarda masal anlatmak anlamına gelen mythologeın kelimesinden türetildiği kabul edilir. Söz, anlatı, konuşma, masal, efsane anlamlarında kullanılan mit ve söz, düşünme, akıl gibi farklı anlamları olan logos kelimelerinden oluşan mitoloji; Mitler bilimi ve mitlerin sistemli bir şekilde toplanmasıdır. Hem efsanelerin, anlatıların bir araya getirildiği kitaplar için hem de ilkçağın sonlarında mit yazarı derleyicilerin yaptığı iş için kullanılmıştır. Ama ilkçağın hiçbir döneminde, mitoloji bugün taşıdığı geniş ve kapsayıcı

⁵⁵ Bayat, *Mitolojiye Giriş*, 8-11.

⁵⁶ Adıbelli, “Mitoloji”, 70.

⁵⁷ Adıbelli, “Mitoloji”, 70.

⁵⁸ Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, 47.

⁵⁹ Türkçe Sözlük, “mitoloji” maddesi

anlamı taşımamıştır. Mit, çok tanrılı bir dinin tanrıları üstüne anlatılan efsane, mitoloji de bu efsanelerin bir araya geldiği kitap olduğuna göre, mitoloji ilkçağın din kitabı olması gerekirken, olamamıştır. Sözlü ya da yazılı yazın ve sanat kollarının hepsinde durmadan konu edinilen, işlenen ve işlendikçe değişen mitler ne kadar sanatçı, şair, yazar, varsa, o kadar kendilerinden bir şeyler katılmış, değişikliğe uğramıştır. Bu nedenle mitler hiçbir zaman belli bir dinin tek kitabı hâlinde toplanamamıştır. Yunan kültüründeki çok fazla çeşitliliğin olması, öğreti ve yöntem eksikliğine sebep olmuş, bu özgürlük ve özerkliğe diğer din ve efsanelerinde rastlanılmamıştır. Mit, epos, giderek logos ile birleşmişler ve mitolojiyi ortaya çıkartmışlar. Yunan ve Roma dilleri alanında uzman olan Azra Erhat, mitin gerçekte ilişkisi olup olmadığı konusunda, mitin gerçekliğini, sözün dışında aramanın boş bir uğraş olduğunu, asıl gerçeğin insan sözünün özünde, şiirin içinde saklı olduğunu belirtmiştir. Erhat, ilkçağ insanının bunu çok iyi bildiğini ve söz aracılığı ile birbirinden renkli, etkileyici ve inandırıcı yapıtlar ortaya koyduklarını ve sözün içindeki hakikatin sadece kitap içinde donmasını önleyerek, çağdan çağa, insan kanı gibi sıcak sıcak akmasını, böylece canlılığını sonsuza kadar devam ettirmesini sağladıklarını söylemiştir.⁶⁰

Mitoloji, ilkel veya arkaik ilmî düşüncelerin ilk denemelerini, sözlü kültür aracılığı ile olsa da, kuşaktan kuşağa aktarmaya çalıştığından ilk bilim veya kozmik bilgilerin sembolleşmiş kaynağı olarak tanımlayabiliriz. Toplumda kutsalla olan ilişkisi göz önüne alındığında, kutsal olarak kabul edilen güçlerle ilişkiyi sağlayacak bir düzen oluşturduğu için aynı zamanda da ilk ideolojidir. Sosyal ve kültürel açıdan insanın iyi ve kötü olarak sınıflandırılan unsurlar çerçevesinde en az zarar görmesini, dahası evrenin düzeninde kendine özgü bir yer edinmesini denediği için mitolojiyi ilk siyaset bilimi olarak da tanımlayabiliriz.

Mitoloji eski insanın eğitim sistemidir. Dünyada ve çevredeki olaylar insanı eğiten, onu yaşama hazırlayan etkenlerdir. Aslında mitoloji olayları değil, olayların ortaya çıkma sebeplerini açıklar, gerçek dünyanın resmini çizmez; bu âlemin sembollerle anlaşılmasını sağlar. Herhangi bir şeyin veya varlığın sebep ve sonuçları açısından varoluşunu anlatmakla birlikte işlevini de göz ardı etmez. Bu açıdan bakıldığında, mitler bir mantık sistemidir, çünkü olayları her ne kadar doğaüstü ve kutsal olarak ele almış olsa

⁶⁰ Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, önsöz.

da gerçekçi bir mantığa bağlamaya çalışır. Sonuç olarak mitoloji kozmosun ortaya çıkışını, düzeninin sebebini, varoluş ideolojisini, insanı çevreleyen canlı ve cansız, görülen ve görülmeyen, olağanüstü ve sıradan, maddî ve manevî her şeyin anlaşılması veya bunun için bir uğraştır.⁶¹

1.3.1. Mitolojinin Konusu

İçinde ilâh, ilahe ve ilahî kahramanlar bulunan hikâyelere mit, bunların sözle anlatılması bilimine de mitoloji denilmiştir. Mitoloji, tanrı ve tanrılar ile doğrudan ilgilidir ve inanan toplumlar tarafından tapınılan ulûhiyetlerin masal şeklindeki tarihidir.⁶²

Yakın tarihte ortaya çıkmış ve her şeyin ölçüsünü akıl olarak kabul eden materyalist ya da pozitivist düşünceden çok önce, hatta insanlık tarihi kadar eskiye dayanan dini inanışlar ve mitler, insanların bütün sorularına cevap vermiş, insana gözünün göremediklerini, sır kalan ne varsa ifşa etmişlerdir. Aklın, deneyin, gözlemin ön planda olduğu bugünün bilim çağında bile, insanın varoluşunu tatmin edici şekilde açıklayamazken; dinî inanışlar, asırlardır hem maddî âlem hem de metafizik âlem hakkında, kutsala inanan insana ikna edici cevaplar sunmuştur.

Mitoloji, sistematik felsefî düşüncenin henüz şekillenmediği zamanlarda, evrenin oluşumu, yıldızların evreleri ve hareketleri, tabiat olaylarının olacak olaylara yorulması gibi konularda insanların kafalarındaki soruları açıklama görevini üstlenmiştir. Bu sebeple mitolojilere sadece masallar yığını gözüyle bakmak pek doğru değildir. Çünkü mitolojiler, bütün özellikleriyle ait olduğu toplumun düşüncelerinin, inançlarının, korkularının, sevinçlerinin bir aynasıdır. Mitolojiye, felsefî düşüncenin ortaya çıkmasında itici bir güç olarak bakmak ve felsefî düşünceye kaynaklık ettiğini söylemek mümkündür.⁶³

Mitlerin temelini oluşturan; tanrı/tanrıçalar, doğaüstü varlıklar, bir gerçekliğin var oluşu, yaratılış öyküleri, ölüm sonrası hayat gibi konular yer alır. Mitler; genelde hayat, özelde toplumun içinde bulunduğu durum hakkında ipuçları verir, hayatın önemli aşamalarına dair işlevler icra eder. Dünyanın yapısı, işleyişi, içindekilerin yaratılışları, toplumsal kurumların ortaya çıkışı, her çağda insanlıkta merak uyandıran hayatın gizemli

⁶¹ Bayat, *Mitolojiye Giriş*, 4-5.

⁶² Cahit Beğenç, *Anadolu Mitolojisi* (İstanbul: Yurt Kitap Yayın, 1974), 7.

⁶³ Şinasi Gündüz, *Mitoloji İle İnanç Arasında* (Samsun: Etüt Yayınları, 1998), 25.

anlamı, insanlık için örnek davranışların, kahramanlıkların öykülerini içermektedir. Toplumsal kurumların ve geleneklerin kurucusu, ilkel bir eğlence, görev taksimi ve bir çeşit iletişim aracıdır. Mitler, kültürel ve sosyolojik bilgiler içermesinin yanında; psikolojik, edebî, tarihî bilgiler de içermektedir.⁶⁴ Mitleri, kutsal sahalardan ve onlara can veren ritüel ortamından ayırarak, profan (din dışı) alanlarda anlamlandırmaya çalışırsak mitin hakikatinden uzaklaşmış oluruz. Mitolojiyi en iyi şekilde anlamak ve açıklayabilmek için dinsel geleneklerinden ayırmamak gerekir. Mitolojiler toplumda gereksiz öyküler olarak düşünülme yerine topluma ışık tutan, nasıl davranmaları gerektiğini söyleyen öğretiler olarak kabul edilmişlerdir. Arkeolojik kazılarda Neandertal insanını mezarlarında bazen ölümlerin cenin pozisyonunda gömülmüş olması ölümden sonra yeniden dirilişin olacağı inancını çağrıştırmıştır. Mitolojiler, insanların gerek bu dünya gerekse ölümden sonraki hayatları için uygun adımları atarak, doğru ruhsal ve psikolojik duruşa gelmelerini sağlar. Mitolojiler kesinlikle içinde yaşadığımız madde dünyasından farklı, aynı zamanda yaşadığımız dünyayı bir şekilde destekleyen başka bir düzlemde ve görünen âlemin ötesinde beşer üstü kökenden bahseder. Bu düzlem gözle görülmez (metafizik âlem), tanrılar dünyasıdır ve bu görünmez âleme inanç mitolojilerin temelidir.⁶⁵

Tezimin konusunun daha anlaşılır olması adına, çalışmanın çerçevesini oluşturan Antik Yunan Mitolojisinin konularından da bahsetmem isabetli olacaktır. Mezopotamya’da ve doğu medeniyetlerinde Sümerlerin etkisi ile yazıya geçirilmeye başlanan mitler daha sonra doğu ve batı arasında köprü olan Anadolu toprakları üzerinden Antik Yunan dünyasına geçmiştir. Yunanlıların anlatıla gelen inançları, tanrı/tanrıçaları, kutsal tarihleri, olayları, kahramanların öyküleri, insanın yaratılışı ve ölümlü oluşunun kutsal kökeni edebî bir dille Homeros ve Hesiodos tarafından kendi kültürleri çerçevesinde yazıya dökülmüştür.

Yunan tarihçisi Herodotos’a göre, Yunanlıların tanrılar sistemini oluşturan Homeros ve Hesiodos’dur. Antik Yunan şairleri, Yunanlıların tanrı anlayışlarını şekillendirmiş, soy ağaçlarını düzenleyip, tanrılarının özelliklerini, görevlerini, tanrılarının

⁶⁴ Aksoy, “Mitoslarda Yaratılış Motifleri”, 18.

⁶⁵ Karen Armstrong, *Mitlerin Kısa Tarihi*, çev. Dilek Şendil (İstanbul: Merkez Kitapçılık Yayıncılık, 2005), 8-9.

kendilerine özgü niteliklerini ve görünüşlerini yazmışlardır.⁶⁶ Herodotos’un bu düşüncesinden şairlerin Yunan tanrılarını uydurduklarını değil de; tanrıların özelliklerini peygamberlerin, kâhinlerin veya kutsal adamların yerine şairlerin tanımladıklarını anlamamız daha doğru olur.⁶⁷ Klasik Yunan mitleri, yazınsal metinler öncesinde yaşanan dinî tecrübeler ve kendi kült bağlamlarından uzaklaşarak, “*dinsel bir deneyimin kaynakları ya da anlatımları olarak değil de yazınsal ve sanatsal belgeler*” olarak günümüze ulaşmıştır.⁶⁸ Bu mitler her ne kadar sanatsal belgeler olarak günümüze ulaşmış olsa da tanrı/tanrıçaların, evrenin, insanın nasıl, niçin olduğunu cevaplandıran kozmogonik ve ölüm gerçeğini ve sonrasını anlamlandıran eskatolojik bilgiler sunmaktadır.

Yunan mitolojisinde on iki tanrı esas alınmış fakat bu sayı zamana ve bölgeye göre değişmiştir. Aynı zamanda her şehir devletinin kendisini koruduğuna inandığı bir tanrısı mevcuttu. Sümerlerin dinî merkezleri olan Nippur’da, Enlil’in mekânı olarak Ekur (Ev, dağ, dağ evi) ve diğer tanrılar için zigguratlar (tapınak) inşa edilmiştir.⁶⁹ Yunanlılar da baş tanrıları Zeus’un ve diğer tanrılarının yeryüzünde yaşadıklarına inanmış ve onların yüceliklerine dikkat çekmek için dünyanın en yüksek dağı kabul ettikleri Olimpos’un zirvesini onlara layık görmüşlerdir.⁷⁰ Aynı zamanda “Olympos” kelimesi Yunanca olmayıp kelimenin menşei ve anlamı tamamen açıklanamamış olsa da yüksek dağ anlamında kullanıldığı, zirveleri göğe yakın ve bulutlara karışan ulu dağların tanrılara mekân olarak layık görülmesi olmasının Yunan coğrafyasına Sümerlerden geçmiş olması ihtimalini yükseltir.⁷¹ Temas hâlinde olduğu uygarlıkların kültürlerinden, dillerinden, dinlerinden etkilendikleri gibi Yunan dini de kendinden sonra Roma ve Hristiyanlığı etkilemiştir.⁷² Yunanlılar tanrılarını insan şeklinde tasvir etmişler ve M.Ö. 8. yüzyıllar ve sonrasında tanrılarının heykellerini içine koyup, koruyabilecekleri tapınaklar inşa etmişlerdir. Bu tapınaklar, “naos” (merkez) olarak isimlendirilen tanrılarının heykelleri ya da başka kutsal eşyaların bulunduğu odalardan oluşan “megaron” şeklinde binalardır.

⁶⁶ Herodotos, *Historia*, çev. Müntekim Öktem (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002), 53.

⁶⁷ Jenny Strauss Clay, *The Cambridge Guide to Homer* (New York: Cambridge University Press, 2020), 248.

⁶⁸ Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, 197.

⁶⁹ Charles Penglase, *Greek Myths and Mesopotamia* (USA and Canada 2005), 62.

⁷⁰ Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, 312.

⁷¹ Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 228.

⁷² Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, 31. ; Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, 196.

Sonraki dönemlerde tapınaklar çevrelerindeki binalardan ayırt edilebilmesi için megaronun etrafı bir sütun çemberiyle çevrilmiş daha görkemli hâle getirilmiştir.⁷³ Her şehri koruyup kollayan tanrı ya da tanrıça arasındaki ilişkiyi kentin tapınağı sayesinde halka ilan ettiklerine inanmışlardır. Ancak dinsel ritüeller tapınakta yapılmamıştır. Her yıl mevsim döngüsünde, ziraat ile ilişki kurdukları bereket tanrıçası Demeter ve Persephone onuruna yapılan mysteria kültü/Elefsis Gizemleri istisna, genellikle kurban etme törenleri ve diğer dini ritüelleri çoğunlukla tapınağın çevresindeki mabette yapılmıştır.⁷⁴

Antik Yunan tanrılarının doğuşu her şeyden önce hiçbir cinsiyeti olmayan Kaos ile başlar. Daha sonra Kaos tarafından ilk olarak yer tanrıça Gaia yaratıldı. Bronz çağında Yunan toplumları çiftçi oldukları için toprağın bereketi onlar için çok önemlidir ve başlangıçta taptıkları tanrısal varlık Ana Tanrıça Gaia'dır. Toprak Ana Gaia daha sonra kendinden yıldızlı gök olan Uranos'u yarattı ve sonrasında çocukları, torunları olan diğer tanrılar ortaya çıktı. Her şeyin hükümrانlığı Uranos'a geçti sonrasında oğlu Kronos ve torunu Zeus, baba oğul şeklinde mücadele ederek birbirlerinden (tanrıların ve diğer yaratılanların) hükümrانlıklarını ele geçirmişlerdir.⁷⁵ Antik Yunan'da, bronz ırkından sonra Miken uygarlığı ile başlayan, Arkaik ve klasik Yunan döneminde özellikle aristokrat çevrelerden başlayarak halkın da kabul ettiği üzere erkeklerin kadınlardan daha üstün olduğu, ataerkil tanrı anlayışına geçilmiştir.⁷⁶

Yunanlılar eril tanrı anlayışlarının yanı sıra tanrıçalara da önem vermeye devam etmişler, tanrıçalarını da kurbanlarla, dualarla yüceltmişlerdir. Zeus'un kız kardeşi aynı zamanda eşi olan tanrıçaların başı Hera'nın yanı sıra; Artemis, Aphrodite, Athena, ve Demeter, Persophone gibi bazı tanrıçalar kendilerine has özellikleri ile birlikte birer bereket tanrıçası olarak kabul edilmişler, bereket kültü içerisinde belli dönemlerde törenlerle, ayinlerle kutlanmışlar.

Tez çalışmamın ana kaynağı olan, içinde bulunduğu döneme ve kendinden sonraki dönemlere çok büyük etkisi olmuş Yunan şairi Homeros'un, *İlyada* ve *Odyseia*'sında

⁷³ Arif Müfit Mansel, , *Ege ve Yunan Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 141.

⁷⁴ Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma*, çev. Suat Kemal Angı (Ankara: Dost Kitabevi, 2005), 227.

⁷⁵ Hesiodos, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977), 108-109.

⁷⁶ Donna Rosenberg, *Dünya Mitolojisi, Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi* çev. Koray Akten vd. (Ankara: İmge Kitabevi, 2006), 42.

insanlarla beraber tanrı ve tanrıçalarla dolu bir Yunan dünyası görmekteyiz. Şair, insanlar (*toprağın ürününi yiyen ölümlüler*⁷⁷) ve ölümsüzler (*mutlu tanrılar/tanrıçalar*⁷⁸) olan iki sınıfın birbiri ile olan ilişkisini ayrıntılı betimlemeler ile gözler önüne sermiştir. Her doğa olayını ve insan duygularını temsil eden kişileştirilmiş tanrılar bulunmaktadır.

Homeros, tanrıların doğuşlarını sistemli bir şekilde ele almamıştır ama bazı tanrılara özellikle değinmiştir. Bu tanrılar arasında ön plana çıkan Zeus'u, “*İda Dağı’ndan hükmeden ulu tanrı, Zeus baba*”⁷⁹ diye ifade etmiştir. Baba kelimesini sıkça kullanan Homeros; fani kadınlardan çocukları olduğuna inanılmasının yanında, yönetici, baş tanrı, en sözü geçen anlamlarında mecaz olarak da kullanmıştır.⁸⁰ Yunan inanışlarında Zeus, ezeldeki ilk tanrı değildir. Babası Kronos'u yenerek hâkimiyeti kendi eline geçirmiş ve tanrıların tanrısı olmuştur. Aynı şekilde Zeus'un babası Kronos da asıl tanrı değildir. Kronos da babası Uranos'u devirmiş başa geçmiştir. Zeus, kardeşleri ile babaları Kronos'un hâkimiyetini ele geçirince aralarında kura çekilmiş sonrasında; Zeus, insanlara kader paylarını veren, göklerin tanrısı, konukların, yeminlerin, yalvaranların koruyucusu; Poseidon, yeri sarsan gücün ve denizlerin tanrısı; Hades ise ölümler ülkesi dedikleri, yeraltı dünyasının tanrısı olmuştur.⁸¹ Depremlerin, sarsıntıların, denizlerin dalgalarının sebebinin tanrı Poseidon ile açıklayan Yunan toplumu; inandıkları ölümler ülkesinin yerin altında gizli kalması gerektiğini, görünür hâle gelirse düzenin bozulacağını savunmuşlardır. Bunu da Homeros; “*Poseidon sarstı sonsuz toprağı, yeraltında, tanrıların bile tiksindiğı çirkef dolu ülkesini ölümlülerin, ölümsüzlerin gözü önüne sermesinden, ölümler kralı Aidoneus'un (Hades) ödü koptu*”⁸² diye anlatmış ve Hades'i eserleri boyunca görünmez bir âlem ve kişileştirilmiş görünmez bir tanrı olarak betimlemiştir. *İlyada* adlı eserinde, Hades'in görünmezliğine atıfta bulunurken, tanrıça Athena'nın savaşa giderken kuşandığı kıyafetler arasında Hades'e ait başlık sayesinde tanrı Ares'e görünmez olduğunu vurgulamıştır.⁸³ Bir başka satırda; Akhilleus, Hades kapılarından nefret eder gibi içi başka, sözleri başka insanlardan da nefret ettiğini⁸⁴ dile getirerek insanların

⁷⁷ Homeros, *İlyada*, çev. Azra Erhat ve A. Kadir (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 124.

⁷⁸ Homeros, *İlyada*, 124.

⁷⁹ Homeros, *İlyada*, 64.

⁸⁰ Homeros, *İlyada*, 20.

⁸¹ Homeros, *İlyada*, 323.

⁸² Homeros, *İlyada*, 435.

⁸³ Homeros, *İlyada*, 115.

⁸⁴ Homeros, *İlyada*, 187.

hakikati içlerinde sakladıkları gibi Hades'in de kapılarından içerisinin gizli, görünmez olduğu betimlenmiştir. Gün ışığının sızmadığı karanlık ülkesinden hiç ayrılmayan Hades, Olympos'lu tanrılardan olmasına rağmen onların arasına çok karışmaz, şölenlerine katılmaz. Sadece Zeus'un oğlu Herakles, ölümler ülkesinin kapısında sivri bir okla Hades'i kolundan vurunca, ölümlü değildir ama çektiği acısının dinmesi, yarasının iyileşmesi için Olympos'ta duran Paian adında hekim tanrıya giderken yeraltı ülkesinden çıkmak zorunda kaldığından bahsedilir.⁸⁵ Homeros, Hades için Aidoneus ismini de kullanmış ve Homeros'tan sonra Roma mitolojisinde daha olumlu bir ifade olan yeraltı zenginliklerin, bolluğun tanrısı Pluton olarak anılmaya devam etmiştir.⁸⁶

Çok fazla tanrı/tanrıçadan bahseden Homeros, ölümün ve uykunun⁸⁷ bile kişileştirilmiş, birer tanrı olduklarından ve farklı yetkinliklere sahip olduklarından bahsetmiştir. Bu tanrı/tanrıçaların, insanlar gibi eşleri, aileleri, çocukları, kardeşleri ve akrabaları vardır. Bunlar savaşır, kavga ederler, yerler, içerler, maceraları ve zaferleri vardır. Her tanrının ayrı bir görünüşü, kişiliği, ilgi ve uzmanlık alanı vardır. Zaman zaman merhametli ve adaletli davranmayabilir, ölümlülere veya diğer tanrılara taraf olabilirler. Hatta tanrılar insanlardan daha zeki olmalarına rağmen birbirlerini bile kandırmışlar ve baş tanrı olarak kabul edilen Zeus'un bile diğer tanrılar tarafından kandırıldığı anlatılmıştır. Kişileştirilmiş bu tanrılar her ne kadar antropomorfik olarak anlatılsalar da tanrılarının, toprağa bağımlı fani (*thnetor/brotoi*) insanoğlundan ayrılan en önemli üstün özellikleri yaşlanmıyor ve ölümsüz (*athanatoi*) olmalarıdır ve bunu da tanrılara özel “*ambrosia*” ve “*nektar*” olan kutsal yemeklerle sağlamaktadırlar.⁸⁸ Ve yine tanrılarının insan ırkından ayrılan en önemli ortak özellikleri insanoğlu gibi yoksulluk, keder, sefalet içinde değil de yükseklerde, parlaklıklar içinde huzurlu, mutlu yaşıyor olmalarıdır.⁸⁹ Tanrılar ölümsüzdürler ancak başka bir tanrı tarafından mağlup edilemez değildirler. Mutlu tanrılar olarak nitelendirilen ölümsüzler, kendi aralarındaki mücadelelerinde yaralanırlar, acı çekerler ama *ekmek yiyen, kızıl şarap içen insandan akan kan gibi değil*

⁸⁵ Homeros, *İlyada*, 100.

⁸⁶ Berna Şirvan, “Helen Mitolojisinde Hades Kültü” (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2014), 5. ; Yves Bonnefoy, *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü II*, çev. Levent Yılmaz (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2000), 876.

⁸⁷ Homeros, *İlyada*, 362.

⁸⁸ Egon Friedell, *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, çev. Necati Aça (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1999), 74. ; Clay, *The Cambridge Guide to Homer*, 249.

⁸⁹ Walter F. Otto, *The Homeric Gods The Spirutial Significance Of Greek Religion* (London: Thames and Hudson, 1954), 129.

de ikhor denilen tanrılara has, öz akar onlardan.⁹⁰ Homeros, yaralanan ve acı çeken tanrıların iyileşmesini sağlayan Pain adında hekim bir tanrının varlığından bahseder.⁹¹

Antik Yunan mitlerine bakıldığında, tanrı/tanrıçaların, doğrudan insanoğlunun hayatına müdahale edebildiklerini görebiliyoruz ancak tanrılar arasında Zeus'un daha özel bir yeri vardır. Zeus'un, insanlarla genellikle kendine elçilik eden diğer tanrılarla ya da kehanetler, kuş işaretleri, yıldırımlar ile insanlarla iletişim kurduğu anlatılmaktadır. Ölümsüz tanrılar tarafından yaratılmış ve fanilikten kaçışı olmayan insanoğlunun da, kendileri ile iletişime geçmiş tanrıları için kurban kesme, su, şarap, süt, bal, buğday vb. hediyeler sunma, dua etme ve ölmüş yakınları için cenaze törenleri düzenleme gibi sorumlulukları betimlenmiştir.⁹² İnsanoğlunun içinde bulunduğu dünya düzlemi ve ölüm sonrası hayatı için tanrıları ile aralarındaki ilişkiyi en iyi hâle getirmeye çalıştıkları görülmektedir.⁹³ Yunanlılar, tanrılarını teskin etmek, yetkili oldukları alanlarda yardımlarını istemek, azaplarından sakınmak, tanrıların kanunlarının dışına çıktıklarında pişmanlıklarını ifade etmek ve bağışlanmayı istemek gibi pek çok konuda tanrılara adaklar adanmış, kurbanlar kesmişlerdir. Tanrıların rızalarını kazanmaya çalışan Yunan toplumu, kesilen kurbanların etlerinden bir kısmını şölenler düzenleyerek, bir kısmını da özellikle yakarak tanrılarına sunmuşlardır.⁹⁴ Demeter, Persephone, Zeus ve diğer tanrı/tanrıçaların onuruna; kurbanların kesildiği, yemeklerin yendiği, çeşitli oyunların oynandığı festivaller düzenlenmiş, hem resmi eğlence şeklinde hem de kutsal bayramlar olarak tanrılarla aralarındaki bağı yenilemek, güçlendirmek için kutlamalar yapılmıştır.⁹⁵ Ölüler kültü bulunan Antik Yunan toplumunda tanrılar için kurban kesildiği gibi ölmüşlerinin ruhları için de kurbanlar keserek, atalarının ruhlarını teskin etmeye çalıştıkları görülmektedir.

Tezim, mitolojinin konu başlıkları arasında önemli bir yere sahip olan ve insanın dünya düzlemindeki varoluşunu anlamlandıran, ölüm sonrası varoluşun bilgisini sunan eskatolojik anlatım kapsamında olduğu için bu mit türü hakkında bilgilendirmek faydalı olacaktır. Eskatolojik anlatılar iki sistem hâlinededir; birincisi Hinduizm, Budizm ve

⁹⁰ Homeros, *İlyada*, 98.

⁹¹ Homeros, *İlyada*, 98-100.

⁹² Clay, *The Cambridge Guide to Homer*, 247.

⁹³ Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma*, 229.

⁹⁴ Clay, *The Cambridge Guide to Homer*, 248.

⁹⁵ Ebru Uncu, "Eski Mezopotamya ve Yunan Dünyasında Din ve Tanrılar" (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2011), 77-79.

Caynizm gibi Hint dini sistemlerinde Karma inancı merkezlidir. Karma kanununa göre kişinin öldükten sonraki durumunu dünyada yaptığı (ya da yapmadığı) eylemler belirlemektedir. Bu sebeple bu dinî geleneklere sahip bireyin dünyadaki eylemlerini post mortem alana ilişkin inanç şekillendirmektedir. İkinci eskatolojik anlatım ise Cennet ve Cehennem kategorilerinin yer aldığı sistemlerdir. Ölüm sonrası, Cennet ve cehennem olan dinlerde ise nihai amaç (telos) Cennettir. Her iki sistemin de ortak noktası, insanı ölümünden sonra bekleyen varoluşu, insanın dünyadaki yaşantısına bağlı olmasıdır.⁹⁶ Dindar insan için, dünya hayatını sonlandıran ölüm aslında son değil, başka bir boyutta ölümsüz olmak için geçilmesi gereken kapıdır.⁹⁷

Ölümün son olmadığı, başka bir boyutta var olmak için eşik olduğu ve bu eşikten geçtikten sonrasının nasıl olacağını bu eşığe gelmeden önce dünya hayatındaki duygu, düşünce ve davranışlarımızın belirlediği inancı Antik Yunan dünyasında da vardır. Arkeolojik kazıların dışında; kültürünü, siyasetini, ekonomisini, dinî inanışlarını yansıtan günümüze ulaşmış yazılı metinler sayesinde Antik Yunan dünyasının eskatolojik anlatılarından da haberdar oluyoruz. Antik Yunan dünyasında yazının kullanılmaya başlanmasıyla beraber kendinden sonra; sanat, edebiyat, siyaset, din vb. pek çok alanda önemli etkileri olmuş⁹⁸ aynı zamanda içinde bulunduğu toplumunda aynası olan ve Antik Yunanların, ilk yazılı eserleri olarak da tarihe geçen Homeros'un, *İlyada* ve *Odyseia* eserlerinde ölüm sonrası tasavvur ele alınacaktır.

⁹⁶ Adıbelli, "Dinlerdeki Kozmogonik ve Eskaolojik Anlatılar" 42.

⁹⁷ Adıbelli, *Mircea Eliade ve Din*, 191.

⁹⁸ Jeff Adams, "Greek and Roman Perceptions of the Afterlife in Homer's *Iliad* and *Odyssey* and Virgil's *Aeneid*" *McNair Scholars Journal*, 11/1, Article 2. (2007): 5.

İKİNCİ BÖLÜM

HOMEROS ESERLERİNDE ÖLÜM SONRASI MOTİFLER

2.1. Homeros'un Hayatı

Homeros'un kim olduğu, doğum yeri ve hayatı hakkında; Aiskhylos, Pindaros, Platon, Herodotos gibi düşünürler, ilkçağ filologları, İskenderiye, Bergama, Miletos, Roma, Bizans bilginleri gibi pek çok insan yirmi beş yüzyıldır tartışıp yorumlarda bulunmuştur. Plutarkhos, Hesychius, Herodotos, Proklos gibi yazarlar Hz. İsa'dan sonraki yüzyıllarda Homeros'un hayat hikâyelerini kaleme almışlar, yine de temelsiz bilgilerin ötesinde, kesin ve net bir sonuca ulaşamamışlar.⁹⁹ Homeros hakkındaki bildiklerimiz eserleri sayesinde olduğu için onu her şairi, yazarı tanıyabildiğimiz kadar biliyoruz desek daha yerinde olur. İnsanlık tarihi bugün öyle bir noktaya geldi ki, sanatçının kişiliğini, karakterini, kimliğini tanımak için eserine bakılmaz oldu. Homeros'un kimliği, kişiliği, ne zaman nerede doğduğu, nasıl yaşadığı hakkında da İskenderiye ve Bergama Kitaplıkları arasında araştırmalar yapılmıştır.¹⁰⁰ Bu araştırmalarla filoloji dediğimiz bilim kolu ortaya çıkmış ve İskenderiye, Bergama okullarından, Roma ve Bizans'ın son demlerine kadar süren filolojinin temsilcilerinin, başlıca konusu Homeros olmuştur. İlkçağın filologları da bugünün filologları gibi aynı alanda, önce metin araştırmaları sonra da metnin yazarı üzerinde incelemeler yaparak çalışmışlardır. Ancak geç ilkçağın bu konu hakkındaki araştırmaları da Homeros hakkında sorulan sorulara kesin yanıtlar bulamamıştır.¹⁰¹

M.S. 5. yüzyılda “*Edebiyat Üzerine Bir El Kitabı*” yazan Proklos, Homeros için genelleyici bir ifade kullanarak şu şekilde kimliğini açıklamaya çalışmıştır; Homeros nerede doğdu, kimin oğluydu, nasıl yaşadı? Bunları kesin bir şekilde açıklamak kolay

⁹⁹ Homeros, *İlyada*, çev. Azra Erhat, önsöz, x-xii.

¹⁰⁰ Homeros, *İlyada*, çev. Azra Erhat, önsöz, ix.

¹⁰¹ Homeros, *İlyada*, çev. Azra Erhat, önsöz, xi.

değil. Çünkü kendisi bu konularda da bizlere hiçbir bilgi vermediği gibi, ondan söz edenler de kesin bir sonuca varamamışlar aynı zamanda pek çok hayale de kapılmışlardır. Khios'ta, Kolophon'da, İos'ta, İzmir'de ya da Kyme'de doğduğuna dair çeşitli rivayetler vardır. Kısacası her kent, Homeros'u kendi oğlu gibi benimsemiştir, bu sebeple Homeros'a dünya yurttaşı desek yanlış olmaz.¹⁰²

Yıllardır araştırılan, tartışılan ve bir o kadar da benimsenen Homeros, Grek geleneğine, kültürüne, içinde bulunduğu çağa vb. birçok konuya ışık tutan destanları, özellikle din alanında Grek düşünce dünyasını etkilemiştir. Halikarnaslı Herodotos, Yunan dinini ve mitolojisini oluşturanlar olarak gördüğü, Hesiodos ile Homeros'un Yunanlıların tanrı soylarını (teogonia) kurduklarını, ad taktıkları tanrılara, yetkilerini ve işlerini, görünüşlerini belirlediklerini ifade etmiştir. Herodotos bizlere şu bilgiyi aktarmış; “Onlar benden dört yüzyıl önce yaşadılar.”¹⁰³ Tarihi kaynaklara göre, Herodotos M.Ö. 450 civarında yaşadığına göre, Homeros da 850 civarında yaşamış olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰⁴

Herodotos'un bu görüşü belirli bir gerçekliği ortaya koymakla beraber, eksik ifade edilmiş bir düşüncedir. Çünkü, Homeros'un mitlerinde isimleri geçen tanrıların bir kısmı Grek Orta Çağından önce de mevcut olan, Anadolu'da dahil olmak üzere Ege havzasında öteden beri kendilerine tapınılan ve antropomorfik tanrılardı. Bazı tanrılar ise Dor'lar tarafından Yunanistan'a getirilmişlerdir. Ancak Grek Orta Çağında mitlerde anlatılan bu tanrılar, yarı tanrılar ve yiğit insanların hayatına karışmaları, bunların mücadelelerine katılmaları, şu ya da bu tarafı tutmalarından ötürü bu zamana kadar olduğundan daha fazla insanlaşmışlardır. Ancak ölümsüz olmaları, “ambrosia” ve “nektar” ile beslenmeleri ifade edilerek insanlardan ayırt edilmişlerdir. Dönemin şairleri tarafından insanlar dünyasının karşısına bir de tanrılar dünyası oluşturarak, onlara şekiller vermişler, o çağın aristokratik durumunu örnek alarak görevlerini tayin etmişlerdir. Nasıl ki, aristokrat aileler kralın etrafında toplanmaktadır, tanrılar da baş tanrı olarak kabul edilen Zeus'un çevresinde yer almışlardır.¹⁰⁵

¹⁰² Homeros, *İlyada*, çev. Azra Erhat, önsöz, xii.

¹⁰³ Herodotos, *Historia*, 53.

¹⁰⁴ Homeros, *İlyada*, çev. Azra Erhat, önsöz, x.

¹⁰⁵ Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, 135.

Homeros hakkında sadece Herodotos fikrini söylemekle kalmamış, Platon'da benzer ifadelerle Homeros hakkında düşüncelerini açıklamıştır. Yunan dünyasında, bütün inanışlarının babası olduğunu, bu dünyada dile gelen ne varsa, onunla dile geldiğini vurgulamış, beğenmediği eğitim sisteminin temelinde de Homeros'u göstermekle bir çığır açmış değildir. Yunanistan'da eğitimin Homeros destanları üzerine kurulu olduğu herkesçe bilinen bir gerçek ve sadece Atina değil, bütün Yunan devletleri Homeros'u bir çeşit kutsal kitap gibi, her türlü bilginin özü olarak görmüşlerdir. Yunan insanı din, siyaset, askerlik, gemicilik, hekimlik vb. çeşitli bilgileri öğrenmek için, Homeros destanlarına başvurmuşlar, a'dan z'ye ezbere bildikleri bu destanları canlı bir kitaplık gibi içlerinde taşımışlardır.¹⁰⁶

Homeros hakkında kesin, net bilgilere ulaşamayacağını ifade etmekle beraber, Yunan ve Roma dilleri uzmanı, filolog, arkeolog, çevirmen ve düşünce insanı olan Azra Erhat'ın çok sayıda yabancı eseri dilimize kazandırması, özellikle Antik Yunan klasiklerinden tercüme ettiği Homeros'un *İlyada* ve *Odyseia* eserlerini okumak bizlere Homeros hakkında ışık tutmuştur. Erhat, Homeros'un kim olduğu hakkında ki düşüncelerini bizimle şu şekilde paylaşıyor; “Homeros, yıllarca tartışma konusu olmaktan öteye gidememiş ancak Homeros destanlarını inceleyen her bilgin, her okuyucu bir izlenim edinir. Bu izlenim önemlidir, öne süreceği görüş ister istemez ona dayanır, herkes kanıtlar bolluğu içinde, kendi görüşünü destekleyecek kanıtlar seçer. Bu yüzden en doğrusu, izlenimini önceden açığa vurmaktır. Ben de *İlyada*'yı okumuş, Türkçeye çevirmeye uğraşmış biri olarak şöyle derim: “*İlyada, Homeros adında Anadolulu bir ozanın M.Ö. dokuzuncu yüzyıl sularında yarattığı bir destandır.*” Ayrıca Erhat, Homeros'un yaşamış büyük bir ozan olduğunu ve büyük bir destan geleneğinin başlangıcında değil, ortasında yer aldığını belirtir. Troya efsanelerini kendisinin yaratmadığını, yalnızca biçimlendirdiğini ve bu efsaneler arasında bir seçme yaptığını ve seçtiği destan olaylarını iyi bir düzen içinde, bütün olarak kurduğunu da ekler. Homeros daha öncesine ve sonrasına ait efsaneleri de elbet biliyordu, fakat destanının birçok yerinde onlara değinmek ya da kısaca özetlemekle yetinmiştir. Seçtiği ana olayı sade bir dille anlatmaması, destanını ana bir olay ve birçok ek olayla çevrelemesi sanatının gerekçesidir. Destan, roman değildir, Homeros da *İlyada* 'yı anlatırken, adsız bir ozan

¹⁰⁶ Homeros, *İlyada*, çev. Azra Erhat, önsöz, x.

olarak koca bir efsane denizinin içinde yüzüyordu. Yaşadığı toplumun, dönemin destan türünün geleneklerine uyarak, belli bir amaçla bu kadar tutarlı bir seçme yapabilmesi, onun, yineleyici sıradan bir ozan değil de bilinçli, yaratıcı bir ozan olduğunu gösterir.”¹⁰⁷ Egon Friedell, Homeros hakkında, M.Ö. 7 yüzyıldan başlayarak uzun yıllar sürecektir şöhrete sahip olduğuna değinmiştir. Homeros eserleri, 6. yüzyıldan itibaren devlet tarafından dört yılda bir düzenlenen Panathenaia festivallerinde ozanlara okutulmaya başlanmış, 5. Yüzyıldan sonra da çocukların tarih ve din öğrendikleri ders kitabı hâline getirilmiştir.¹⁰⁸

Yunan Antik çağının en büyük ozanı olarak kabul görmüş Homeros’u özetleyecek olursak, kesin olmamakla beraber güçlü bir olasılıkla İzmir doğumlu ve M.Ö. 700-750 yılları arasında yaşadığı kabul edilmektedir. Homeros’a atfedilen iki eseri; “*İlyada*” ve “*Odyseia*” günümüze ulaşmıştır. Homeros, her iki eserinde de aslında Troya Savaşını anlatmakta ama tanrılar, savaş, kahramanlıklar, ölüm sonrası gibi konuları da işlenmiştir. Hatta *İlyada* adlı eserine; “*Söyle, tanrıça, Peleusoğlu Akhilleus’un öfkesini söyle. Acı üstüne acıyı Akhalara getiren öfke, nice yiğitlerin ulu canlarının Hades’e atılmasına sebep oldu*”¹⁰⁹ cümleleri ile giriş yaparak ölüme ve ölüm sonrası canların gideceği Hades ülkesine dikkat çekmiştir. *İlyada*, İlyon ya da Troya olarak bilinen günümüzde Anadolu toprakları içerisinde yer alan Çanakkale şehrimizde gerçekleşmiş olan on yıl süren savaşın ilk elli gününü konu alan, yirmi dört bölüm ve on altı bini aşkın dizeden oluşan Antik Yunan mitolojisinin günümüze ulaşmış ilk yazılı epik şiiiridir. Şair, koskoca destanda Akhalıların başkomutanı Agamemnon’un; bencil, kibirli, adaletsiz davranışlarıyla kendisine verilen krallığa yaraşır erdemi taşımadığından ve özellikle de Akhilleus’a yaptığı haksızlık sebebiyle on yıla mâl olmuş savaşın zorluklarından bahseder. Ayrıntılı betimlemeler yaptığı satırlarla içinde bulunduğu topluma ölümlülüklerini hatırlatarak, Agamemnon gibi kralların bile ağır bedeller ödeten davranışları yapmamaları gerektiğinin mesajını vermiştir. Homeros, eserinin ikinci bölümünde de ilham tanrıçaları Musalar’a seslenişini yineleyerek, hakikatin bilgisine onlar sayesinde ulaşabildiğine dikkat çekmiştir.¹¹⁰

¹⁰⁷ Homeros, *İlyada*, çev. Azra Erhat, önsöz, xx.

¹⁰⁸ Friedell, *Antik Yunan’ın Kültür Tarihi*, 65.

¹⁰⁹ Homeros, *İlyada*, 3.

¹¹⁰ Homeros, *İlyada*, 39.

Eserlerinde ayrıntılı betimlemeler yapan, olayları okuyucularının gözleri önünde yeniden canlandıran Homeros, *Odyseia* eserinde de ilham tanrıçalarına; “*Anlat bana tanrıça, bin bir düzenli yaman adamı*”¹¹¹ seslenişi ile başlamış ve eserin devamında anlattıklarının tanrının öğrettiği kutsal sözler olduğunun ve insanın hakikatin bilgisine ancak tanrılar sayesinde ulaşabileceğinin vurgusunu yapmıştır.

Odyseia adlı eser, Homeros’a atfedilen *İlyada*’dan sonra ikinci eserdir. Bu esere ismini veren Odysseus, Akhalılar için Troyalılara karşı mücadele etmiş aynı zamanda halkının en zekilerinden olan İthake kralı bir kahraman olarak, *İlyada* eserinde de karşımıza çıkmıştır. Homeros, *İlyada*’da bir savaş üzerinden, *Odyseia*’da ise bir kahramanın; sabrı, cesareti, zekâsı, gibi özelliklerine dikkat çekerek hedefe ulaşmanın mümkün olduğunu anlatmıştır. Bunun yanı sıra Homeros, her iki eserinde de kahramanları, dönemin kralları ya da kişileştirdiği tanrı/tanrıçaları ile toplumuna erdemli olmanın mesajlarını vermiştir. *Odyseia* eserinin başkahramanı olarak Odysseus’da, içinde bulunduğu döneme ve sonrasına; metanetli olmak ve zekice hareket etmekle beraber tanrılarla bağın iyi olduğu zaman yardım edeceklerinin, her sıkıntının üstesinden gelinebileceğinin ve kurtuluşun mümkün olabileceğinin prototipidir.

İlyada eserinde anlatılan, Troya Savaşı’nın diğer kahramanları gibi Odysseus da “*Zeus’un beslediği, tanrısal, ulu yürekli*” bir kahraman olarak anlatılıyor. Ayrıca Odysseus’u, *İlyada* ve *Odyseia* eserlerinde bahsedilen diğer kahramanlardan ayıran özellik, Olympos tanrılardan olan Zeus ile Athena’ya atfedilen “*metis*” sıfatının Odysseus’a da verilmiş olmasıdır. Metis kelimesi; problemi çözme ve yoluna koyma, düşünme gücünü/akıl etmeyi ifade eden “*mekhanos, tropos*” kelimelerinin, her derde dayanma/metanet gösterme anlamlarına gelen “*-tlas, -tlemon ve -talasi*” ekleri ile birleşiminden oluşmuştur. “*polymetis, polytlemon, polymekhanos, polytlas, polytropos ve talasiphron*” olarak da anılan Odysseus’un, bu sıfatlarının başında kullanılan “*poly*”eki ile tanrılar tarafından verilen; kavrama, anlama, dünyevi sıkıntılarla baş edebilme, sabırlı olma gibi yeteneklerden çokça nasiplendiğini göstermektedir.¹¹²

Homeros, *Odyseia* eserinde bizlere, hayatta var olan insan tiplerini ve bu insanların karakterlerine göre hayata karşı tutumlarını, davranışlarını ve sonuçlarını

¹¹¹ Homeros, *Odyseia*, çev. Azra Erhat ve A. Kadir (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 3.

¹¹² Homeros, *Odyseia*, çev. Azra Erhat, önsöz, xxiii.

betimlemiştir. Akıl ve beden yönü ile güçlü bir karakter olarak tasvir edilmiş Odyseus, Homeros'un eserinin başkahramanı olmuş, ideal insan tipidir. Odysseus'un karısı Penelopia da ideal bir insan tipine örnek olarak; savaştan dönmesini beklediği eşine karşı son derece vefalı, sabırlı, akıllıca davranan bir kadındır. Homeros, aynı şekilde topluma nasıl olmamaları gerektiği konusunda da savaştan dönen Odysseus'un mürettebatında bulunan karakterler Odysseus'un tam zıttı olan; akılsız, düşüncesiz, saygısız, bencil, tutkularının düşkün, iradesiz kimseler olarak betimlenmiştir.

Mircea Eliade'a, Homeros'un yazın alanında olağanüstü bir dehaya sahip olduğunu ve güçlü bir etki ve hayranlık uyandırdığını ayrıca herhangi bir tanrıbilimci ya da bir mit yazarı olmadığını, onun sadece askeri, feodal bir aristokratik kesime seslendiğini söylemiştir. Bu sebeple Homeros, Yunan kültürünün birlik ve bütünlüğüne büyük katkı sağlayan biridir.¹¹³

2.2.İlyada'da ve Odysseia'da Geçen Ölüm Sonrası Tasavvur

İnsan, varlık sahasında; düşünen, sorgulayan, merak eden, araştıran, anlamaya çalışan özellikleriyle tarih boyunca, hem kadim milletlerde hem de modern zamanda, varlığını ve bu varlığının ölüm hakikati ile karşılaştığında neler olacağının bilgisini sorgulamakla daha da artmıştır. İnsanın, bu hakikat arayışında; neye, nasıl inandığı konusunda benzerlikleri ve farklılıkları bir yana bırakarak, sorularına bulduğu cevaplara bakacak olursak, daima inanan insanın kabul ettiği kutsalları içinde olmuştur. Hakikatin bilgisini sunduğuna inanılan bu kutsallar, bazı toplumlarda vahiy aracılığı ile kutsal metinler olarak bazı toplumlarda ise ilham, sezgi, vizyon, kişisel deneyimler aracılığı ile aktarılmış mitler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Varoluşunu ve bu varoluşunun ölüm sonrasında nasıl devam edeceğinin bilgisini kutsal kabul ettikleri mitler içinde bulan; Hint, Mısır, Sümer, Anadolu milletleri gibi Antik Yunan insanı da mitler ile sorularına cevap bulmuştur. Antik Yunan insanın kutsallarından olan Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia* eserlerinin eskatolojik kısmını incelediğimizde, ölümün son olmadığı, sadece başka bir boyutta yeni bir varoluşu mümkün kılan bir 'tanrı' olduğunun inancıyla karşılaşırız.

¹¹³ Yusuf Asarkaya, "Hesiodos'a göre Yunan tanrıları ve sıfatları" (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2010), 26.

Homeros, her insanın kaderinde olan ve kesinlikle eceli gelmiş bir kişinin elinden kaçamadığı tanrılaştırılmış ‘kara ölümün’¹¹⁴ aynı zamanda kişileştirilmiş tanrılardan olan uykunun da kardeşi olduğundan bahseder: “Ölüm’e rastladı, Uyku’nun kardeşine...”¹¹⁵, “...ikiz tanrılar Uyku ile Ölüm...”¹¹⁶ Peki, bu tanrıların varlığı ne içindir? Tabi ki de yaratılışları itibarıyla tanrı/tanrıçalardan farklı, yaşlanıyor ve ölüyor olan insanoğlu içindir. Homeros, eserlerinde insanoğlunun doğası (fıtratı/yaratılışı) gereği ölümlü olduğundan ve bunun sebebinin ilahi kader payı olduğundan bahseder.¹¹⁷ Antik Yunanlıların, acımasız kara yazgı “ananke”, kaçınılmaz son “heimarmene”, önceden bilinmesi imkânsız olan “tykhe”, herkes için eşit yazılmış olan yazgı “aisa” gibi pek çok yazgı anlayışları vardır, bunlar arasında en yaygın ve genel kabul göreni, insanın doğduğu andan itibaren payına düşen anlamına gelen “moira”dır.¹¹⁸ Moiraya karşı tanrıların da yapabileceği bir şey yoktur.¹¹⁹ Bu inancı Homeros’un eserlerinde şu şekilde görmekteyiz: “Gerçi hepimizin payıdır ölüm, uğursuz ecel ölüm döşegine serince insanı, tanrılar bile uzaklaştıramaz ölümü onun başından.”¹²⁰, “İkimizden kimin eceli gelmişse ölsün o”¹²¹, “günüm gelmeden kimse Hades’e atamaz beni, ama doğduğu günden bu yana hiçbir insan kaçamaz kaderinden, ister korkak olsun, ister yürekli”¹²², “uğursuz ölüm çekti beni uçurumun dibine, buymuş doğduğum gün kaderime düşen pay.”¹²³

Ölüm hakikatiyle yüzleşen her toplum; ‘varlığım kaçınılmaz ölümle son bulacaksa niye varım?’ sorusuna; kendi kültürüne, inancına göre cevap vermiş ve inandığı değerlere göre yaşamaya çalışmıştır. Hatırlayacak olursak ölüm sonrası inanışlar, eskatolojik anlatılarda; Karma ve Cennet-Cehennem anlayışı vardı. Uzak Doğu dinlerinde görülen Karma kanununda kişinin bir döngü içinde önceki hayatında yaptığı davranışlara göre yeniden bu dünyada doğacak olması ve kesin kurtuluş ise bu döngüden kurtularak Nirvana veya Mokşa’ya (ebedi mutluluğa) ulaşmak gibi istekleri vardır. Diğer

¹¹⁴ Homeros, *İlyada*, 483.

¹¹⁵ Homeros, *İlyada*, 306.

¹¹⁶ Homeros, *İlyada*, 362.

¹¹⁷ Homeros, *İlyada*, 355

¹¹⁸ Walter F. Otto, *The Homeric Gods The Spirutial Significance Of Greek Religion* s.253

¹¹⁹ Friedell, *Antik Yunan’ın Kültür Tarihi*, 81.

¹²⁰ Homeros, *Odyseia*, 43.

¹²¹ Homeros, *İlyada*, 56.

¹²² Homeros, *İlyada*, 136.

¹²³ Homeros, *İlyada*, 493

ölüm sonrası anlayışta genellikle Orta Doğu, Sami kökenli dinlerde iyilerin ebedi kurtuluş yeri Cennet ve kötülerin bedel ödeyeceği, azap görecekları yer Cehennem olarak anlatılmaktadır. Yunan kültüründe de ölümün kaçınılmaz olduğu, ölümden sonra sevdiklerine kavuşacakları, suç işleyenlerin bedelini ödeyeceği ölümler ülkesi Hades anlayışı vardır.

2.2.1.Ölümün Kaynağı ve İnsanların Ölümlü Oluşu

Homeros, Antik Yunan dünyasında ölüm ve sonrasını, insanoğlunun tabiatının iki yönlü oluşuyla betimlemiştir. Bu iki yön; dünyaya ait olan etten, kemikten, kandan oluşan beden (*thymos*) ve öldükten sonra bedeni ve dünyayı terk ederek ölümler diyarı, Hades'in Krallığında yaşamaya devam edecek olan ruh/can (*psyche*).¹²⁴ Homeros, insanın madde bedeninin yanı sıra taşıdığı canı/ruhu; ‘‘canını üfledi¹²⁵’’, ‘‘karanlık kapladı beynini, çözüldü eli ayağı¹²⁶’’, ‘‘ölüm kapladı gözlerini, canı çıktı gövdesinden, uçtu gitti Hades’e, bıraktı gücünü, gençliğini, kaderine ağlaya ağlaya¹²⁷’’, ‘‘canları da indi Hades’e.’’¹²⁸ sözleri ile ifade etmiştir.

Homeros’un anlatımlarından, ilahi kaderin insana ölümlü olmayı tayin ettiğini ama bu ölümün yok oluş olmadığını aksine dünya düzlemindeki beden evinden çıkıp başka bir âlemde (Hades Krallığı) ruh olarak sonsuza kadar var olacağını anlıyoruz. Yunan kültüründe, özellikle çok değer verdikleri kahramanları, kralları; ‘‘*Peirithoos, Dryas, Kaineus, Eksadios, tanrısız Polyphemos, ölümsüzlere benzeyen Aigeus’u Theseus*’’¹²⁹ gibi topluma örnek olmuş başarılı kimseleri, ‘ölümsüzler’ olarak nitelendirdikleri tanrılara benzetseler bile Homeros, beden ve candan ibaret olan ölümlü insanoğlunun dünyadaki durumunu, muhakkak ölen ve bahar geldiğinde yeşeren ağaçlara benzetmiştir. İnsanda doğar, büyür ve ölür. Kendinden sonra doğanlar, nesli devam ettirirken, ölenler de ölüm ülkesine göçerler: ‘‘*Yapraklar gibidir insan soyu. Bir yandan rüzgâr bakarsın onları döker yere, bir yandan bakarsın bahar gelir, yenilerini yetiştirir, yeşertir orman, böylece soyların biri göçer, biri doğar.*’’¹³⁰

¹²⁴ Christiane Sourvinou-Inwood, ‘‘Reading’’ *Greek Death To the End of the Classical Period*, Clarendon Press (New York: Oxford, 1995), 56. ; Homeros, *İlyada*, 368.

¹²⁵ Homeros, *İlyada*, 86.

¹²⁶ Homeros, *İlyada*, 367.

¹²⁷ Homeros, *İlyada*, 368.

¹²⁸ Homeros, *İlyada*, 150.

¹²⁹ Homeros, *İlyada*, 11.

¹³⁰ Homeros, *İlyada*, 124

2.2.2. Yaşam ve Ölüm Döngüsünde Kader ve İradenin Yeri

Hmeros, Yunan dünyasında çok çeşitli şekillerde ifade edilen kader anlayışını iki şekilde betimlemiştir. İlki, insanların iradeleri dışında, tanrılar tarafından (özellikle Zeus zikrediliyor) iyiden de kötüden de pay edilmiş kader.¹³¹ Bu kader anlayışı *Odyseia* eserinde şu şekilde betimlenmiştir: ‘*Kötü, aptal bir adama benzemezsin ama Olymposlu Zeus verir insanlara mutluluktan pay, iyi günden kötü günden üleştirir dilediğine.*’¹³² İnsanoğlu için belirlenmiş bu kaderin içinde asla kimsenin karşı koyamadığı, tanrıların bile engel olamadığı, Hades’in yurdu olan yeraltı ölümler ülkesine belirlenmiş bir vakitte gidilecek olması da vardır.¹³³

Fâni olduğunun bilincinde olan Antik Yunan insanı, en değerli olarak gördüğü sonsuz yaşamın, ölümsüzlüğün ancak tanrılara lâayık olduğuna inanmıştır. Tanrılar ne kadar insan şeklinde tasavvur edilmiş olursa olsunlar en önemli farkları ölümsüz olmalarıdır. İnsanlar arasında güçlü ve mükemmel gördükleri kişileri ne kadar kusursuz görseler de onlarda; tanrılara yalvaran, kurbanlar kesen, bilginlerin fikirlerine önem veren ve en önemlisi kesinlikle her insan gibi ölecek olmalarıdır. Hmeros, insanlar arasında en üstün olarak görünenlerin bile ölümün acısını tadacağını, yeryüzünde canı ve bedeniyle bir bütün olarak ebediyen kalamayacağını; ‘*bugüne dek ondan ne üstün yiğitler öldürüldü, çok zor insanoğlunu ölümden korumak*’¹³⁴ sözleri ile anlatmıştır.

Hmeros, ecel olarak bahsettiği, doğumdan önce belirlenmiş, değiştirilemeyen kader betimlemelerinde tanrıların bu eceli değiştirmeye güç yetiremediğini söyler: ‘*Kimin öleceğini Zeus’la, öbür ölümsüzler bilir.*¹³⁵’, ‘*Öküz gözlü ulu Here karşılık verdi, dedi ki: “Korkunç Kronosoğlu, ne biçim söz bu? Nasıl kaçırmak istersin kötü ölümden kader payını çoktan almış bir ölümlüyü?”*¹³⁶’ Hatta, insanlar nezdinde yüceltilmiş, tanrının sevgisini kazanmış kişilerin, *Zeus’un oğlu* olduğuna inandıkları *Sarpedon*¹³⁷ gibi babası veya annesi, biri tanrı/tanrıça¹³⁸ diğeri ölümlü ebeveyne sahip yarı ilahi kahramanların ve tanrılar tarafından hükümranlık verildiğini kabul ettikleri

¹³¹ Hmeros, *İlyada*, 538.

¹³² Hmeros, *Odyseia*, 107.

¹³³ Hmeros, *İlyada*, 136., 321., 355., 483.

¹³⁴ Hmeros, *İlyada*, 321.

¹³⁵ Hmeros, *İlyada*, 63.

¹³⁶ Hmeros, *İlyada*, 355.

¹³⁷ Hmeros, *İlyada*, 358.

¹³⁸ Hmeros, *İlyada*, 12.

kralların¹³⁹ bile günü gelince ölümlerine engel olunamadığı, her insan gibi onların ruhlarının da Hades’e ineceği anlatılmıştır.

Homeros, eserlerinde Akhilleus ve bazı tanrı veya tanrıça çocuklarının bile öleceği bilgisini vermekle yetinmiş ama en çok onların onurlu, saygın bir yaşam sürerek, son nefesi de yine yiğitçe vererek, ‘ölümsüz üne’ sahip olmakla ödüllendirilecekleri inancı üzerinde ısrarla durmuştur.

Yunan mitolojisinde, önemli yere sahip olan, tanrılara benzettikleri ya da tanrı oğlu olarak gördükleri kahramanların muhakkak bir zayıf noktalarının olduğunu ve o zayıf noktadan da öldürüleceklerinin altını çizmişlerdir. Homeros’un eserlerinde Akhilleus’un ölüm sahnesi açıkça anlatılmamıştır. Ancak başka Yunan mitlerinde; canlılar ve ölüler âlemini birbirinden ayıran, içine girip çıkılabilen, insanın vücudunu zırh gibi yaptığına inanılan yer altı ırmaklarından olan kutsal Stiks ırmağına, tanrıça Thetis tarafından oğlu Akhilleus’u (Aşil) silah işlemez kılmak için daha bebekken batırıldığı anlatılır. Akhilleus’un yenilmezliğinin, yiğitliğinin sebebini bu şekilde izah ederler. Ama yenilmez olmakla, ölümsüzlük farklıdır. Akhilleus’da muhakkak ölecektir. Rivayete göre annesi Thetis, oğlunu kutsal Stiks sularına daldırırken topuklarından tuttuğu için büyümlü su topuklara değmez ve kahraman hiçbir yerinden öldürülemezken, topukları zayıf noktası olarak kalır ve oradan da Paris tarafından atılan bir okla ölür.¹⁴⁰

Her türlü yaşamın sonunda ecelin kendilerini bulacağı inancını açık bir şekilde betimleyen Homeros, çarpışma esnasında Akhalı Akhileus ve Troyalı Hektor’un karşı karşıya geldikleri savaş sahnesinde ölümden kaçmayan Hektor’un, erdemli davranışın yiğitçe ölmek olduğunu çok iyi bildiğini ve kaçıışı olmayan kaderindeki ölümün üzerine gittiğini anlatmıştır: *“Kaderim beni kısıkvrak yakaladı işte. Yine de kıyasıya dövüşmek düşer bana, bir yiğitlik göstereyim de öyle öleyim, dıysun gelecekteki insanlar bile.”*¹⁴¹

Ecelini bekleyen toplumuna, ölüm sonrasında Hades’in mekânından (ölüler ülkesi) başka bir yer vaat etmeyen Homeros, onurlu yaşama ve kahramanca ölme şartı ile ‘ölümsüzleşebileceğinin’ (kleos âlemi)¹⁴² mesajını vererek, aynı zamanda halkına da

¹³⁹ Homeros, *İlyada*, 12., 24.

¹⁴⁰ Jean-Pierre Vernant, *Evren, Tanrılar, İnsanlar-Vernant Yunan Mitlerini Anlatıyor*, çev. Mehmet Emin Özcan (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2001), 83.

¹⁴¹ Homeros, *İlyada*, 483.

¹⁴² Karolina Sekita, “Homer and the Poetics of Hades”, *Kernos* [Online], 32 | 2019, Online since 01 October 2019, connection on 10 January 2020. URL : <http://journals.openedition.org/kernos/3183>, 1.

erdemli davranışın yolunu göstermiştir. Toplumlari içinde insan davranışlarına birer rol model olan kahramanlar, halkı için mücadele ederek, onlar için şu dünyada en değerli varlıkları olan canlarından bile vazgeçebildiklerinde "ölümsüzlük" olarak inandıkları ebedî bir şöhrete sahip olacaklardır.¹⁴³

Tanrıların bile engel olamadıkları kaderi, Homeros eserlerinin bazı satırlarında; “*oysa gülümser Aphrodite, Paris’in yanında yürür, ölüm tanrıçalarını uzak tutar ondan. Bak işte tam öleceği sıra kurtardı onu*”¹⁴⁴ gibi cümleleri ile kendi içinde çelişkiye düşmüş görsek de eserlerin bütününe bakıldığında; taraf tutmuş gibi görülen tanrıların aslında, ölümün eşiğinden kurtardıkları kimsenin daha ecelinin gelmediği, başka bir kader çizgisinde rol aldığı, yerine getirmesi gereken bir görevinin¹⁴⁵ olduğu için yardımcı olduklarını anlıyoruz.

Homeros’un, Antik Yunan toplumuna, bazen açıktan bazen üstü kapalı bir şekilde doğum ve ölüm vaktinin dışındaki ‘kaderlerinin, kendi çabalarına bağlı’ olduğunun dersini vermeye çalıştığını görüyoruz. Şairin, eserlerinde üzerinde durduğu ikinci kader anlayışından bahsedecek olursak, insanın kendi tercihleri ile çizdiği ve sonuçlarına katlanmak zorunda olduğu özgür iradedir.¹⁴⁶ Ne ekersen onu biçersin mesajını veren şair, uzun uzun satırlarda yaptığı betimlemeler sayesinde insanlara, başlarına gelen sıkıntıların, musibetlerin sebebini düşündürmüştür. “*Tanrıların büktüğü kader ipliğini*”¹⁴⁷ akıl ve sabırla çözebileceklerini ya da kafasızlık ederek, üstüne bir de tanrılara karşı saygısızca davranarak hayatlarına bir düğümde kendilerinin atıp yaşantılarını daha da zorlaştıracaklarını anlatmıştır: “*İnsanlar ne diye tanrılardan bilir birçok şeyi! Sanırlar bütün belalar bizden gelir, oysa kaderin dışında acı yığar başlarına kendi kendileri, kendi taşkınlıkları.*”¹⁴⁸

İlyada eserinde, insanın kaderi konusunda özellikle kahramanların veya kralların davranışları üzerinden mesaj veren Homeros, *Odyseia*’da tanrılar tarafından, insanlar için özellikle kuralların koyulduğuna, sınırların belirlendiğine de değinmiştir. Yunan mitolojisinde, hem ilahi hem de beşerî dili bildiği için tanrısal mesajları insanların

¹⁴³ Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, 20.

¹⁴⁴ Homeros, *İlyada*, 69.

¹⁴⁵ Homeros, *İlyada*, 485.

¹⁴⁶ Homeros, *İlyada*, s.3., 6., 15.; Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, 81.

¹⁴⁷ Homeros, *Odyseia*, 3.

¹⁴⁸ Homeros, *Odyseia*, 4.

anlayacağı dile çeviren tanrı Hermes¹⁴⁹, Richard Palmer'in de işaret ettiği gibi insan idrakinin fevkinde olan bir şeyi, insan zihninin kavrayabileceği bir şekle dönüştürür. Anlaşılmaz olanı insanın anlayabileceği bir söz kalıbına döktüğü için Hermes, dil ve yazının mucidi kabul edilmiştir.¹⁵⁰ Homeros'un betimlemelerinde, ilahlarla insanlar arasında ya da tanrıların birbirleri arasında da habercilik¹⁵¹ eden Zeus'un oğlu Hermes'i, aynı zamanda insanlara kılavuzluk ederken görüyoruz.¹⁵² Hermes; Troya Kralı yaşlı Priamos, oğlu Hektor'un ölüsünü almak için Akhilleus'un barakasına giderken Priamos'a yoldaş olur ve Akhaların yaşlı adamı görmesine engel olur,¹⁵³ Odysseus'u, Kirke'nin tuzağından kurtulması için yardım eder,¹⁵⁴ çobanlarla, yolunu şaşırان yolculara yol gösterir.¹⁵⁵ Yeryüzünde yaşayan insanlara kılavuzluk ettiği gibi aynı şekilde yeraltı ölüler ülkesinde de ruhlara kılavuzluk eder ve bedenlerden ayrılmış canları/ruhları, Hades'in asıl yurduna götürür.

Homeros, tanrıların habercisi Hermes'in, insanları sorumlulukları konusunda önceden bilgilendirdiğini, uyardığını şu şekilde anlatmıştır; “*Aigisthos da kadere karşı gelmedi mi, önceden söylemiştik biz ona, Hermes'i gönderip, öldürmesin onu, karısını almasın demiştik, Aigisthos da ettiğini buldu sonunda.*”¹⁵⁶ Ama bu bilgilendirmenin, uyarmanın, insanlara yol göstermenin nasıl yapıldığı bahsedilmemiştir. İnsanın varoluş amacı konusunda detaylı bilgi vermemekle beraber, tanrıların belirledikleri kaderlerinin yanı sıra kendi iradeleri ile çizdikleri kaderlerini de onurlu yaşamaları gerektiğini, eserlerinde yer verdiği kahramanları üzerinden betimleyen Homeros, kesinlikle tanrıları memnun etmeleri gerektiğini aksi takdirde rahat yüzü görmeyeceklerinin de mesajını vermiştir.

Homeros, *İlyada* adlı eserinde; “*Söyle, tanrıca, Peleusoğlu Akhilleus'un öfkesini söyle. Acı üstüne acıyı Akhalara getiren öfke, nice yiğitlerin ulu canlarının Hades'e atılmasına sebep oldu*”¹⁵⁷ sözleri ile daha ilk cümlelerinde insanoğlunun çektiği sıkıntıların, acıların kendinden olduğunun dikkatini çekmiştir. Geniş geniş betimlemeler

¹⁴⁹ Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 140.

¹⁵⁰ Adıbelli, “Sisifos Miti ve Bir Hermenötiğin Hermenötiği”, 2.

¹⁵¹ Homeros, *Odyseia*, 219.

¹⁵² Homeros, *Odyseia*, 136.

¹⁵³ Homeros, *İlyada*, 532.

¹⁵⁴ Homeros, *Odyseia*, 174.

¹⁵⁵ Homeros, *Odyseia*, 205.

¹⁵⁶ Homeros, *Odyseia*, 4.

¹⁵⁷ Homeros, *İlyada*, 3.

yaptığı satırlarla, içinde bulunduğu topluma ölümlülüklerini hatırlatarak; iyi bir üne sahip olabilecekken; bencilce istekleri, dünyalık çıkarları, kendi halkı içinde birbirine olan düşmanlığı, öfkesi, korkaklığı, kıskançlığı erdemsiz duygu ve davranışları ile hem kendi başlarına hem de halklarına tanrılar tarafından olmadık musibetlerin gönderilebileceğini anlatmıştır.

Hmeros, *İlyada* adlı eserinin başkahramanlarından olan Akha komutanı Agamemnon gibi ağır bedeller ödeten davranışlar yapmamaları gerektiğinin mesajını vermiştir. Agamemnon, tanrı Apollon'un duacısı Khryses'in kızını ganimet olarak kendine aldıktan sonra, babası kızı için değerli kurtarmalıklar vermesine rağmen, Khryses'e saygısızca davranmış ve kızını vermemiştir. Daha sonra Khryses'da duacısı olduğu okçu tanrı Apollona yeniden dualar ederek, gözyaşları dökerek, Akha ordusuna, komutanlarının saygısızlığı ve şehveti yüzünden on gün boyunca musibetler yağmış, salgın hastalıklar gelmiştir.¹⁵⁸ Hmeros, Akhaların başına gelen hastalığı; “*bak yiyor Akhaları, bir olmuş salgın*”¹⁵⁹ diyerek betimlemiştir. Agamemnon, Khryses'e yaptığı saygısızlığa ve başlarına gelen musibetlere halkının gösterdiği tepkiden dolayı bir kâhine danışarak kızı babasına yüz kutsal kurbanlık sığır ile gönderir, ancak öyle öder hatasının bedelini.¹⁶⁰ Ama Agamemnon'un bencilliği, açgözlülüğü bitmez, bu kez de diğer askerlerin cariyelerini ellerinden almak ister ve sonrasında Akhileus'un hakkı olan köle bir kıza göz koyar ve kızı elinden alır. Akhileus'un öfkelenmesine ve savaşmayı bırakıp barakasına çekilmesine sebep olur.¹⁶¹ Hmeros, Troya Savaşının önemli isimlerinden biri olan Akhileus'a yapılan haksızlığın, Akha ordusuna çok pahalıya mâl olduğunu; “*acı üstüne acıyı Akhalara o kahreden öfke getirdi, nice yiğitlerin, gövdelerini yem yaptı kurda kuşa, ulu canlarının Hades'e atılmasına sebep oldu. Erlerin başbuğu Atreusoğlu Agamemnon ile tanrısak Akhilleus'un araları açıldığı günden beri, Zeus'un buyruğu yerine geliyordu*”¹⁶² cümleleri ile anlatılmıştır. Akhileus'un annesi deniz tanrıçası Tetis'in, biricik oğlunu; saymadıkları, ününü yüceltmedikleri için tanrıların tanrısı Zeus ile görüşerek ve Akhaların Troya'yı on yıl kadar uzun, yıpratıcı bir sürenin sonunda ancak ele geçirebilmelerine sebep olmuştur.¹⁶³ Ta ki Akha komutanı Agamemnon'un hatasını

¹⁵⁸ Hmeros, *İlyada*, 3-5.

¹⁵⁹ Hmeros, *İlyada*, 5.

¹⁶⁰ Hmeros, *İlyada*, 6.

¹⁶¹ Hmeros, *İlyada*, 12-13.

¹⁶² Hmeros, *İlyada*, 3

¹⁶³ Hmeros, *İlyada*, 16- 19.

anlayıp Akhileus'tan özür dileyene kadar. Ama bu kez de Akhileus, özrü kabul etmez ve halkını yalnız bırakır. Akhileus'da savaştan çekilmenin, halkını yalnız bırakmanın bedelini, en çok sevdiği dostu Patroklos savaşta ölünce anlar ve savaşa tekrar katılır.¹⁶⁴

Yaşanan sıkıntıların ve elde edilen başarıların insanların duygu, düşünce ve davranışlarına bağlı olduğunu ilk satırlardan itibaren uzun uzun betimlemeler ile anlatmaya çalışan Homeros, başlarına gelen musibetten kurtulmak ya da olmasını istedikleri şeyin tanrılar tarafından kabul edilmesi için tanrılara adaklar adandığından, dualar edildiğinden ve kurbanlar kesildiğinden bahseder.¹⁶⁵ *İlyada* adlı eserinde şu şekilde betimlemeleri karşımıza çıkarmaktadır: “*Getirin koyunları hadi, erkeği ak olsun, dişisi kara, Toprak tanrıya biri, Güneş tanrıya biri. Getirelim Zeus için biz de bir tane*”¹⁶⁶, “*Uzaklaştırması için başımızdan şu salgını koyunların, lekesiz keçilerin razı mı yağ dumanlarına?*”¹⁶⁷ Kurbanların yanan et ve yağ kokuları ile tanrıların memnuniyetini kazanmayı, içinde bulundukları duruma güzellikle müdahale etmelerini umarlar. Tanrılar da söz konusu istekleri yardım edebilecekleri bir şey ise kendilerine adaklar adayan, dualar eden, saygılı davranan, kurbanlar kesen insanlara kaderleri çerçevesinde yardım ederler.

Odyseia eserinde de *İlyada* da olduğu gibi insanoğlunun kaderi üzerindeki rolünü sanatsal bir dille ifade eden Homeros, on yıl süren Troya Savaşı'nın galibiyeti sonrasında ülkesi İthake'ye dönmeye çalışan ve eve dönüş yolculuğunda ölümle yaşam arasında mücadele veren Odysseus'u¹⁶⁸ anlatmıştır. Bu yolculukta; denizlerin, dalgaların, sarsıntıların, kişileştirildiği tanrı Poseidon'a karşı sabretmeleri ve karşılıklarına çıkan her sıkıntı ile mücadele etmeleri, tanrılara yakarmaları, kurbanlar kesmeleri gereken Odysseus ve arkadaşları, hem iradeleri ile etkiledikleri kaderleri hem de değiştiremeyecekleri kaderleriyle beraber yol almışlardır. Homeros, Odysseus ve arkadaşlarını öyle bir anlatmıştır ki toplumuna, insanın hayattaki duruşunun nasıl olması gerektiği ve nasıl olmaması gerektiğinin altını çizmiştir. Eserde, başkahraman Odysseus'un ne kadar cesur, azimli, zeki, gayretli, sadakatli, tanrılara karşı itaatkâr

¹⁶⁴ Homeros, *İlyada*, 419-432.

¹⁶⁵ Homeros, *İlyada*, 5-6. , 17. , 36. , 62-63.

¹⁶⁶ Homeros, *İlyada*, 56.

¹⁶⁷ Homeros, *İlyada*, 4. 5.

¹⁶⁸ Homeros, *Odyseia*, 3.

olduğundan bahsedilirken, mürettebatınınsa bir o kadar korkak, tembel, eğlenceye ve arzularına düşkün, tanrılara karşı itaatsiz olduklarına dikkat çekilmiştir.

Eve dönüş yolculuğunda Odysseus'un neler hissettiğini ve gayretini; “*denizlerde, ne çok acı çekmişti yüreği, kendi canını ve yoldaşlarını kurtarmak, dönüş yolunu bulmak için. Ama yine de kurtaramadı onları*”¹⁶⁹ sözleri ile ifade eden Homeros, mücadelenin sonunda arkadaşlarını kurtaramadığından bahseder. Ama asıl sebebin Odysseus'un beceriksizliği veya akılsızlığı gibi bir şeyin söz konusu olmadığı, aksine mürettebatındaki kişilerin kendi duygu ve davranışlarının kurbanı olduklarını özellikle belirtmiştir. Odysseus, yanında kalan arkadaşlarını sağ salim evlerine götürmek için dert çekerken, söylenilen söze uymayarak, sabırsızlık yapan ve taşkınlıkları sebebiyle başlarına gelen imtihanı kaybeden arkadaşları, Çatal Adası'nda güneş tanrısı Helios'un ineklerini boğazlarlar. Üstüne bir de altı gün şölen yaparak eğlenen, tekrar yolculuğa çıkan mürettebatın gemileri ile birlikte helak oluşları şöyle anlatmıştır: “*Taşkınlıkları yüzünden hepsi yok oldu, Güneş Tanrı'nın sığırlarını yemiş budalalar, yücelerin oğlu da kapatmış onların dönüş yolunu.*”¹⁷⁰ Ama arkadaşları taşkınlık yaparken uyuya kalmış olduğu ve sonrasında arkadaşlarının şölenine katılmadığı, ineklere el sürmediği için yaşanan felaketten sadece Odysseus kurtulabilmiştir.¹⁷¹

Odysseus'un, yurduna dönüşünü zorlaştıran olaylardan bir diğerini; “*ama yeri sarsan Poseidon çok içerler ona, tanrıya denk Polyphemos'un gözünü kör etti diye, Odysseus'a ondan bu yana öfkeli. Ama ne öldürür, ne de yurduna koyuverir onu*”¹⁷², “*kaderinde varsa yüksek çatılı evine, sevdiklerine kavuşmak bari geç dönsün, perişan varsın ve bütün dostlarını kaybetsin*”¹⁷³ betimlemeleriyle açıklayan Homeros, Odysseus'un bu davranışının keyfiyetten olmadığını, arkadaşları ve kendi canını kurtarmak amacıyla kötülük yaptığını ifade eder. Ayrıca Odysseus'un, aslında kötü niyetli olmadığı ama içinde bulunduğu zaruret sebebiyle kötülük yaptığını göz önünde bulunduran tanrıların, Odysseus'a karşı anlayış gösterdiklerini ve tanrıların inayetine mazhar olduğunu da şöyle vurgulamıştır:¹⁷⁴ “*Zeus karşılık verdi, dedi ki: 'Hiç unuttur*

¹⁶⁹ Homeros, *Odyseia*, 3.

¹⁷⁰ Homeros, *Odyseia*, 3.

¹⁷¹ Homeros, *Odyseia*, 217-220.

¹⁷² Homeros, *Odyseia*, 5.

¹⁷³ Homeros, *Odyseia*, 162.

¹⁷⁴ Homeros, *Odyseia*, 5.

*muyum ben tanrısal Odysseus'u, ölümlülerin en üstünüdür akıldan yana, engin gökteki tanrılara az mı kurbanlar kesti. ''*¹⁷⁵

Hmeros, Olympos tanrılarının ayrı yeryüzünde ikamet eden, Odysseus'un ve arkadaşlarının bizzat muhatap olduğu; tanrı/tanrıçalar, yarı ilahi büyücüler, kâhinler, canavarlar vd. den söz eder. Aklını kullanan, tanrı/tanrıçalara karşı saygılı olan Odysseus'a yardım etmeye karar veren Olympos tanrıları, bu tanrı/tanrıçalara habercileri Hermes'i göndererek,¹⁷⁶ yıllarca denizlerde, kıyılarda, adalarda dolaşan, ayakta kalmaya çalışan ve kaderinde sevdiklerinden uzakta ölmek olmayan Odysseus'un, artık evine dönebilmesi için ne yapması gerektiğini öğretirler. Hmeros, tanrıların böyle bir lütufta bulunmasını da yine insanın, tanrılara karşı tavrına, kabiliyetlerini kullanmasına ve çabasına bağlamıştır.

Hmeros'un kahramanı Odysseus, kendinden 3 bin yıl önce Sümerlerin çivi yazısı ile kil tabletlere yazdığı Gılgamış'a benzemektedir. Odysseus da, Sümerlerin kahramanı Gılgamış gibi hakikatin peşine düşmüş, zeki ve cesur olduğu kadar, kaderinde olan yurduna, yuvasına, sevdiklerine kavuşmanın peşinde azim, sabır ve tahammül ile ona söylenen yolda ilerlemiştir.¹⁷⁷

İnsanoğlunun kaderi, tanrılar öyle istediği veya insanoğluna sevinç ya da eziyet olsun diye rastgele mi yazılmıştır?¹⁷⁸ Yoksa insanların nasıl bir hayat yaşayacakları ezeli ilimle bilindiği için mi öyle yazılmıştır? Bunun cevabını izah etmeye çalışan Hmeros, yurduna dönüşü kaderinde kesin olarak yazılmış Odysseus'un,¹⁷⁹ aslında bu kaderi hak ettiği için öyle yazılmış olduğundan bahseder. Hmeros'un kader betimlemelerini özetleyecek olursak, insanoğlu doğum ve ölüm payının dışında kalan kaderini, hayatı boyunca iradesiyle şekillendirir, tanrılarsa kulların seçimlerine müdahale etmezler sadece neyi seçeceklerini öncesinden bilirler. Şair, tanrıların insanlara müdahalede bulunduğu, gazap ya da inayet ettikleri zamanlarda da kişinin seçimlerinden dolayı gerçekleştiğini ve insanın başına gelmiş talihsizlik¹⁸⁰ olarak görünen olayların bile arkasındaki hikmetin aslında insanın duygu, düşünce, davranışının sebep olduğunu eserlerinde anlatmıştır.

¹⁷⁵ Hmeros, *Odyseia*, 5.

¹⁷⁶ Hmeros, *Odyseia*, 6. , 84. , 86.

¹⁷⁷ Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, 277- 279.

¹⁷⁸ Hmeros, *Odyseia*, 107.

¹⁷⁹ Hmeros, *Odyseia*, 87.

¹⁸⁰ Hmeros, *Odyseia*, 4.

2.2.3. Ölü Defin Şekilleri ve Uygun Defin Yapmanın Önemi

Antik Yunan geleneğinde, insanın ruh ve bedenden oluştuğuna ve ölen kimsenin bedenini dünyada bıraktığı, ruhun ise Hades'in Krallığında olan ölüler diyarına uçtuğuna inandıklarından bahsetmiştik. Homeros'un ayrıntısını vermediği, Yunan inanışında ölü ruhların Hades'ten içeri girmesi için Kharon adında ölü ruhları Styx ırmağından ya da Acheron'un çamurlu akıntısı üzerinden diğer kıyıya ulaştıran bir sandalcı vardır.¹⁸¹ Sadece geleneklere uygun biçimde cenaze töreni yapılmış ve gömülmüş olan ruhları Hades'in ülkesine ulaştıran bu kayıkçı aynı zamanda da ruhları geçirmek için para almış. Kharon, bedel ödeyemeyen ruhları kovar ve asla merhamet etmezmiş. Bu nedenle ölüler gömülürken dilaltına ya da gözlerin deliklerine bir obolos (metelik) koyarlarmış.¹⁸² Ve yine erkeklerin yanına silah, kadınlara ayna, kolye, küpe, çocukların tabutuna da oyuncak gibi çeşitli eşyalar bırakılır, mezarların üzerine de kurban adağı olarak; bal, zeytinyağı, şarap gibi kıymet verdikleri yiyecekler-içecekler sunulurmuş. Aksi takdirde defin işlemi yapılmayan bedenlerin ruhlarının, Styx kıyısının etrafında acı içinde kalarak ölümler ülkesine giremeyeceğine inanmışlardır.¹⁸³ Yunanlılar, ölünün geride bıraktığı yakınları tarafından cenaze töreni yapılmaz ise Hades'in Krallığına giremediği için yakınlarına, akrabalarına musallat olacağı inancıyla ölmüş kişinin ruhunu Hades'e ulaştırarak hem kendilerinin hem de ruhların huzur içerisinde yaşamalarını sağlamaya çalışmışlardır.

Homeros, *İlyada* adlı eserinde Akhilleus'un rüyasında çok sevdiği arkadaşı Patroklos'un ruhunu gördüğüne ve insanın ölüm sonrasında yok olmadığı, canın veya ruhun var olmaya devam ettiğine hatta sadece bedenin değil, öldükten sonra bedenini yeryüzünde bırakmış olsa da var olmaya devam eden o ruhun/canın azap çektiğine değinmiştir. '*Akhilleus, Uyurken geldi zavallı Patroklos'un ruhu; 'Uyuyorsun demek, Akhilleus, beni unuttun. Umursardın ben yaşarken, şimdi umursamaz oldun. Durma, çabuk göm de, gireyim Hades kapılarından, ruhlar var burada, göçmüşlerin belirtileri, giremem içeriye, uzağa sürerler beni, ırmağı geçip bir türlü karışamam aralarına, boşuna dolanırım Hades'in geniş kapılı evi önünde, boşuna. El ele ağlayalım, hadi uzat elini, siz ateş payımı verdikten sonra bir daha Hades'ten bana dönüş yok. Arkadaşlardan uzak oturup konuşmayacağız baş başa sağken konuşup danıştığımız gibi; uğursuz ölüm*

¹⁸¹ Daniel Ogden, *A Companion to Greek Religion* (İngiltere: Blackwell Publishing, 2007), 87.

¹⁸² Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 173.

¹⁸³ Friedell, *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, 77.

*çektı benı uçurumun dibine, buymuş doğduğum gün kaderime düşen pay. Akhilleus şaşkın şaşkın fırladı ayağa, çırpıı ellerini, söyledi şu acıklı sözleri: “Bir şeyler var insandan Hades ülkesinde bile, içinde can yoksa bile, bir ruh var, bir gölge. Bütün gece talıhsiz Patroklos’un ruhu başımın ucunda inledi durdu, sayıyordu bana bir bir yapacağını. Patroklos’a ne de çok benziyordu.”*¹⁸⁴

Hmeros, *İlyada* adlı eserinde Patroklos’un ruhunun, Akhilleus’un rüyasına gelerek bir an önce cansız bedenın gömülmesini istediğı gibi *Odyseia* eserinde de ölüler ülkesinin kapılarına gitmeyi başaran Odysseus’un, bilge Teiresias’ı beklerken, arkadaşısı Elpenor’un ruhunu gördüğünü anlatır. Odysseus önce çok şaşırır çünkü Elpenor, tanrıça Kirke’nin evindeyken damdan düşüp boynunu kırmıştı ve daha cenaze töreni yapılmamıştı. Elpenor, gömülmediğı için ağlar ve gölge gibi dolaşır Hades’in Krallığının etrafında. Bunu gören Odysseus, kalbinde arkadaşına karşı büyük bir acı hisseder. Zorlukları aşarak geldiğı Hades’in kapılarına, arkadaşının ruhunun kendisinden önce gelmiş olduğunu gören Odysseus, “*Nasıl geldin bizden önce karanlıklar ülkesine, yürüyerek mi, yoksa kara bir gemiyle mi?*” diye sorar. Elpenor da, acılar içinde inleye inleye Kirke’nin sarayında, boynu kırılır kırılmaz ruhunun Hades’e bir anda indiğini söyler ve yine acılar içinde yalvararak, Odysseus’tan eve dönüşünde Aiaie Adası’na uğramasını ve cansız bedeninin mezarsız, ağıtsız kalmamasını ister ve Odysseus’ta cenaze töreni yapacağına söz verir.¹⁸⁵

Ölmüş kimselerin ruhlarının gazabından korunmak ya da onları memnun etmek isteyen Yunanlıların iki çeşit defin işlemi ile cenaze töreni uyguladıkları tespit edilmiştir. Birincisi, ölüyü hiçbir işlem uygulamadan defnetmek (inhumasyon), ikincisi ise önce yakılarak (kremasyon) etin kemiklerden ayrılmasını, kül olmasını sağlamak sonra da küllerin, yapılan anıtsal bir mezara gömülmesidir.¹⁸⁶

Hmeros anlatımlarında, canın bedenden ayrıldıktan sonra, ruhun Hades’in diyarına kolaylıkla ulaşabilmesi için dünyada bıraktığı bedenini, hayatta kalan yakınları tarafından yakılarak, küllerinse mezara gömülmesi gerektiğini görüyoruz: “...bir ölünün gölgeli ülkeye doğru yolculuğunda, tükenmez ateş gözümün önünden siler süpürür

¹⁸⁴ Hmeros, *İlyada*, 493. 494.

¹⁸⁵ Hmeros, *Odyseia*, 186. 187.

¹⁸⁶ Abuzer Kızıl, “Antik Dönem Dünyasında Ölüm Kavramı ve Bununla İlgili Bazı Betimlemeler”, *Uluslararası Amisos Dergisi*, 2/3 (2017): 45. ;Ogden, *A Companion to Greek Religion*, 87.

onu, ''¹⁸⁷, 'bırakın cansız bedenleri, ateşte rahat etsinler.' ''¹⁸⁸ 'Sessiz soluksuz yığdılar ölüleri odunların üstüne, acıyla doluydu yürekleri. Ateşte yakıp döndüler kutsal İlyon'a. Öte yandan, güzel dizlikli Akhalar, yığdılar odunların üstüne ölüleri, yaktılar ateşte, döndüler koca karınlı gemilerine.' ''¹⁸⁹

Yapılan bu cenaze törenleri sade ve sıradan da olmamalıdır. Yunan dünyasının geleneklerini, inançlarını öylesine uzun uzadıya betimleyen Homeros, cenaze törenlerini de uzun uzadıya anlatarak, ölmüş kimsenin ardından kurbanlar kesilmesi, sunular sunulması, yemek şöenleri düzenlenmesi ve ölünün şanına yakışır şekilde ağıtlar yakılarak, yas tutulması gerektiğine şu şekilde dikkat çekmiştir: 'Kardeşleri, akrabaları bir mezara, yazılı taşın altına gömer, ölümlülere gösterilecek saygı işte bu.' ''¹⁹⁰ 'Patroklos'a, ölülere saygı gerek, ağlayalım ölüsüne.' ''¹⁹¹ 'Yığalım şuraya öküzleri, katırları, ölüleri, hepsini gemilerimizin önünde yakalım, gerisin geri baba toprağına döneceğimiz gün küllerini götürelim yurda, çocuklarına.' ''¹⁹² 'Akhilleus güzel bir ölüm şöeni verdi onlara. Kesildi bir suru koyun, meleyen keçi, böğürdü bıçak altında bir sürü ak boğa, kızartıldı ak dişli bir sürü domuz, Hephaistos'un üstünde fişkırdı yağları. Ölünün çevresinde kanlar aktı çanak çanak.' ''¹⁹³

Ölülerinin ruh olarak yaşamaya devam edeceğine inanan Antik Yunan toplumunun, aynı zamanda ölmüş kimselerinin, ölümler ülkesinde kullanabilmeleri için eşyalarını, cariyelerini, atlarını, kölelerini, bazı kıymetli yiyeceklerini de ölünün bedeniyle birlikte yaktıklarını ya da yakmadan kabre koyduklarını; mitolojik anlatılar, arkeolojik kazılar, ölümü ve sonrasını betimleyen çizimlerden ipuçları alınmıştır.¹⁹⁴ Homeros, Antik Yunan geleneğinin cenaze törenini ve törende kullanılan kurbanları da bütün ayrıntılarıyla betimlemiştir: 'Bir yığın yaptılar eni boyu yüz ayak, koydular yürekleri yana yana yığının tepesine ölüyü. Yüzüldü çarpık yürüyen boynuzlu öküz derisi, bir sürü yağlı koyun derisi, ulu canlı Akhilleus, hepsinin yağından bir parça aldı, sürdü ölünün bütün bedenine, yüzülmüş kurbanları çevresine yığdı, balla zeytinyağı dolu küpler

¹⁸⁷ Homeros, *İlyada*, 493.

¹⁸⁸ Homeros, *İlyada*, 153.

¹⁸⁹ Homeros, *İlyada*, 153, 154.

¹⁹⁰ Homeros, *İlyada*, 355.

¹⁹¹ Homeros, *İlyada*, 491.

¹⁹² Homeros, *İlyada*, 150.

¹⁹³ Homeros, *İlyada*, 492.

¹⁹⁴ Ogden, *A Companion to Greek Religion*, 87-88

dayadı yanına da, sonra hıçkır hıçkır geniş enseli dört tane atı hızla bıraktı yığının üstüne. Patroklos'un sofrasında artıklarla beslenen dokuz köpeği vardı, ikisinin de boğazını kesti Akhilleus, onların yanına da tunçla öldürdüğü on iki Troyalı çocuğu kattı. Sonra da, yıkıcı gücüyle bütün bunları silsin süpürsün diye yaktı ateşi. Ardından başladı ağıta: “Selam sana, Patroklos, selam Hades’e dek! Verdiğim bütün sözleri getireceğim yerine. Ulu canlı Troyalıların on iki soylu oğlunu yutacak alevler seninle birlikte, Priamosoğlu Hektor’a gelince, ateşe yedirmem onu, yedireceğim köpeklere.”¹⁹⁵

Defin işlemi ile ruh Hades ülkesine teslim edilmiş oluyor. Homeros’un eskatolojik anlatımında, kaderindeki ölüm hakikatinden asla kaçamayacak olan insanoğlunun, ölümünden sonra canlarının/ruhlarının Hades’e gideceği sıklıkla bahsedilmekle beraber, Yunan inanışlarında bulunan Hades’in bölümlerine, ayrı ayrı ele alınmış, betimlemeler yapılmış şekilde rastlamıyoruz. Ölüler ülkesi hakkında uzun uzun betimlemelerden ziyade savaş sahnelerine ve kahramanların bedenlerinden canlarının uzaklaşmasından daha çok bahsedilmiştir. Tanrıların ve insanların varlığını inkâr etmedikleri ama bir o kadar da nefret ettikleri, Homeros’un tabiri ile ‘tiksinilen’ bir yeraltı dünyası söz konusu olmuştur.

2.2.4.Ölülerin Mekânı Hades’in Krallığı

Antik Yunan dünyasında, Tanrı Hades’in krallığında olan yeraltı ölümler ülkesinin, üç bölümden oluştuğuna inanılmıştır. Birinci bölüm, insanlar öldüklerinde ruhlarının ilk uğradıkları karanlığın kişileştirildiği tanrı Erebus (Eresbos-Eresbus)’un krallığıdır. İkinci bölüm, ilk tanrılardan olan Titanların krallığı; Uranus, Kronos’un de atıldığı, kötü ruhların toplandığı, işkence ve acının olduğu Tartaros’dur. Üçüncü bölge ise tanrıların seçtikleri erdemli ruhların gideceği mutlular diyarı Elysion (Elysium) Adasıdır.¹⁹⁶ Homeros, karanlığı kişileştirerek Tanrı Erebus olarak inandıkları, Hades’in giriş bölümünde olan bu yerden sade bir dille bahsetmiştir: “*Kapıları kapalı Hades’e göndermişti, Erebus’tan getirmesi için Hades köpeğini.*”¹⁹⁷ Erebus’a dair başka bir ayrıntı verilmemiştir. Ve yine Homeros’tan sonraki Yunan, Roma şair ve yazarlar tarafından; üç, elli ya da yüz başlı, sırtında karayılanlar bulunan, kuyruğu da yine kocaman bir yılan olan Kerberos köpeği, Hades’in kapısında zincirlerle bağlanmış, havlamalarıyla ölü ruhları

¹⁹⁵ Homeros, *İlyada*, 496,497.

¹⁹⁶ Friedell, *Antik Yunan’ın Kültür Tarihi*, 76. 77.

¹⁹⁷ Homeros, *İlyada*, 169.

korkutan canavar olarak tasvir edilmiştir.¹⁹⁸ Homeros ise ismini bile kullanmamış sadece Hades'in köpeği demekle yetinmiştir. Hades'in ikinci bölümü olan insanların tanrıların bile tiksindiği Tartaros hakkında en açık betimlemeyi tanrı Zeus'un diliyle bizlere *İlyada'nın* sekizinci bölümünde betimlediğini görmekteyiz. Yerin derinliklerinde olan ölümler ülkesi olmanın yanı sıra tanrıların bile hapsedilebileceği; çok geniş, kara dumanlı, demir kapılı, tunç eşikleri olan, tanrıları bile cezalandırmaya en layık mekân olarak tasvir etmiştir. Oğulları tarafından alt edilmiş Kronos'un, Tartaros'a mahkum edildiği¹⁹⁹ ve yine tanrılar arasında geçen bir konuşmada Zeus, diğer Olympos tanrılarına sinirlenmiş, sert bir üslupla uyarılmış ve uyarısını dinlemeyen tanrı olursa da; “*alıp kara dumanlı Tartaros'a atacağım onu, ta derinlere, yerin dibindeki çukura, orda demir kapılar, tunç eşikler var, gökle dünya arası kadardır Tartaros'la Hades arası*”²⁰⁰ demiştir. Homeros eserlerinde, Hades'i hem yeraltı ölümler ülkesine hâkim tanrının ismi olarak hem de ölümler ülkesinin ismi olarak kullanılmıştır. Eserlerinde her şeyi satır satır betimleyen, okuyucuların gözünde yeniden canlandıran Homeros, ölüm sonrası varılacak son durak Hades hakkında yaptığı en açık betimlemeler; sisli, kara bulutlu, yelin/havanın girmedeği,²⁰¹ güneş ışınlarının sızmadığı, yerin derinliklerinde çukur bir yer olduğudur. Şair, ölümler ülkesini; “*ne yel vardır, ne hava, derin Tartaros sarmıştır dört yanını...*”²⁰² “*yeraltı tanrılarına ant içti, hani şu Titanlar dediğimiz tek mil tanrılara*”²⁰³ ifadeleri ile anlatmış ve Yunanlılar tarafından, yeraltı tanrıları olarak kabul edilmiş Titanlar'ın da ismini söylemekle yetinmiştir. Aynı şekilde Hades ülkesinin güzel bölümü; “*seçilmiş azınlık için Kutsanmışlar Ülkesi*”²⁰⁴ olarak bilinen mutlular adasından da *İlyada* adlı eserde hiç bahsi bile geçmezken, *Odyseia*'da sadece bir yerde Elysion Ovası²⁰⁵ olarak bahsetmiş fakat bu yerin de ayrıntılı betimlemesi yapılmamıştır. Homeros, kahramanlarının, iyi ruhların gideceklerine inandıkları Elysion Ovası'nı ayrıntılı bir şekilde tasavvur etmemiştir ama toplumun, ölmüşlerinin onurunu daha da arttırmaları için cenaze törenlerine önem vermeleri ve ciddiyetle yerine getirmeleri gerektiğini uzun uzun betimlemeler ile anlatmıştır.

¹⁹⁸ Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 172.

¹⁹⁹ Homeros, *İlyada*, 173.

²⁰⁰ Homeros, *İlyada*, 157.

²⁰¹ Homeros, *İlyada*, 173.

²⁰² Homeros, *İlyada*, 173.

²⁰³ Homeros, *İlyada*, 308.

²⁰⁴ Christiane Sourvinou-Inwood, “*Reading*”, 18.

²⁰⁵ Homeros, *Odyseia*, 72.

Homeros, *İlyada*'da sınırlı betimlemelerle sadece ölü ruhların gidebileceği Hades'in hâkimiyetinde, demir kapılar ardında kalan, görünmez bir yer olarak tasvir ettiği ölüler ülkesi, *Odyseia* eserinden sonra gelecek ozanların, yazarların kahramanlarının da gidebileceği görünmez diyar Hades'e benzer yolculukları başlatmıştır. Homeros'la başlayan bu gelenek, Roma edebiyatında Vergilius, Homeros'un *Odyseia*'sını örnek alarak, *Aeneis* destanında kahraman Aeneas'ın da yeraltına gidiş ve dönüşünü anlatmış, hatta Homeros'un çok az bahsettiği, iyi ruhların gideceği Elysion (cennet) ve kötü ruhların gideceği Tartarus (cehennem) daha net bir şekilde birbirinden ayrılmıştır. Daha sonra Vergilius'ten etkilenilerek kaleme alınmış, Orta Çağ'ın önemli eserlerinden olan *İlahi Komedy*a da Dante'nin çıktığı düşsel yolculukta Cehennem, Araf ve Cennet'te²⁰⁶ yaptığı seyahattir.²⁰⁷

Tanrıların akıl ve metanet yönünden güçlü kıldıkları Odysseus'un, on yıl süren yurda dönme mücadelesinde son aşama olarak, Persophone'nin inayeti sayesinde bilincini kaybetmemiş kör bir kâhin olan Thebaili Teiresias'ın ruhundan bilgi almak üzere Hades'in ülkesine gitmesi gerekir. *“Gidilecek Hades'in ve korkunç Persephone'nin ülkesine, danışmak için Thebaili Teiresias'ın ruhuna, henüz yitirmemiş aklını bu kör bilici, Persephone bir tek ona bilinç bağışlamıştır ölülerden, bir tek odur düşünen, ötekiler uçuşurlar gölgeler gibi...”*²⁰⁸

Ölüler ülkesinde, Hades'in yanında bir de Persephone adında başka bir tanrıçanın varlığından bahsedilir ancak Homeros, ölüm ve sonrasına dair Yunan kültürlerinde yer alan bazı bilgilere eserlerinde yer vermemiştir. Homeros'un eserlerinde sadece ismi geçen Persephone, özellikle M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren Eleusis Gizemleri'nde²⁰⁹, Hades tarafından yeraltına kaçırıldığı ve sonrasında Persephone ismini aldığı anlatılmıştır. Özellikle çiftçi Yunanların kişileştirdikleri bereket tanrıçası Demeter'ın kızı olan Persephone, mevsimlerin her yıl yeniden tekrar etmesini sağlayan tanrıça olarak toplumda önemli bir yere sahiptir.²¹⁰

Ölüler ülkesine doğru yola çıkmadan önce tanrıça Kirke, kendi bildiklerinin daha ötesini öğrenmesi için Odysseus'a, dünyanın diğer ucunda olan Okeanos Irmağı'nın

²⁰⁶ Dante Alighieri, *İlahi Komedy*a, çev. Rekin Teksoy (İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2011), 16.

²⁰⁷ Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 126

²⁰⁸ Homeros, *Odyseia*, 180.

²⁰⁹ Bonnefoy, *Mitolojiler Sözlüğü II*, 878. ; Şirvan, “Helen Mitolojisinde Hades Kültü”, 5.

²¹⁰ Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 126.

kıyısındaki Hades'in yurduna nasıl gidebileceğini anlatır. Odysseus ve arkadaşları, ölü ruhlarla ve bilgin Teiresias'a sunmak için yanlarına aldıkları kara kurbanlarla, kara bir gemiye binerek yola çıkarlar. Okeanos Irmağı'nı geçtikten sonra Hades ülkesine varmadan, Alçak Kıyı olarak isimlendirdikleri Persephone'nin koruluğuna varırlar. Persephone'nin koruluğu; uzun kavakları, kısır söğütleri olan bir yer olarak tasvir edilmiştir. Bu yeri geçtikten sonra Hades'in bataklıklarının başladığını anlatan Homeros, orada Akheron, Pyriphlegeton ve Kokytos adında üç ırmağın aktığını ve bu ırmakların da kutsal Styx Irmağı'nın sularına karıştığını anlatmıştır.²¹¹ Odysseus'un aşması gereken ırmakların sadece ismini vermekle yetinen Homeros, bizlere ırmaklar hakkında Yunan mitolojisinde nasıl bahsedildiklerine dair açık betimlemeler yapmamıştır.

Homeros'tan sonra gelen, Yunan mitolojisinin önemli şairlerinden ikincisi olan ve tanrı/tanrıçaların soylarını en net anlatan Hesiodos'tan edindiğimiz bilgilere göre Odysseus'un geçtiği ilk ırmak olan Okeanos, Uranus ile Gaia'nın ilk çocuğu ve ilk Titan'dır.²¹² Tüm okyanusların kişileşmiş hâli olan Okeanos, başka bir Titan olan kardeşi Tethys ile birleşmesi sonucu üç bin tane; her biri ayrı bir deniz, ırmak, çay, göl ya da bataklık gibi suların hâkimleri olan kızları olmuştur.²¹³

Okeanos'u geçtikten sonra Hades'in girişinde yer alan bataklıklarda akan; Akheron, Kokytos, Pyriphlegeton, Styx ırmakları ise Hades'in yer altı ülkesinde aktığına inanılan beş ırmaktan dördüdür. Akheron veya Akheront, Yunanistan'ın Epir bölgesinde, ıssız bir yerde derin bir yarın içinden kapkara bir bataklık olarak suları denize dökülen bir akıntıdır. Belki de bu sebeple Antik Çağın insanı bu ırmağın yeraltı dünyasına aktığına inanmıştır ve mitolojilerinde de, Güneş tanrısı Helios ve yer tanrıçası Gaia'nın oğludur. Hades'in ölümler ülkesine akan, cehennemin acı ve kederin ırmağı olarak anlatılmıştır.²¹⁴ Kokytos, iniltir ırmağı anlamına gelir ve suları Akheron'a dökülerek oradan da Hades'e ulaştığına inanılır.²¹⁵ Pyriphlegeto veya Phlegethon nehri, alev alev yanan anlamında Yunan mitolojisinde, yeraltı dünyasında akan nehirlerdendir.²¹⁶ Styks Irmağı da Hades ülkesinin girişinde yer alan bir diğer nehirdir. Okeanos ile Tethys'in kızlarından biri olan

²¹¹ Homeros, *Odysseia*, 181.

²¹² Hesiodos, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, 109.

²¹³ Hesiodos, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, 117.

²¹⁴ Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 102.

²¹⁵ Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 80.

²¹⁶ Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 247.

Styks'in diğer nehirlerden ayrılan en önemli özelliği, Yunan inancına göre bu nehre girenin ölümsüz ve yenilmezlik sıfatı kazanmasıdır.²¹⁷ Homeros eserlerinde, insanların hatta tanrıların bile aralarında sözlerinin gücünü arttırmak için, yer yer tanrı/tanrıçalara veya kutsal saydıkları varlıklar üzerine yeminler ettiklerini görüyoruz. Şair, Styks Irmağı üzerine yapılan yeminleri, eserlerinde şu şekilde betimlemiştir; “*öyleyse ant iç Styks suyu üzerine, bir elini bereketli toprağa daya, bir elini değdir ışıldayan denize, Kronos’un çevresinde tek mil yeraltı tanrıları tanık olsun, bana taptaze bir Kharit tanrıçası vereceğine ant iç, bunca zamandır burnumda tüten Pasithea’yı vereceğine.*”²¹⁸ “*Tanığım olsun Gaia ve üstündeki koca Uranos, mutlu tanrıların en büyük, en korkunç antlarını dinleyen Styks'in yeraltında çağılayan suları tanığım olsun, senin başına dert ve bela getirmeye niyetim yok!*”²¹⁹

Ayrıca Homeros, bahsettiğimiz bu yeraltına inen nehirlerin birleşiminde bulunan bir kayadan bahseder. Odysseus ve arkadaşları o kayaya ulaştıkları zaman, tanrıça Persophone'nin bilinç bahsettiği, ölü bilge Teiresias'ın ruhu ile konuşabilmek ve bilgi almak için tanrıça Kirke'nin tarifi üzerine, yanlarında götürdükleri kurbanları ölü ruhlara sunmaları gerekir. Bunun için de eni boyu bir arşın çukur kazarlar ve oraya ballı süt, tatlı şarap, su ile doldururlar sonrada çukurun üzerine ak un serperler. Odysseus, sunularını sunarken bir taraftan da ölü ruhlara yalvararak, yaptıkları sunulardan daha fazlasını evleri İthake'ye gidebilirlerse; bilge Teiresias için özel kapkara bir koçu, en iyi kısır inekleri ve en güzel armağanları odun yığınları üzerinde yakarak kurban edeceğini vaat eder. Vaatlardan sonra da kayanın hemen yanında kapkara bir koçu ve koyunu da orada Akheron nehrine doğru çevirerek kurban ederler. Bunları gören ölmüş ne kadar ruh varsa; hâlâ kılıçları kanlar içinde silah erleri, gelin kızlar, delikanlılar, yaşlılar Erebus'tan çıkıp gelirler.²²⁰ Çukurdaki sunulara, kestikleri kurbanlara ilaveten bir de et ve yağ kokuları ile Hades'i ve Persephone'yi memnun edebilmek için kestikleri kurbanları bir güzel yakarlar. Ancak, bilge Teiresias yanlarına gelerek, eve dönüşün bilgisini verene kadar başlarına üşüşen ruhları sunulara yaklaştırmamak için Odysseus, sivri kılıcı ile sunuların

²¹⁷ Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 102.

²¹⁸ Homeros, *İlyada*, 307.

²¹⁹ Homeros, *Odyseia*, 89.

²²⁰ Homeros, *Odyseia*, 186.

başlarında bekler ve Erebos'tan gelen ölümlerin güçsüz başlarının kana yaklaşmalarına izin vermez.²²¹

Odyseus ve arkadaşları, kesilen kurbanların akan kanlarının başını beklerken, Odyseus'un ailesinden sevgili annesi Antikleia'nın ruhu çıka gelir. Odyseus, yirmi yıl önce Íthake'de sağ bıraktığı annesinin ruhunu görünce, her insanın sevdiği birinin ölümüne üzüldüğü gibi kahraman da acı ve gözyaşları içinde kederlenir ama Odyseus, annesini ne kadar çok sevse de eve dönüşün bilgisini almadan, Atikleia'nın ruhunun da sunulara yaklaşmasına izin vermez.²²² Odyseus'un bu kararlığından sonra bilincini yitirmemiş kör bilge Teiresias'ın ruhu gelir ve şaşkınlıklar içerisinde güneş ışınlarını bırakıp da, pis olarak tabir ettiği ülkeye niye geldiğini sorar: “*ne diye geldin bu ölüleri, bu pis ülkeyi görmeye?*” Daha sonra Teiresias'ın kurban kanından içmesine izin verilir ve bilge de ona öğretilen ne varsa, bütün tanrı sözlerini Odyseus'a anlatır. Akabinde Hades'in kapılarından geldiği yere geri dönen “*Teiresias'ın ruhu, tekrar Hades'e girer.*”²²³

Eve dönüşün ve tanrıların dokuduğu kaderinin bilgisini²²⁴ aldıktan sonra Odyseus, konuşmak istediği ölü ruhların sırayla sunulara yaklaşmalarına ve kandan içmelerine izin verir. Önce izin vermediği annesi, Antikleia'nın ruhu gelir sunulardan içer ve oğlu Odyseus'a merak içinde; canı bedenden ayrılmadan diri diri, Okeanos ırmağını aşarak, sisli karanlıklar ülkesine ulaşmayı nasıl başardığını sorar.²²⁵ Odyseus, annesinin ruhuna sarılmak, hasret gidermek ister ve üç kez dener ama başaramaz, annesinin ruhu kollarının arasından gölge gibi, düş gibi kayıp gider.²²⁶ Antikleia, oğlunun üzüldüğünü görünce, canı bedenden çıkmış birinin asla maddi olarak kalamayacağını, ölümlü insan için konulmuş bir kural olduğunu hatırlatır.²²⁷

Hmeros'un tasvirlerine zahiri olarak bakıldığında; ölümler diyarı Hades ülkesinin, aslında metafizik bir âlemde olmayıp ancak ölümlülerin ulaşmalarının pek de kolay olmadığı Dünya üzerinde bir yerde bulunduğu, zor da olsa denizler, ırmaklar aşılarak sağlam bir gemiyle ve tanrıların izin verdiği Odyseus gibi zeki, sabırlı bir kahraman

²²¹ Homeros, *Odyseia*, 181-182.

²²² Homeros, *Odyseia*, 187.

²²³ Homeros, *Odyseia*, 188-190.

²²⁴ Homeros, *Odyseia*, 189.

²²⁵ Homeros, *Odyseia*, 190.

²²⁶ Homeros, *Odyseia*, 191.

²²⁷ Homeros, *Odyseia*, 192.

tarafından varılabileceği anlaşıyor. Odysseus'un bilgi almak için indiği Hades diyarına daha önce de inenlerin olduğunun altını çizen Homeros, Odysseus'un tanrıça Kirke'nin yardımını ile ölümler ülkesine gidebildiği gibi Herakles isimli bir kahramanın da yeraltına yolculuğuna tanrıça Athene'nin kılavuzluk ettiğinden bahseder.²²⁸ Bir nevi ölümler ülkesine inmenin belirli şartları olduğu konusunda hatırlatmada bulunan Homeros'un, ölümler ülkesine yapılan yolculuk (*katabasis*) betimlemesinden anlıyoruz ki Odysseus, Hades'in belirli bir noktasına kadar gidebilmiştir. Kirke'nin tarif ettiği kayanın ötesine gidemeyen Odysseus, söylenilen yerde sunuların başında bekler, ölmüş ruhlar hep onun ayağına gelir; konuşmak istediği kimselere izin verir, ruhlar kandan içerler ve Odysseus bilgi aldıktan sonra onlar yine Hades'in yurduna geri dönerler. Odysseus'un ölümlerin ruhlarını Hades'ten çağırması, onlarla konuşması bir nevi Antik Yunan'ın, ölmüş kimselerin ruhlarını çağırarak onlardan yardım isteme yani “*nekyomanteia*” (ölülerin çağırılması) geleneklerini yansıtmaktadır.²²⁹

Homeros'un anlatımlarında bir de bütünü yönünün olduğunu, sembolik ifadelerin, metaforların bulunduğunu düşünürsek yapılan uzun uzun betimlemelerde, görünenin çok daha ötesinde anlamlar ortaya çıkabilir. Ancak yapılacak olan her yorum, Homeros'un tam olarak neyi söylemek istediğini objektif olarak anlatabilecek değildir.

Eski Mısır ölüm tasavvurlarında da yer alan ölmüş ruhların su kanallarından kayıklarla geçerek ölümler diyarına ulaştığına inanmışlardır. Aynı zamanda Mısırlılarda hayat yolculuğunun sonu olarak tabir edilen ölümü, “*kıyıya çıkmak*” deyimini ile ifade etmişlerdir.²³⁰ Homeros, Hades'in Krallığında olan yeraltı ölümler ülkesini ve Zeus'un Krallığında yaşayanların dünyasını ayırmak için ırmakları sınır çizgisi olarak betimlemiştir. Odysseus ve arkadaşlarının, ölümler diyarının içine girmeden, ırmağın kenarına kazdıkları çukurlara kanları akan kurbanların başında bekleyerek, ölümlerle konuşabildikleri anlatılmıştır.²³¹ Homeros'un, *Odyseia* adlı eserinde bahsettiği, ölmüş ruhların kan içme töreni başka hiçbir metinde söz konusu edilmemişken, şairin özellikle

²²⁸ Homeros, *Odyseia*, 205.

²²⁹ George Alexander Gazis, *Homer and the Poetics of Hades* (New York: Oxford University Press, 2018), 79. ; Friedell, *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, 76.

²³⁰ Bonnefoy, *Mitoloji Sözlüğü II*, 874.

²³¹ Homeros, *Odyseia*, 186-192.

anlatma gereksinimi duyduğu çok eski ve ilkel bir yeraltı (ölüm sonrası) anlayışının izlerini yansıttığını anlıyoruz.²³²

2.2.5. Ölüm Sonrasına Dair Bilginin Kaynağı

Antik Yunan toplumu, dinî ritüellerinin kime yönelik nasıl yapmaları gerektiğini, ilahlara ve diğer insanlara karşı nasıl davranılacağını, ahlak ilkelerinin neler olduğunu, neyin iyi neyin kötü, neleri yapıp neleri yapmamaları gerektiği, ölüm ve sonrasına dair günümüze ulaşan bilgilerin kaynağını atalardan anlatıla gelen, söz/kelam anlamına gelen *muthos* kelimesinin çoğulu olan *muthoi* olarak bilinen kutsal öykülerden öğrenirlerken daha sonra ozanlar tarafından örf ve adetler çerçevesinde şekillendirilmiş edebi şiirler sayesinde öğrenmeye başlamışlardır.²³³ Bu mitlerin kaynağı da hem şifahi dönemde hem de yazıya geçirilmeye başlanılan dönemde, inanan insanlar (*homo religiosus*) ya da Mircea Eliade'ın tabiriyle “*mitin canlı olduğu toplumlar*” için tanrı/tanrıçalar, tanrısal varlıklar veya doğaüstü varlıklar tarafından vahiy veya ilham edilen, beşer üstü hakikatin (kutsalın) bilgisidir.²³⁴

Jean-Pierre Vernant ve W. R. Halliday gibi uzmanların Yunan dininin ve mitolojisinin kaynakları konusunda, tapınaklardaki kâhinler ya da kralların yanında Yunan mitlerini anlatan ve mitleri yazılı hâle getiren ozanların da ilahi ilhamla hareket ettiklerini belirterek, önemli bir noktaya dikkat çekmişlerdir.²³⁵ Yunan mitlerini ilk yazılı hâle getiren Homeros, önce *İlyada* adlı eserinin birinci bölümünde “‘Söyle tanrıça’”²³⁶ diye “‘*Mousa*’”²³⁷ olarak isimlendirdikleri ilham ya da esin kaynağı olarak inandıkları tanrıçaya seslenişle başlar ve ikinci bölümünde “‘*Olympos'ta oturan Musalar*’”²³⁸ seslenişini yineler ve kendisine ne anlatacağını ilham etmelerini ister. *Odyseia* eserinde de “‘*Anlat bana tanrıça*’”²³⁹ seslenişi ile şiirine başlar ve ozanların saygı gören ve değerli kimseler olduklarını aynı zamanda “‘*Musa öğretmiştir ezgi sözlerini*’”²⁴⁰ diyerek ilham ya da esin sayesinde hakikati öğrendiklerini ve anlatabildiklerini vurgular. Her iki eserinin

²³² Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 128.

²³³ Adıbelli, “Sisifos Miti ve Bir Hermenötiğin Hermenötiği” 18.

²³⁴ Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, 173.; Adıbelli, “Sisifos Miti ve Bir Hermenötiğin Hermenötiği” , 13.

²³⁵ Adıbelli, “Sisifos Miti ve Bir Hermenötiğin Hermenötiği” , 23.; W. R. Halliday, *Greek Divination: A Study of Its Methods and Principles* (London: Macmillan, 1913), 59–60.

²³⁶ Homeros, *İlyada*, 3.

²³⁷ Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 208.

²³⁸ Homeros, *İlyada*, 39.

²³⁹ Homeros, *Odyseia*, 3.

²⁴⁰ Homeros, *Odyseia*, 141.

de ilahî kaynaklı olduğunun bilgisini veren Homeros, Antik Yunan toplumuna ölüm ve sonrası hayat için anlattıklarının da boş sözler olmadığıнын mesajını vermiştir. Homeros'tan sonra Yunanlıların tanrı soylarını sistematik bir şekilde kaleme alan Hesiodos da, *Teogonia* (Tanrıların Doğuşu) eserinde Musaları överek başlar şiirine. Hesiodos, Helikon dağının yamaçlarında çobanlık yaparken Musaların güzel bir ezgi öğrettiklerini, geçmişte ve gelecekte olanları anlatabilsin diye içine tanrısal sesler üflediklerini ve bu sayede hakikatin bilgisine ulaştığını anlatır.²⁴¹ Vernant, Homeros ve Hesiodos'un şiirlerinin yeni bir tür olduğunu, aristokrat sınıfının gururunu okşamaya yönelik kurgulanmış diğer şiirlerin aksine, şiirlerinde hakikat öğretilerinin bulunduğunu ifade ederek, bu ozanları tanrılarla insanlar arasında bir aracı olarak görmüş ve İsrail peygamberlerine benzetmiştir.²⁴²

Homeros ve Hesiodos'un eserleri incelendiğinde kaynak olarak ilham ve esin veren tanrı ya da tanrıçalardan bahsedilse de inanç ilkelerini açıkça ortaya koyan, insan sözü karışmamış kutsal kitap (vahiy) anlayışı ve insanlar arasından seçilmiş, görevlendirilmiş peygamberlik müessesesi net bir şekilde ortaya koyulmamıştır. Ve yine dinî konuların yürütülmesi, inanç ilkelerinin belirlenmesi, korunması, bir sonraki nesillere aktarılmasında da din adamı sınıfı ve din mensuplarının bir araya geldiği cemaatten de söz edilmiyor.²⁴³ Tanrı ya da tanrıçalar tarafından gönderildiğine inanılan vahiy ve toplum için iman edilmesi farz olan peygamber anlayışı olmadığı gibi dogmatik dini ilkeleri de yoktur.²⁴⁴ Toplumda kabul edilen dine, hayata, ahlaka dair kurallar Sümerlerde *nam*, Yunanlarda *nomos*²⁴⁵/*nomoi*²⁴⁶ olarak isimlendirilen, toplumda vahiy olarak ifade edilmese de, tanrıların belirlediği değişmez ilahi kanun ya da kadere (*moira/aisa*) uymak zorundadırlar.²⁴⁷ Ancak Yunan dininde, bütün inanç ilkelerinde olduğu gibi kader anlayışlarında da çelişkiler mevcuttur. Kader olgusu, bazen katı bir zorunluluk bazen keyfi bir tesadüf, bazen de atalardan aktarıla gelen gizemli bir lanet ya da apaçık bedel olarak karşılırlarına çıkmaktadır. Aynı zamanda Antik Yunan geleneğinde, varoluşlarını anlamlı kılan ve ölüm sonrası için toplumu şekillendiren; *arete*, *hubris*, *ate*,

²⁴¹ Hesiodos, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, 105,106.

²⁴² Adıbelli, “Sisifos Miti ve Bir Hermenötiğin Hermenötiği” s.23. ; Hesiodos, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, 11-13.

²⁴³ Adıbelli, “Sisifos Miti ve Bir Hermenötiğin Hermenötiği”, 18.

²⁴⁴ Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, 86.

²⁴⁵ Sema Önal, *Hikmet (Bilgelik) Üstüne* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007), 40.

²⁴⁶ Adıbelli, “Sisifos Miti ve Bir Hermenötiğin Hermenötiği”, 18.

²⁴⁷ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü* (Ankara: Vadi Yayınları, 1998), 287.

nemesis gibi sevilen ya da kınanan düşünce ve davranışlar vardır. Hem yaşamları hem de öldükten sonra; soyları, güçleri, cesaretleri ile anılmak, kaçınılmaz kaderlerine karşı isimleri ile ölümsüz olmak için *arete* dedikleri savaşmak düşüncesidir. Homeros'un da kahramanlarının vazgeçilmez hedefleri 'aretedir'. Yunanlar için önemli olan iki ilkede; aşırılıktan kaçınmak ve kendini bilmektir; bunun dışında insanın sınırlı, ölümlü olduğunu unutarak, haddini aşması kendini büyük görmesi gurura, kibre kapılmasına *hubris* demişlerdir. *Hubris* duygusu kişinin kendini diğerlerinden daha büyük görmeye ve hatta ölümsüz tanrıları ile kendini bir tutmaya kadar götürmektedir. Bu tavrı sebebiyle kişi, sonuçlarını düşünmeden aşırılık yapmasına *ate* (körlük, acele davranış) ve sonrasında kaçınılmaz olarak tanrılar tarafından ya da bir yakını tarafından kesin yerine getirilecek olan intikam anlamında *nemesise* ortaya çıkmaktadır.²⁴⁸

2.2.6.Ölüm Sonrası Varoluşu Belirleyen Etkenler ve Karşılaşılabilecek Hâller

Homeros, *İlyada* adlı eserinde daha çok ölmüş kahramanların ruhlarının, cenaze töreni isteklerinden bahsetmiş. *Odyseia* adlı eserinde de hitap ettiği toplumuna, ölüm sonrası nasıl bir varoluşun olacağını Odysseus'un ve arkadaşlarının, ölümler diyarı Hades'in girişinde karşılaştığı ruhlarla olan konuşmaları ve orada gördükleri üzerinden betimlemiş ama bu sonsuz varoluşta ödül ve cezaları nelerin belirlediğinin bilgisini açık ifadelerle anlatmamıştır.²⁴⁹

Homeros'un, ölüm ve sonrası varoluşu belirleyen şeyin ne olduğuna dair edebî dille yapmış olduğu betimlemelerinden çıkartılabilecek en genel anlam; nasıl yaşanırsa öyle ölünür ve nasıl ölünürse ölümler ülkesi Hades Krallığında, o hâl üzere sonsuza kadar yaşamaya ve o hâl ile anılmaya devam edilir. Homeros'un bu inanışına verilebilecek en net örnek, *Odyseia* eserinin başkahramanı Odysseus'un, Troya Savaş'ından yirmi yıl sonra yurduna, evine, ailesine kavuştuğunda neler yaşadığına dair anlatılanlarıdır. Odysseus, zorlu yıllardan sonra memleketi İthake'ye varabildiğinde hayal kırıklığına uğrar çünkü öncesinde hükümlanlığı altında olan erlerin, konağındaki hizmetçilerin kendisine ihanet ettiklerini ve karısı Penelopeia'ya baskı yaptıklarını aralarından biri ile evlenmeye zorladıklarını öğrenir. Oğlu Telemakhos'un ise içinde bulundukları durumdan annesini kurtarmaya gücü yetmemiştir. Odysseus, geçirdiği onca sıkıntılı yolculuktan

²⁴⁸ Friedell, *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, 81.

²⁴⁹ Christiane Sourvinou-Inwood, "Reading", 66.

sonra en çok da geride bıraktığı ailesine sahip çıkmak yerine yokluğundan faydalanmaya çalışmış olan halkına kızar. Kendisine yapılan bu hainliğin intikamını almak ister²⁵⁰ ve karısı Penelopia'nın, hiç birinin başarılı olacağına inanmadığı, talipler arasından en layık kocayı seçmek için düzenlediği²⁵¹ yarışmaya yıllar sonra tanıyamadığı kocası Odysseus da katılır.²⁵² Yarışmada bütün taliplerin işini tek tek bitiren Odysseus, yaptıkları ihanetin ve ahlaksız tekliflerinin bedelini canları ile ödetir.²⁵³ Ayrıca tanrıların kaderi olduğu gibi bunun yanı sıra taliplerin yaptıkları kötülükler sebebiyle mağlup olduklarını vurgular.²⁵⁴ Oğlu Telemakhos'tan suçsuz olduklarını öğrenen Odysseus, sadece domuz çobanı Medon'u ve ünlü bir ozanı bağışlar.²⁵⁵

Odysseus'un intikamını aldığı, taliplerin ruhları Hades'e inerken Hermes'in kılavuzluğunda, Okenaos Irmağı'nı takip ederler, Odysseus'un ve arkadaşlarının kara bir gemiyle ancak varabildikleri Ak Kayaya ulaşırlar. Hermes, elinde altın değneği ile koyun sürülerine çobanlık eder gibi ölmüş ruhları, dirilerin ötesine geçemediği Ak Kayanın da ötesine geçirerek, Güneş'in Kapılarını ve Düşler Ülkesini aşarlar, Hades'in asıl yurduna varırlar.²⁵⁶ Taliplerin ruhları ve daha önce Troya Savaşı'nda yiğitçe, çarpışarak ölmüş kahramanların ruhları ile karşılaşınca, pişmanlıklar içerisinde kaçınılmaz ölümün onları nasıl yakaladığını anlatırlar. Kendi taşkınlıklarına rağmen, Odysseus'un karısı akıllı Penelopeia'nın, "*kocasına asla sadakatsizlik etmediğini*" ve erdeminin, şanının asla unutulmayacağını, tanrılarca adının ölümsüzleştirileceğini sayıp dökerler.²⁵⁷ Talipler ölmüş olmalarından çok, Akhilleus gibi onurluca ölemedikleri ve geride onurlu bir ün bırakamadıkları için ağlar, sızlar, ıstırap çekerler.²⁵⁸ Talipler, kötü niyetleri, hevâ ve hevesleri yüzünden er meydanı denilen savaşta ya da iyi bir iş üzere yiğitçe değil de krallarına yapmış oldukları hainlik üzere ölmüşlerdir. Ve ölümün de onlar için bir kurtuluş olmadığını anlatan Homeros, taliplerin ölüm sonrası varoluşlarının bu hainlik damgasıyla devam ettirecek olduklarını ve asla hayırla yâd edilmeyeceklerine dikkat çekmiştir. Odysseus'un sadakatli eşi Penelopeia'nın ise sabır, cesaret, aklını kullanması

²⁵⁰ Homeros, *Odyseia*, 277-279.

²⁵¹ Homeros, *Odyseia*, 355.

²⁵² Homeros, *Odyseia*, 367.

²⁵³ Homeros, *Odyseia*, 370.

²⁵⁴ Homeros, *Odyseia*, 382.

²⁵⁵ Homeros, *Odyseia*, 380.

²⁵⁶ Homeros, *Odyseia*, 397.

²⁵⁷ Homeros, *Odyseia*, 402.

²⁵⁸ Homeros, *Odyseia*, 399.

gibi ahlâkî olarak hem tanrıların hem de insanların memnun olduğu ve sonsuza kadar hayırla anılmasına vesile olacak özelliklerinin altı çizilmiştir.

Hmeros, ölüm ve sonrasını belirleyen hâllere dair taliplerin hainlik üzere ölmelerinin onları onursuz bir sonsuzluğa götürdüğü gibi Odysseus'un ölümler diyarına yaptığı yolculukta, Hades ülkesinin sınırında karşılaştığı ölü ruhlar arasından görmüş olduğu Akhilleus'un da er meydanında yiğitçe öldüğü için sonsuza kadar iyi bir ünle anılacak olmasına değinmiştir. Her ölü ruhun, diri bir adamı Hades'in yurdunun kapısında gördüğünde şaşırdığı gibi Akhilleus da, Odysseus'u görünce şaşırır ve düşünme gücünden yoksun bırakılmış, gölgeler gibi dolaşan ruhların olduğu yere gelmeye nasıl cesaret ettiğini sorar. Odysseus, kahraman Akhilleus'un ağlayıp, sızladığını görünce onu teselli edebilmek için Hades ülkesinde de ölümler arasında saygınlığını devam ettirdiğini hatırlatır. Hmeros, Akhilleus'un; *“Ballandırma bana ölümü, şanlı Odysseus, bütün geçmiş göçmüş ölümlere kral olacağıma el kapısında kulluk edeydim keşke, varlıksız, yoksul bir çiftçinin yanında ırgat olaydım”*²⁵⁹ sözleriyle ölüm sonrasında ki varoluşun bedenden ve bilinçten yoksun bir hâl ile dünya hayatının gölgesi şeklinde betimlemelerini yapmıştır. Ölümler ülkesinde ruh olarak yaşamaya devam eden Akhilleus'un, ölümlere kral seçilmiş olmasına rağmen bu durumdan hoşnut olmadığı ve fakir bir çiftçinin çalışanı olarak yaşamayı arzuladığı belirtilerek, hayatın her türlü yaşamaya değer kıymette olduğu ve hatta dünya hayatında ırgatlığın bile Hades ülkesine inmekten daha iyi olduğu anlatılmıştır. Akhilleus'un krallığının Hades ülkesinde devam ettiği gibi Odysseus'un karşılaştığı ruhlar arasında, yeryüzünde avcılık ile ilgilenen Orion'un da elinde kırılmaz tunç topuzu ile Asphodel çayırları boyunca, yaşarken ıssız dağlarda avladığı hayvanları öldükten sonra hâlâ avlamaya devam eder.²⁶⁰

Ölümün tatsız bir şey olduğunu anlatan Hmeros, *İlyada* adlı eserinde, öfkesinden, hırsından, aç gözlülüğünden bahsettiği, Troya Savaşı'nı da komutanlık yapmış Agamemnon'un ruhunun keder içinde ağlayıp, sızladığını; güçlü, çevik kollarının artık eskisi gibi olmadığını, güçsüz bir hâle geldiğini anlatır.²⁶¹ Odysseus'un, kestiği kurbanın kanından içmeye gelen ruhlardan; Agamemnon, Akhilleus, Patroklos, Antilokhos, Aias

²⁵⁹ Hmeros, *Odyseia*, 200.

²⁶⁰ Hmeros, *Odyseia*, 203.

²⁶¹ Hmeros, *Odyseia*, 197.

gibi hayattayken ne kadar güçlü, kuvvetli; kral, yiğit varsa ölümler ülkesinde bir o kadar acınası, güçsüz, aciz ve durumlarından memnun olmadıkları betimlenmiştir.

Hmeros'un eserlerinde yer alan kahramanlar her daim tanrılar ve ölüm gerçeği ile karşı karşıyadırlar, ölüm ve ötesi yokmuş gibi bir anlayışla yaşıyor değillerdir. Ama eserde dikkat çeken ölümden bu kadar söz ediliyor ve varlığı inkâr edilmezken, Hmeros'un satırlarında her bir olay en ince ayrıntısına kadar bahsedilirken, ölüm sonrası nasıl ve neye göre yargılanacakları apaçık betimlenmemiştir. Odysseus'un gördüğünü söylediği, Hades'in ölümler ülkesindeki yargı işi ile ilgilenen Zeus'un oğullarından biri olan, elinde altın bir değnek ile ölmüş ruhları yargılayan, parlak bir tanrı olarak betimlenmiş Minos²⁶² ve iyi olduklarına karar verilen ruhların gideceği Elysion Ovası'nda olan sarışın Rhadamanthys'den²⁶³ de üstü kapalı bir dille bahsetmiştir. Yunan mitolojisinde, ölümler ülkesi yargıçları olarak bilinen Minos ve Rhadamanthys'un dışında Aiakos'dan²⁶⁴ söz edilmemiştir. Aldıkları karar sonrasında ruhlar hak ettikleri bölümlere giderler. Ancak kimin hangi davranışı veya duygusu sebebiyle, Hades'in hangi bölümünü hak ettiklerini açık bir dille ifade etmeyen Hmeros, eserlerinde ölü ruhların hep bir acı ve gözyaşı ile gölgeler olarak dolandıklarını görüyoruz. Öldükten sonra kahramanlık göstermiş, erdemli ruhların, gideceğine inanılan, iyi bir yer olarak bilinen, Elysion Ovası'ndan kısaca o şöyle bahsetmiştir: “*Elysion Ovasında, sarışın Rhadamanthys'in yanında, öyle rahat yaşar ki insanlar orda: Hiç kış olmaz, ne kar yağar, ne yağmur, insanları serinletmek için yükselir Okeanos'tan esen yelleri Zephyros'un tatlı tatlı.*”²⁶⁵ Aynı zamanda Antik Yunan inancında, cennet diyebileceğimiz Elysion Ovası'na gidebilmenin şartlarından da hiç bahsetmemiştir. İlk eseri *İlyada*'da ismi bile geçmeyen, *Odysseia*'da ise ayrıntılı bir betimleme yapmadan, sadece Zeus'un damadı olduğu için Menelaos'un, dünyanın ucunda bulunan ölümsüz bir yer olarak betimlenen Elysion Ovası'na gideceği bilgisi verilmiştir.

Hmeros'un ölüm sonrası tasavvurunda kullanmış olduğu üslup ile alakalı olarak Odysseus tarafından ölümler ülkesinde görüldüğü söylenen diğer ölmüş ruhlar hakkında da kesin net bilgiler işlenmemiştir. Özellikle çektikleri sıkıntının ya da ölümler ülkesinde bulunmak istememelerinin sebebi net değildir. Hmeros ısrarla iki eserinde de ölümü ve

²⁶² Hmeros, *Odysseia*, 203.

²⁶³ Hmeros, *Odysseia*, 72.

²⁶⁴ Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 16.

²⁶⁵ Hmeros, *Odysseia*, 72.

sonrasını ele almış ama ölümün acı yüzünden, Hades ülkesinin soğuk, sisli, ölmüşlerin gölgeler gibi bilinçsizce dolaştıkları, tiksiniilen bir yer olduğundan bahsetmiştir.

Hmeros, Antik Yunan toplumuna, Hades'in bölümlerinden cennet olarak tanımlayacağımız Elysion Ovası'ndan ve oraya gitmiş iyi ruhlardan bahsetmemiştir ama Odysseus'un ölümler ülkesinde acılar içinde bedel ödeyen ruhları gördüğünü anlatır. Homeros'un, azap çeken ruhların isimlerinden ve nasıl bir azap içinde olduklarının bilgisinden fazlasını vermediği günahkârların, diğer Yunan mitlerinde anlatılmış olan suçlarının ortak özellikleri, tanrılara ve ilahi kadere karşı gelerek kozmik düzeni bozmaya çalışmış olmalarıdır.²⁶⁶ Başka kaynaklardan alınan bilgilerle, Homeros'un bahsettiği ruhların, niye azap çektikleri net bir şekilde anlaşılmaktadır. Homeros'un da, yeryüzünde yaşarken insanların ecellerinin geleceği güne kadar, tanrılara has olan ölümsüzlük gibi önemli kurallara karşı gelmemelerini²⁶⁷ kurnazlıkla, akıl oyunları ile tanrıları kandırmaya çalışmamaları ve tanrıların kurallarına uymaları gerektiği anlatılmakta aksi takdirde ölüm sonrasında Hades ülkesinde, cehennem azabı diyebileceğimiz, ebedî ıstırap içinde kalınacağı ifade edilmektedir.

Odysseus'un ölümler ülkesinde gördükleri arasında, cezalandırılmış günahkâr ruhlardan Tityos'un, yaşarken Leto adında bir kadına kötü davrandığı ve saldırdığı için iki akbaba tarafından bağrının deşilerek, ciğerinin didiklendiği ama Tityos'un elinden hiçbir şey gelmediği, çaresizce bedelini ödediği anlatır.²⁶⁸

İşkenceler içinde acı çeken diğer bir günahkâr, Tantalos isimli ihtiyardır. Homeros, dünyadayken nasıl biri olduğundan bahsetmediği Tantalos'un, ölümler ülkesinde ki ebedî azabını şu şekilde betimlemiştir: Gölün içinde öylece durur ve su çenesine kadar yükseldiğinde ondan içmek ister ama ondan bir yudum bile alamaz ve yine su içemediği gibi başından aşağı sarkan yiyecekleri yemek için uzandığında da hepsini bir yel veya kara bir bulut götürür ve hiçbir nimetten nasiplenemez.²⁶⁹ Homeros'tan sonra gelenler tarafından, günahından bahsedilen Tantalos'un, tanrıların kurallarını aşarak, tanrılara özel, ölümsüzlüğü sağlayan yiyecek ve içecek olan ambrosiayı ve nektarı çalarak ölümlü

²⁶⁶ Sourvinou-Inwood, 69.

²⁶⁷ Adıbelli, “*Sisifos Miti ve Bir Hermenötiğin Hermenötiği*”, 14-15.

²⁶⁸ Homeros, *Odyseia*, 203.

²⁶⁹ Homeros, *Odyseia*, 203,204.

arkadaşlarına dağıtmış olduğu ya da tanrıları kandırarak oğlunun haşlanmış etini yedirmeye çalıştığı anlatılmıştır.²⁷⁰

Ebedî işkence içinde olan Tantalos'un ne gibi bir kabahat işlediğinden bahsetmeyen Homeros, Antik Yunan mitolojisinde öne çıkmış isimlerden Sisifos'un da²⁷¹ kocaman bir kayayı kollarının, bacaklarının yardımı ile bir tepenin başına çıkartmaya çalıştığına ama tam zirveye çıkacakken kayanın tekrar yuvarlanıp aşağı indiğini anlatmıştır. Kan ter içinde kalan Sisifos, bütün gücünü yeniden toplayarak kaslarını gere gere o koca kayayı tepeye çıkarmaya çalışır ama her seferinde aynı olumsuzlukla karşılaşır ve bu ıstırap devam eder gider sonsuza kadar.²⁷² Homeros'un *İlyada*'da, 'Aiolos'un oğlu ve insanların en kurnazı'²⁷³ olarak bahsettiği Sisifos'tan, *Odyseia* eserinde de nasıl azap çektiğinden başka bilgi verilmemiştir. Homeros'un; kurnazlığına, kıvrak zekâsına değindiği Sisifos üzerine yazılan, söylenen diğer anlatılarda, çektiği ebedî azabın sebebi olarak her ne kadar farklı söylemler olsa da hepsinin ortak yönü, Sisifos'un zekâsını tanrıları kandırmak ve bir şekilde ölümden kurtulmak için kullandığı ama kurnaz olsa da ecelin elinden kaçamadığından bahsedilir.²⁷⁴

Odyseus'un karşılaştığı ruhlar arasında sadece kahraman Herakles'in ruhunun acı içinde olmadığını aksine ölümsüz tanrılar arasında şölende olduğunu tasvir eden Homeros, iyi makamı hak edebilmek için bu kahramanın, yaşarken ne çok acılar çektiğini belirtir. Herakles'in, liyakat sahibi olmayan bir adamın bile krallığı altında, kendisine verilen görevleri hakkıyla yerine getirdiğini ve bu görevler arasında Odyseus gibi ölümler ülkesine yolculuk yaparak, Hades'in kapısını bekleyen korkunç Kerberos köpeğini yeraltından çıkarıp kralına götürdüğünü anlatır.²⁷⁵

Homeros'un eserlerinde Herakles olarak anlatılan kahraman, sonraki yazarlar tarafından daha ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmış ve Roma mitolojisinde de Herkül ismiyle anılmıştır. Herakles, Olympos tanrılarının kralı Zeus'un ve Miken kralının kızı Alkmene'nin oğludur. Ölümlü olan bu kadına âşık olan Zeus ona kocası kılığında yaklaşmıştır. Herakles'in Zeus'tan olduğunu anlayan Hera, bu duruma çok sinirlenir ve

²⁷⁰ Sourvinou-Inwood, 'Reading' 68

²⁷¹ Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 271.

²⁷² Homeros, *Odyseia*, 204.

²⁷³ Homeros, *İlyada*, 124.

²⁷⁴ Bonnefoy, *Mitoloji Sözlüğü II*, s. 878- 879. ; Sourvinou-Inwood, 'Reading', 69

²⁷⁵ Homeros, *Odyseia*, 204-205.

Daha doğmadan önce taht hakkını elinden aldığı Herakles'e karşı düşman olmuştur. Herakles hayatı boyunca babası Zeus'tan dolayı tanrısal özelliklere sahip olsa da Hera'nın düşmanlığı sebebi ile başı dertten kurtulmaz. Sürekli mücadele içerisinde. Miken kralı Eurystheus'un hizmetine girip, onun her istediğini yapması gerekmiştir. Mitolojide Kralın, Herakles'e verdiği on iki görevi vardır. Bunlardan on ikinci ve son görevi olan, Homeros'un da bahsettiği Hades ülkesine inerek, ölümler ülkesinin bekçisi olarak tasvir edilmiş Hades'in üç başlı köpeği Kerberos'u yeryüzüne çıkarmak olmuştur. On iki görevi sonrasında da başka maceraları anlatılan Herakles, karısı tarafından hediye edilmiş ejderha kanına batırılmış elbiseyi giyince, vücudu yanmaya başlar ve canı, bedeninden ayrılan ruhu Hades'e iner, ismi ise ölümsüzleşir.²⁷⁶

Homeros'un ölüm sonrası tasavvurunu, realist ve materyalist bulan Türk arkeolog ve tarihçi olan akademisyen Arif Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi* isimli çalışmasında, Homeros destanlarının her şeyden önce ışıltılı bir dünya anlayışını gözler önüne serdiğinden bahsetmiştir. *İlyada* ve *Odyseia*'da her ne kadar içinde yaşadığımız dünyanın yanı sıra başka bir dünyadan (ölüler dünyası) bahsedilse de, Hades'in hükmü altında bulunan bu dünya niteliksiz, soğuk, ışıksız ve güçsüz olarak tasavvur edilmiştir. Ölümler ülkesinde, ruhlar kendi iradelerine hâkim olamadan, gölgeler gibi dolaşmaktadırlar. M.Ö. 8.-7. yüzyıllar da İyon çevrelerinin özelliği olan iyi yaşamak ve imkânlar dâhilinde hayatın zevklerinden yararlanma düşüncesi, ölüm sonrası dünya inançlarının Miken dönemindeki gibi gelişmesine engel olmuştur. Hatta bu düşüncelerin etkisi ile İyonya'da ölümler yakılmaya başlanmıştır. Ancak bu âdetin tüm Yunan şehir devletlerine yayılmaması birçok yerde Attika'da olduğu gibi ölenler, Miken döneminde olduğu gibi gömülmüş veya yakılmakla beraber, bazen pek tantanalı cenaze törenleri ve bunlardan sonra yarışmalar düzenlenmiştir. Bundan başka ölümler için belirli zamanlarda törenler yapılmış ve kurbanlar kesilmiştir. Mitlerde kral ve kahramanların önceki dönemlerde olduğu gibi canın/ruhunun, bedenden kesin olarak ayrılması ve Hades'in ülkesine girebilmesi için gösterişli cenaze törenleri düzenlenerek, cesedin yakıldığı ve mezarın inşa edildiği görülmektedir.²⁷⁷

Antik Yunan dünyasının kültürüne, sanatına, dinine vb. pek çok alana ayna olan Homeros, *İlyada* ve *Odyseia* adlı eserlerinin her ikisini de insanlığın kaçınılmaz kaderi

²⁷⁶ Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, 67-68.

²⁷⁷ Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, 140-141.

olan ölüme ve sonrasında kişilerin geride bıraktıkları şanlarının, insanlar ve tanrılar tarafından yüceltilmesine, sonsuza kadar hayırla yâd edilmesine dikkat çekerek bitirmiştir.



SONUÇ

Düşünen, sorgulayan, kendini ve etrafını anlamaya çalışan insan, tarih sahnesine çıktığı günden bu yana varoluş ve ölüm hakkında birbirine benzer ve farklı; sorular, cevaplar, inançlar, ritüeller, âdetler ortaya koymuştur. Toplumlar, bu ortaya koydukları şeyleri aynı zamanda diğer nesillere sözlü ya da yazılı olarak aktarmaya ve yaşatmaya çalışmışlar. İnançlarını, ritüellerini, geleneklerini yaşatmaya ve aktarmaya çalışan bu toplumlardan biri de Yunanlılardır.

M. Ö. sekizinci yüzyıla kadar herhangi bir yazı sistemine sahip olmayan Yunan kültüründe, Homeros'un kendinden önceki gelenek, göreneklerine göre ve içinde bulunduğu kültüre coğrafyaya uygun kalacak şekilde yapmış olduğu mitolojik anlatım ve bunu ilk kaleme almış kişi olarak ön plana çıkması kendinden sonra gelen yazarlara da ışık olmuştur. Antik Yunan dininin ölüm sonrası inanışlarına, ritüellerine Homeros'tan önce yazılı metin bulunmadığı için arkeoloji ilminin yardımıyla; duvarlara, dikili taşlara, çömlekler, vazolara işlenmiş resimlerin ve anıtsal mezarların yorumlanması sonucu ulaşıyoruz. Daha sonra yazının kullanılması ile ilk yazılı eserler olarak kabul edilen *İlyada* ve *Odyseia* eserlerinde de Antik Yunanlılar için ölümün son olmadığı ve ölüm sonrası hayatın varlığının kesin kabul edildiğini görüyoruz.

Yunan tarihinde önemli bir yere sahip olan Homeros'un ele aldığımız iki eseri; *İlyada* ve *Odyseia*'yı incelediğimizde gece, gündüz, ırmaklar, denizler, yer, gök vb. o kadar çok kişileştirilmiş tanrıyla karşılaşırız ki bunlar arasında, ölüm başlı başına ayrı bir tanrıdır. Kronos'un oğlu ve Zeus'un kardeşi ve aslında Olympos tanrılarında olan Hades ise daha sonra yönetimine yeraltı ölümler ülkesi düşmüş, Yunan eskatolojik anlatılarının olmazsa olmaz, hem ölümlere hükmeden yeraltı dünyasının tanrısı, hem de yeraltı dünyasının (ölümler ülkesinin) ismi olarak zikredilmiştir.

Homeros, ölümün insan için önceden belirlenmiş kaçınılmaz bir kader olduğunu ve tanrılar tarafından bile engellenemediğini vurgulamıştır. Homeros'un anlatımlarında ölümün elinden kurtulabilen birileri varsa onlar da sadece tanrılardır. Eserlerde, neredeyse her özelliği insanoğlu ile aynıymış gibi antropomorfik olarak tasvir edilen tanrıları, insanlardan ayıran en önemli özellik ölümsüz olmalarıdır. Yunan tanrıları sonradan var olmuşlardır. Onlar da yerler, içerler, yorulurlar hatta ölümün kıyısına gelirler ama insanlar gibi yerin bitirdiği ürünlerden değil ambrosia ve nektarla beslendikleri için ölmezler.

Yine Yunan geleneklerinde, ruhların ölüler diyarına girebilmeleri ve diğer ruhlarla karışabilmeleri için hayatta kalan yakınları tarafından, ölüye cenaze töreni düzenlenmesi gerekmektedir. Ölmüş kişinin ruhunu Hades'e ulaştırarak hem kendilerinin hem ruhların huzur içerisinde yaşamalarını sağlamaya çalışmışlardır. Bunun için Yunan geleneklerinde iki çeşit defin işlemi uyguladıkları tespit edilmiştir. Birincisi, ölüyü hiçbir işlem uygulamadan defnetmek (inhumasyon), ikincisi ise önce yakılarak (kremasyon) etin kemiklerden ayrılmasını, kül olmasını sağladıktan sonra, küllerin yapılan anıtsal bir mezara gömülmesidir. Homeros anlatımlarında ise, canın bedenden ayrıldıktan sonra, ruhun dünyada bıraktığı bedenini, hayatta kalan yakınları tarafından yakılarak, küllerinse mezara gömülmesi gerektiğini görüyoruz. Yapılan bu cenaze törenleri sade veya sıradan da olmamalıdır. Yunan dünyasının geleneklerini, inançlarını öylesine uzun uzadıya betimleyen Homeros, cenaze törenlerini de uzun uzadıya anlatarak, ölmüş kimsenin ardından; kurbanlar kesilmesi, sunular sunulması, yemek şölenleri düzenlenmesi ve ölünün şanına yakışır şekilde ağıtlar yakılarak, yaslar tutulması gerektiğine dikkat çekmiştir. Aksi hâlde ölmüş kişi törenle Hades ülkesine uğurlanmadığında, ruh ölüler diyarına giremez ve huzursuzluk içerisinde dünyada dolaşmaya, yakınlarını rahatsız etmeye başlar.

Ölümlü olarak yaratılmış insanlık için bu dünyadan Hades'in ölüler ülkesine göçüp gitmek kaçınılmaz bir gerçektir ama ölüm kesinlikle yok oluş olarak betimlenmemiştir. Aksine başka bir varoluşla yine tanrıların hüküm sürdüğü farklı bir dünyada sonsuza kadar yaşanılmaya devam edilecektir. Sonsuza kadar var olmaya devam edilecek bu ölüm sonrası dünya, aslında soyut olarak tasvir edilmemiştir. Yine Dünya üzerinde ama canı bedeninden ayrılmamış insanların, kolay kolay görebileceği bir yer değildir. Hem yeraltı olarak hem de sağlam bir gemi, güçlü bir zekâ ve cesur bir yürekle

Odyseus gibi bir kahramanın; denizler, ırmaklar aşarak ama kapılarına ancak varabildiği; güneş ışınları sızmayan, karanlık, soğuk, acı, keder, ıstırap dolu Hades ülkesi olarak tasvir edilmiştir.

Homeros anlatımlarında, Yunan kültüründe olan ölüm ve bereket kültürünün ilişkilendirildiği anlatımlara yer verilmeden kısaca, tanrı Hades'in krallığında olan bu ölümler ülkesi, aynı zamanda karısı Persephone ile beraber hükmettiklerine değinilmiştir. Hades ülkesi, hayatın canlılığının tersine; sisli, karanlık, ışıksız insanlığın asla gitmek istemeyeceği yer olarak tasvir edilmenin yanında, oraya giden ruhlar Persephone'nin bilinç bağışladıkları hariç bilinçsizce, gölgeler gibi dolaşırlar sonsuza kadar.

İnsanların varacakları son duraktan, sonsuza kadar başka bir varoluşla devam edecekleri Hades dünyasında toplanan tüm ruhlar, Rhadamanthys ve Minos adında tanrılar tarafından yargılanacaklardır. Tanrıların seçtiği ruhlar, Rhadamanthys ile Eliysion Ovası'nda sonsuza kadar, ışıklar arasında mutlu yaşayacaklardır. Günahkâr ruhlar ise Hades'in en berbat, tanrıların bile tiksindiği Tartarus'ta ebediyen ıstırap içinde kalacaklardır.

Homeros eserlerinde, insanların dünya hayatını yaşarken hangi duygu, düşünce veya davranışlarından dolayı ölüm sonrasında gidecekleri makamın belirlendiğinden ayrıntılı olarak bahsedilmemiştir. Ancak Yunan toplumunda nomos/nomoi olarak isimlendirilen tanrılar tarafından belirlenen ilahi kanunlara uymanın ve tanrıların bahsettiği kabiliyetleri hakkıyla kullanmanın, erdemli bir yaşantı içinde tanrıları yüceltmış ve onlara kurbanlar sunmuş olmanın hem dünyadayken tanrıların desteğini almaya hem de ölümden sonra ölenin şanının yücelmesine ve ölümsüzleşmesine vesile olacağına dikkat çekilmiştir.

KAYNAKÇA

- Adams, Jeff. “Greek and Roman Perceptions of the Afterlife in Homer’s *Iliad* and *Odyssey* and Virgil’s *Aeneid*”. *McNair Scholars Journal*. 11/1, Article 2 (2007): 5.
- Adıbelli, Ramazan, “Sisifos Miti ve Bir Hermenötiğin Hermenötiği” *Bilimname Dergisi*, 1/XXXV (2018): 2-25.
- Adıbelli, Ramazan. “Dinlerdeki Kozmogonik ve Eskatolojik Anlatılar Bağlamında Ahlakı Anlamlandırma”. *Bilimname Dergisi*. 2/XXI 2011 (2012): 36-42.
- Adıbelli, Ramazan. “Mitoloji”. İçinde *Dinler Tarihi I II*, editör Mustafa Alıcı, Süleyman Turan, 55-76. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2018.
- Adıbelli, Ramazan. *Mircea Eliade ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Agizza, Roza. *Antik Yunan’da Mitoloji, Masallar ve Söylenceler* Çeviren Zühre İlkelen, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006.
- Aksoy, Tevfik. “Mitoslarda Yaratılış Motifleri”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007.
- Alighieri, Dante. *İlahi Komedi* Çeviren Rekin Teksoy, İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2011.
- Armstrong, Karen. *Mitlerin Kısa Tarihi* Çeviren Dilek Şendil, İstanbul: Merkez Kitapçılık Yayıncılık, 2005.
- Asarkaya, Yusuf. “Hesiodos’a göre Yunan tanrıları ve sıfatları”. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2010.
- Bahar, Hasan. *Eskiçağ Uygarlıkları*. Konya: Kömen Yayınları, 2011.
- Batuk, Cengiz. “Mit, Tarih ve Gerçeklik Sorunu Üzerine Notlar” *Milel ve Nihal İnanc, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (2009): 28-32.
- Batuk, Cengiz. *Mitoloji ve Tarihsellik*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Batuk, Cengiz. *Tarihin Sonunu Beklemek -Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Bayat, Fuzuli. *Mitolojiye Giriş*. Çorum: Karam Yayınları, 2005.
- Beğenç, Cahit. *Anadolu Mitolojisi*. İstanbul: Yurt Kitap Yayın, 1974.
- Biber, Burcu, “Mitos’tan Logos’a Geçiş Sürecinde Tragedya’nın Yeri Ve Önemi”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006.
- Bonnefoy, Yves. *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü II* Çeviren Levent Yılmaz, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2000.
- Campbell, Joseph ve Bill Moyers. *Mitolojinin Gücü Kutsal Kitaplardan Hollywood Filmlerine Mitoloji ve Hikâyeler* Çeviren Zeynep Yaman, İstanbul: MediaCat, 2013.
- Campbell, Joseph. *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* Çeviren Sabri Gürses, İstanbul: Kabalacı Yayınevi, 2010.
- Clay, Jenny Strauss. *The Cambridge Guide to Homer*. New York: Cambridge University Press, 2020.
- Çelgin, Güler. *Eski Yunan Edebiyatı*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1990.

- Eliade, Mircea. *Arayış Tarih ve Dinde Anlam Çeviren Cem Soydemir*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017.
- Eliade, Mircea. *Mitlerin Özellikleri Çeviren Sema Rifat*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1993.
- Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- Eti Sina, Ayşen. “Herodotos, Strabon ve Pausanias’ta Geçen İonia Kent-Devletleri”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1994.
- Euripides. *Herakles Çeviren Lütfi Ay*, Ankara: Maarif Matbaası, 1943.
- Freeman, Charles. *Mısır, Yunan ve Roma Akdeniz Uygarlıkları Çeviren Suat Kemal Angı*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2005.
- Friedell, Egon. *Antik Yunan’ın Kültür Tarihi Çeviren Necati Aça*, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 1999.
- Gazis, George Alexander. *Homer and the Poetics of Hades*. New York: Oxford University Press, 2018.
- Gündüz, Şinasi. “Kutsal Hakkında Konuşmak Dinsel Söylemde Mitos” *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (2009): özet- 16.
- Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*. Konya: Vadi Yayınları, 1998.
- Gündüz, Şinasi. *Mitoloji ile İnanç Arasında*. Samsun: Etüt Yayınları, 1998.
- Halliday, W. R. *Greek Divination: A Study of Its Methods and Principles*. London: Macmillan, 1913.
- Haris, William, “Euhemerism” The Greek Myths, (Erişim 02.12.2019) <http://community.middlebury.edu/~harris/GreekMyth/Preface.html>
- Henry Hooke, Samuel. *Ortadoğu Mitolojisi Çeviren Alaeddin Şenel*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2015.
- Herodotos. *Historia*, Çeviren Müntekim Öktem, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.
- Hesiodos. *Hesiodos Eserleri ve Kaynakları Çeviren Sabahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1977.
- Homeros, *Odyseia Çeviren Azra Erhat ve A. Kadir*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Homeros. *İlyada Çeviren Azra Erhat ve A. Kadir*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Honko, Lauri. “Miti Tanımlama Problemi” Çeviren Nezir Temür, *Milli Folklor Dergisi*, Sayı 59, 2015.
- Kızıl, Abuzer. “Antik Dönem Dünyasında Ölüm Kavramı ve Bununla İlgili Bazı Betimlemeler”, *Uluslararası Amisos Dergisi*, 2/3 (2017): 41-87.
- Koç, Turan. *Din Dil*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Konuk, Tuba. “Antik Yunan ve Roma’da Din, Mitos ve Çocuk Görünümlü Tanrılar”. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2008.
- Malinowski, Bronislaw. *İlkel Toplum Çeviren Hüseyin Portakal*, Ankara: Öteki Yayınevi, 1998.
- Mansel, Arif Müfit. *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- Memiş, Ekrem. *Eskiçağda Mezopotamya*. Bursa: Ekin Kitabevi, 2007.
- Ogden, Daniel. *A Companion to Greek Religion*, İngiltere: Blackwell Publishing, 2007.

- Orhan, Uğur. “Çağdaş Sanatta Mitoloji”. Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi, 2019.
- Otto, Walter F. *The Homeric Gods The Spiritual Singnificance of Greek Religion* Çeviren Moses Hades, London: Thames And Hudson, 1954.
- Önal, Sema. *Hikmet (Bilgelik) Üstüne*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007.
- Penglase, Charles. *Greek Myths and Mesopotamia*, USA and Canada 2005.
- Rosenberg, Donna. *Dünya Mitolojisi, Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi* Çeviren Koray Akten, Erdal Cengiz, Atıl Ulaş Cüce, Kudret Emiroğlu, Tulug Kenanoğlu, Tahir Kocayigit, Erhan Kuzhan, Bengû Odabaşı, Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- Schimmel, Annemarie. *Dinler Tarihi*. İstanbul: Kırkambar Kitaplığı, 2007.
- Sekita, Karolina. “Homer and the Poetics of Hades”, *Kernos* [Online], 32 | 2019, Online since 01 October 2019, connection on 10 January 2020. URL : <http://journals.openedition.org/kernos/3183>
- Sharpe, Eric J. *Dinler Tarihi Tarihsel Bir Anlatı* Çeviren Fuat Aydın, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2013.
- Sourvinou-Inwood, Christiane. “*Reading*” *Greek Death To the End of the Classical Period*, Clarendon Press. New York: Oxford, 1995.
- Şirvan, Berna. “Helen Mitolojisinde Hades Kültü”. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2014.
- Taş, İsmail. “Mit ve Mitik Düşüncenin Yapısı”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 3/8 (2000): 70-71.
- Tokat, Latif, ‘Dinin Sembolik Dili’, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (2009): özet
- Tökel, Dursun Ali. *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Türkçe Sözlük, Cilt 2, Türk Dil Kurumu, Ankara 1988. [http:// www.tdk.gov.tr](http://www.tdk.gov.tr) >kelime: mitoloji, 28.11.2019
- Uncu, Ebru. “Eski Mezopotamya ve Yunan Dünyasında Din ve Tanrılar”. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2011.
- Vernant, Jean-Pierre. *Evren, Tanrılar, İnsanlar-Vernant Yunan Mitlerini Anlatıyor* Çeviren Mehmet Emin Özcan, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2001.